

Jure Gašparič

IZZA PARLAMENTA

Zakulisje jugoslovanske skupščine

1919–1941

Jure Gasparič
IZZA PARLAMENTA

Jure Gašparič
IZZA PARLAMENTA
Zakulisje jugoslovanske skupščine (1919–1941)

© Modrijan založba, d. o. o., 2015

Uredil
Marko Vidic

Recenzenta
dr. Miroslav Stiplovšek
dr. Jurij Perovšek

Jezikovni pregled
Aleksandra Kocmut

Oprema
Vesna Vidmar

Prelom
Dušan Obštetar

Izdala in založila *Modrijan založba, d. o. o.*
Za založbo *Branimir Nešović*
Naklada *600 izvodov*
Natisnjeno v Sloveniji
Ljubljana 2015
Prva izdaja

Izid knjige je podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Na naslovnici
Zgradba Doma Narodne skupščine v Beogradu in dr. Anton Korošec s svojimi poslanci leta 1939
v skupščinski dvorani (Muzej novejšje zgodovine Slovenije).
Fotografija avtorja na platnicah je posneta v knjižnici parlamenta (foto: Borut Batagelj).

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

328(497.1)«1919/1941»

323(497.1)«1919/1941»

GAŠPARIČ, Jure, 1977-

Izza parlamenta : zakulisje jugoslovanske skupščine 1919-1941 /
Jure Gašparič. - 1. izd. - Ljubljana : Modrijan, 2015

ISBN 978-961-241-900-4

279944704

Jure Gašparič

IZZA PARLAMENTA

Zakulisje jugoslovanske skupščine

1919-1941

20553

N 20 -10- 2015/635

KAZALO VSEBINE

IMAMO PARLAMENT	9
Otvoritveni incident	9
Pisati o parlamentarizmu	11
DVOR, KONJENIŠKA KASARNA, GLEDALIŠČE IN KONČNO PALAČA	14
Parlamentarna zgradba in njen pomen	14
Dom Narodne skupščine	19
Parlament in umetnost	24
PARLAMENT IN VLADA	29
Pot do ustave in parlamenta	29
Od volitev do volitev	35
Parlament in diktatura	41
V PARLAMENTU SE RAZPRAVLJA, A TUDI ZMERJA, POVZROČA SE KRAVAL IN DELA ŠKANDAL ...	49
Skupščina je »jedno vašarište«	49
Parlamentarna pravila	51
Konstituiranje in prisega, glasovanje in preiskovanje (o poslovníku)	55
Čemu poslanci sploh razpravljajo?	60
Resno in šaljivo o proračunu	62
Neparlamentarni izrazi, trušč in prekinitve sej	65
Nag človek v parlamentu	67
Mirnejša (a ravno tako burna) trideseta	70
Demokracija je diskusija	75
KO SO »FRČALI« STOLI IN KROGLE	76
Pretepi	76
»Junjska kriza« in strahovit zločin vladnega poslanca	81

Iz »periferijske kafane« v parlament ali strelj proti ministrskemu predsedniku Stojadinoviću	90
Strelj letijo na vse strani	95
Vsakdanjost političnega nasilja	100
POSLANCI IN KORUPCIJA	102
O kupovanju glasov	102
Alegorija Miroslava Krleže	104
»Omnium Serb afera«, »našička afera«, »afera Adamstahl«	106
Izginuli dokumenti poslanca Rašovića	109
Hawthorne eksperiment	112
URADNIKI, STENOGRAFI IN DRUGI USLUŽBENCI	114
»Državna služba« v Beogradu	114
Številno skupščinsko osebje	117
Obrekovanja, laži in medsebojni odnosi	120
SKUPŠČINSKA POLICIJA	125
Kdo je spomladi 1933 izvedel sabotažo na telefonski centrali?	125
O skupščinski policiji	126
Varnostna pravila	128
KDO SO BILI POSLANCI	131
Dramatis personae	131
... in njihovi poslanski klubi	132
Radost »politične igre«	134
Poklicna struktura	136
POSLANSKE PLAČE	144
Čemu imajo poslanci plače?	144
Ureditev poslanskih plač	148
Živeti za politiko ali od politike	151
POSLANSKA IMUNITETA	158
Čemu so imeli poslanci imuniteto?	158
Poslanska imuniteta v politični praksi	165
Poslanska imuniteta v tridesetih letih 20. stoletja	169

POSLANCI OB KOZARČKU IN CIGARETI	176
Skupščinski bife	176
Ob obisku tujih parlamentarcev	180
Politiki so radi »polumpali«	182
Kako je Kraljevino Jugoslavijo pokončal alkohol	184
 NARODNA SKUPŠČINA V PRIPRAVAH NA VOJNO	 187
Gradnja zaklonišča	187
Ostati v Beogradu ali ne?	189
Evakuacija skupščine v Vrnjačko Banjo	190
(Ne)resnost priprav na totalno vojno?	193
 EPILOG: KRIZA PARLAMENTARIZMA	 195
 SEZNAM VIROV IN LITERATURE	 201
Arhivski in tiskani viri	201
Časopisi	202
Literatura	202
 ABSTRACT	 209
BEHIND THE SCENES OF THE YUGOSLAV PARLIAMENT 1919-1941	209
From the pleasant opening of the first parliamentary session	
to the crisis of parliamentarism	209
Writing about parliamentarism	213
 IMENSKO KAZALO	 217

IMAMO PARLAMENT ...

Otvoritveni incident

Dan je bil skrbno izbran. V petek, 14. januarja 1921, je kljub zimi na mlado jugoslovansko prestolnico Beograd sijalo »pravo pomladansko solnce«. A pomembnejše je bilo, da so stanovalci mesta obenem slavili pravoslavno novo leto, tako da bi bilo dogajanje na ulicah v vsakem primeru živahno. Tisti zimski petek so že od jutra po stavbah visele zastave, na Terazijah, pred starim kraljevim dvorom in po ulicah je bil razvrščen »špalir vojaštva«, sestavljen iz gojencev vojaške akademije in štirih artilerijskih oddelkov, za njim pa so se zgrinjale množice radovednega in dobro razpoloženega ljudstva. Številni so želeli videti dogajanje na lastne oči, mnogi so želeli »biti zraven«, soudeleženi pri političnem dogodku, ki je presegal običajno vsakdanje dožemanje političnega. Za 14. januar namreč ni bila napovedana nobena strankarsko-politična kurioziteteta, marveč nekaj, kar je bilo oz. naj bi bilo zares pomembno za državo in njene državljane. V sveže predelani konjeniški kasarni je regent Aleksander Karadžević svečano otvoril zasedanje Ustavodajne skupščine Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, prvega izvoljenega državnega parlamenta.

Scenarij svečane otvoritvene seje je bil izdelan v vseh podrobnostih in še zadnjič usklajen dva dni prej. Poslanci so se do pol enajste ure dopoldne kljub siceršnjim velikim in konceptualnim sporom v polnem številu zbrali v dvorani, diplomatske lože pa so zasedli uniformirani predstavniki tujih poslaništev. Točno ob 10.30 je predsednik dr. Ivan Ribar, ugledni hrvaški politik in oče tedaj še ne petletnega dečka Ive Lole Ribarja, odprl sejo in prosil poslance, naj počakajo na prihod regenta. Ob 10.45 se je Aleksander, oblečen v generalsko gala uniformo, skupaj s predsednikom vlade Nikolo Pašićem vkrcal na četverovprego in podal proti parlamentu. Skozi špalir so vpregi sledili regentova suita in dva eskadrona kraljeve garde. Pred stavbo konstituante je Aleksandra pričakala kraljeva godba, ki je zaigrala

vse tri »narodne himne«, Bože pravde, Lijepa naša domovina in Naprej, zastava slave, nato ga je še pred poslopjem sprejelo predsedništvo z Ribarjem na čelu. Predsednik je dejal: »Vaše kraljevsko Visočanstvo! V veliko čast nam je, da danes otvarjate Ustavotvorno skupščino v imenu svojega sivega očeta, Nj. V. kralja Petra.«¹ Regent je vljudno odzdravil in vstopil, sledila sta mu ves ministrski svet in vodstvo parlamenta. V dvorani so poslanci naglo vstali in začeli z ovacijami, s trdnjave so zagrmeli topovi, v beograjskih cerkvah so zadoneli zvonovi. Kulisa je bila zares enkratna. Nato je regent vzel v roke svoj prestolni govor in ga s »krepkim glasom« v slabih petnajstih minutah prebral navdušeni publiko, ki ga je vmes čisto prekinjala z viharnim ploskanjem in vzklikanjem. Aleksander je govoril vzneseno, državniško. »Dobro nam došli bratje iz vseh krajev naše prostrane in mile domovine z željo, da srečno vršite svoje velike zgodovinske posle,« je zaklical poslancem, »moje zaupanje v narod je neomajno.«²

Dr. Ivan Ribar, hrvaški politik, ki je predsedoval ustavodajni skupščini in kasneje tudi Avnoju, je poslance velikokrat zaman pozival k ustrežnejšemu obnašanju, kakor ga je po njegovem zahtevalo »dostojanstvo skupščine«.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

¹ Jutro, 15. 1. 1921, Svečana otvoritev konstituante.

² Jutro, 15. 1. 1921, Prestolni govor regenta.

Ob koncu, bilo je že četrť čez enajst, so ponovno izbruhnile silne ovacije, vse je kipelo od navdušenja. Aleksander je počasi odšel in ob slovesu Ribarju še enkrat stisnil roko. Vkrcal se je na svoj voz, za njim je stopil Pašič. Ravno v trenutku, ko se je stari ministrski predsednik nasmestil, pa je prišlo do »zanimivega incidenta«, dogodil se je simpatičen protokolarni faux pas. Pašič je opazil, da nima cilindra. Iz zadrege ga je nemudoma rešil predsednik parlamenta Ribar, ki mu je dal svojega. Aleksandru vsa stvar ni ušla, a se je le nasmehnil in dejal: »Evo Pašiča pod Ribarjevimi klobukom!« Eden od navzočih poslancev je dodal: »To je simboličen izraz današnje politične situacije!«³ V mladi državi je v politično ospredje prihajal parlament ...

Pisati o parlamentarizmu

Parlament ni le osrednje predstavniško in zakonodajno telo v državi s sistemom parlamentarne demokracije, temveč tudi in zlasti izrazito politična institucija. Poleg tistih funkcij, ki so jih parlamentu namenili pisci ustave, je hkrati stičišče političnih konceptov, strinjanj in nestrinjanj, zrcalo vsega, kar ljudje razumejo pod pojmom politika. Zato ni nenavadno, da so parlamenti vseh vrst pogosto predmet analiz in najrazličnejših raziskav, ki so v sedanjem času vse bolj interdisciplinarne in vse bolj kompleksne. Če so se raziskovalci parlamentov nekoč v glavnem usmerjali v klasične politične analize in zgodovinarske interpretacije,⁴ se zdaj vse bolj ozirajo po novih in drugačnih pristopih. Ob trdih in suhih dejstvih so v ospredju antropološki vidiki delovanja parlamenta, jezikovne analize političnega govora, analize ustnih virov in obsežne kvantitativne konceptualne analize parlamentarnega govora.⁵ Raziskovalci parlamenta

³ Jutro, 15. 1. 1921, Svečana otvoritev konstituante.

⁴ Znotraj slovenskega zgodovinskega pisarstva je doslej izšlo že več tehtnih političnozgodovinskih študij o parlamentarizmu, zlasti izpod peres Vasilija Melika, Janeza Cvirna, Miroslava Stiplovskega, Janka Prunka, Bojana Balkovca, Boža Repeta, Zdenka Čepiča, Aleša Gabriča, Jurija Perovška in avtorja te knjige. V političnem pogledu je tako obdelano vse »klasično« obdobje parlamentarizma od 1861 do 1941 in od 1990 naprej, deloma pa tudi čas socialističnih enostrankarskih skupščin.

⁵ Raziskovalci parlamentarizma smo povezani v mrežo, imenovano European Information and Research Network on Parliamentary History. Preko spletne strani EuParl.net se je mogoče seznaniti z aktualnimi raziskovalnimi trendi pa tudi s teoretičnimi deli in praktičnimi študijami o parlamentarizmu, ki jih v tej knjigi posebej ne navajam. Izpostavil bi le knjigo Thomasa Merzla *Parlamentarische Kultur in der Weimarer Republik. Politische Kommunikation, symbolische Politik und Öffentlichkeit im Reichstag*, Düsseldorf 2003; pričujoče delo se ji konceptualno namreč precej približuje, hkrati pa obravnava isto zgodovinsko obdobje.

ne vidijo več zgolj kot zakonodajalca, vse bolj vidijo teater, ki hkrati izobražuje in zabava in ki je pod lupo javnosti. Časopisna poročila o dogajanju v parlamentu so ne nazadnje vselej, od 19. stoletja naprej, podrobna, plastična in nazorna, zanimanje ljudi precejšnje. Leta 1897, v času najbolj divje obstrukcije v dunajskem državnem zboru, je bilo zanimanje za ogled sej s parlamentarnih galerij celo tolikšno, da so sicer brezplačne vstopnice drago prodajali na črnem trgu. Parlament je nedvomno imel – in še zmerom ima – tudi širšo družbeno funkcijo.

Pisanje zgodovine parlamenta je v prvi vrsti pisanje o politiki, pisanje o zgodovini politike pa je pisanje o zgodovini moči. Toda zgodovina moči ni več le zgodovina dvignjenih rok ob glasovanju, temveč bolj in bolj spopad različnih praks, načinov, mentalitet. In to je tudi v ospredju te knjige; njen namen ni vseobsežna predstavitev poslancev in njihovih strank, ampak ilustracija ravnanj in načina dela, pri čemer je posebej poudarjeno tisto, kar je razdvajalo. Ni toliko važno, *kdo* je nekaj storil in *kaj* je storil, važno je, *kako* je bilo storjeno, v kakšnem okolju, na kakšnem ozadju ...

Knjiga vodi bralca skozi različne plasti jugoslovanskega parlamenta, prikazane v trinajstih kratkih poglavjih s še krajšimi podpoglavji. Najprej skozi stavbo, nato skozi ustavni in politični okvir, ki ga je sicer mogoče preskočiti, vse do razpravne dvorane, kjer so se poslanci pogosto zmerjali, povzročali škandale in delali kraval. Nekoč so v dvorano celo zvlekli golega pretepenega človeka. V razpravni dvorani so dvakrat odjeknili streli, še večkrat so krogle frčale zunaj nje. Političnega nasilja je bilo veliko.

Po krvavem delu se knjiga loti enega osrednjih problemov države – korupcije in kupovanja glasov, nato pa predstavi delo in vsakdan tistih, ki so stali v ozadju celotnega parlamentarnega pogona – uradnike, stenografe, čistilke, skupščinske policiste ... Štiri poglavja so posvečena poslanecem; od tega, kdo so bili poslanci, od kod so prihajali, koliko so zaslužili in čemu so imeli imuniteto, do njihove »družabne kronike«, sproščanja ob cigareti in kozarčku. Na koncu popelje besedilo bralca v podzemlje, v načrtovano parlamentarno zaklonišče, v čas, ko je v Evropi že divjala vojna.

Knjiga temelji na več virih: številni podatki so iz arhivskega fonda Narodna skupščina, ki ga hrani Arhiv Jugoslavije v Beogradu, in iz tedanjega časopisja; veliko je navedkov in opažanj iz stenografskih beležk – dobesednih zapisov skupščinskih sej, saj sem prepričan, da parlament najbolje govori o sebi skozi usta svojih poslancev. Poleg tega sem uporabljal še spomine vidnejših politikov, relevantno literaturo, gradivo iz praškega

arhiva zunanjega ministrstva, uradne liste ... Nekatera poglavja je že pred časom prebral in z nasveti izboljšal kolega prof. dr. Janez Cvirn, s katerim sva snovala skupno »kulturno zgodovino parlamenta« od časov habsburške monarhije dalje, a naju je prehitela njegova smrt. Pri pripravi posameznih delov knjige, zlasti tistega o poklicni strukturi poslancev in o pripravah skupščine na vojno, sem tesno sodeloval s kolegico dr. Mojco Šorn, ki je na koncu pisanja tudi prva skrbno pregledala celotno besedilo in ga obogatila s tehtnimi preudarki.

Leta 2015 mineva 800 let od nastanka *Magne Carte Libertatum*, znamenite listine, ki je pomembno omejevala pravice monarha in jo zato štejejo za začetek konstitucionalizma z velikim vplivom na oblikovanje angleškega parlamentarizma. Na Otoku so obletnico počastili s spoštljivimi slovesnostmi, saj se zavedajo pomena parlamentarne demokracije. V Sloveniji se oblast doslej ni spomnila ne obletnice nastanka dunajskega državnega zbora ne obletnice katere od ustav (razen aktualne) ne stoletnice splošne in enake volilne pravice. Parlamenti in skupščine iz preteklih časovnih obdobj in preteklih državnih tvorb, kamor je sodilo slovensko ozemlje, ne spadajo v kolektivni spomin. Morda zato, ker je tudi v današnji Sloveniji – kakor nekoč v jugoslovanski kraljevini – politika le drobno *interveniranje*.

DVOR, KONJENIŠKA KASARNA, GLEDALIŠČE IN KONČNO PALAČA

Parlamentarna zgradba in njen pomen

Jeseni leta 1918 je bil Beograd prašna in blatna prestolnica mlade srbske države, ki je kljub razvoju na prelomu stoletja še zmerom precej spominjala na pozabljeno obmejno karavlo otomanskega imperija. Posledice velike vojne so bile vidne na vsakem koraku, veliko je bilo porušenega, primanjkovalo je vsakovrstne infrastrukture. Solidnih hotelov skorajda ni bilo, ravno tako ne spodobnih restavracij. Zlatna moruna, kavarna z biljardom ob osrednji mestni tržnici Zeleni venac, kjer so se štiri leta prej redno zadrževali Gavriilo Princip, Trifko Grabež in Nedeljko Čabrinović ter čakali na srbske oficirje – da so naposled lahko izpeljali dejanje, ki ga pisatelj Miljenko Jergović hudomušno razglasi za rezultat srbskega orožja in bosanske gluposti – je sicer še obstajala, a nekako ni mogla zadostiti potrebam prihajajoče politične elite.

Zgradba stare Narodne skupščine Kraljevine Srbije, iz katere je kralj Peter Karađorđević leta 1912 napovedal vojno Turčiji in sprožil prvo balkansko vojno, je bila leta 1918 zgolj žalostna ruševina. Ko je Beograd postajal prestolnica nastajajoče jugoslovanske države, ko je pričakoval prihod 250 poslancev iz dežel z vseh koncev, je komajda izpolnjeval najosnovnejše logistične pogoje. Prvi provizorični jugoslovanski parlament – Začasno narodno predstavništvo – je zato zasedal v predelanih prostorih starega kraljevega dvora na beograjskih Terazijah. V njem so uredili sejno dvorano, klubske prostore, pisarne in tudi poslansko menzo, saj drugih realnih možnosti za primerno okrepčilo ni bilo.¹

Sčasoma so se razmere v Beogradu uredile in tudi poslanci Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev so se lahko preselili. Nove prostore so dobili v nekdanji konjeniški kasarni, kjer so ostali skozi vsa dvajseta leta, dokler ni kralj Aleksander Karađorđević leta 1929 skupščine razpustil.

¹ Ivan Ribar: Politički zapisi. Beograd 1948 (dalje Ribar, Politički zapisi), str. 14.

Po obnovi ustavnega življenja leta 1931 so sveže izvoljeni poslanci in po ustavi na novo predvideni senatorji sedli v svoje klopi v začasnih prostorih – v gledališču Manjež na Vračarju. Parlament je tedaj dejansko »postal« to, kar je bil že simbolično – teater.

Poslanci so se na Vračaju zadrževali pet let, do jeseni 1936, ko so se končno preselili v lastno palačo, posebej osmišljeno za potrebe parlamenta. Njihov novi dom je postala impozantna zgradba, znana kot »Dom« Narodnega predstavništva oz. Narodne skupščine. V naslednjih desetletjih je gostila poslance tretjega Avnoja, jugoslovanskih povojnih skupščin, skupščine državne skupnosti Srbije in Črne gore ter naposled poslance Republike Srbije, ki jo naseljujejo danes.

Morda se zdi, da zgradba sama po sebi ni del zgodovine parlamenta; povezovanje institucije z zgradbo se lahko zdi celo trivialno in povsem nesmiselno, toda vendarle ni nepomembno. Parlament namreč ni zgolj politična institucija, ampak je tudi stavba, kjer parlament (institucija) dela. Okolje, v katerem zaseda parlament, pogojuje samozaupanje in samodojemanje poslancev in strokovnih delavcev, prezentira državo in reflektira njeno vlogo in pomen. Parlamentarna zgradba – in skozi jo parlament – je sredstvo komunikacije z državljani.² Tudi zato je bil dunajski državni zbor v času habsburške monarhije monumentalna neoklasicistična stavba, v slikovitem opisu Marka Twaina »izvrsten prostor za teatralične učinke«. Twain, ki je z galerije opazoval parlamentarno areno, je sploh dobil vtis, da ni noben drug parlament tako bogato dekoriran, tako oblikovan. Stene iz visoko poliranega in bogato obarvanega marmorja, častitljivi pilastri, obsijani z mehko električno svetlobo. V parlamentu pa polne galerije modno urejenih gledalcev, zlasti ženske naj bi bile občudovanja vredne, trume poslancev v vsakodnevnih oblačilih in nad njimi potrpežljivi predsednik parlamenta Poljak Abrahamowicz, ob katerem je Twain pomislil na Richelieuja.³

Dunajski parlament je ne nazadnje očaral tudi mladega Adolfa Hitlerja, ko je leta 1906 prvič prispel v francjožefovsko prestolnico. Kakor je zapisal v *Mein Kampf*, je ure in ure stal pred opero ter zrl proti zgradbi parlamenta. Celotna Ringstrasse se mu je zdela kot pravljica iz Tisoč in ene noči. Želel je biti del te pravljice, a to ni mogel postati, kar

² Jure Gašparič: Državni zbor 1992–2012. O slovenskem parlamentarizmu. Ljubljana 2012, str. 17–19.

³ Mark Twain: *Stirring times in Austria*. V: *The Man That Corrupted Hadleyburgh and Other Stories*. London 1925, str. 304–305.

Stari kraljevi dvor na beograjskih Terazijah, v čigar prostorih je zasedal prvi provizorični jugoslovanski parlament – Začasno narodno predstavništvo. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

je pustilo neslutene posledice.⁴ Parlament je nagovarjal ljudi, govoril zase in o sebi, še preden je prvi poslanec spregovoril prve besede ...

Pomena parlamentarne stavbe, njene moči, se je gotovo zavedal tudi jugoslovanski monarh Aleksander. Najprej je poslancem velikodušno odstopil svoj dvor, nato konjeniško kasarno svoje garde, za povrh pa je ves čas gradil novo skupščino. To se po eni strani morda zdi nenavadno, saj je Aleksander vendar ukinitel parlamentarizma in uvedel osebno diktaturo ter potem vzpostavil nekakšno pseudoparlamentarno ureditev, po drugi pa morda pritrjuje tezi, da je kralj le bil privrženec parlamentarizma, a zgolj v lastni idealni predstavi, kakršno je nato umetno ustvaril v tridesetih letih 20. stoletja.

Dr. Ivan Ribar, ugledni hrvaški politik, ki je predsedoval ustavodajni skupščini (in kasneje tudi Avnoju), je v svojih političnih spominih ostro zavrnil razlago, po kateri bi kralj spadal med privrženca parlamenta. Aleksander naj bi v resnici »sovražil vse, kar spominja na parlament, tudi samo zgradbo in njeno opremo«.⁵ Toda le čemu se je potem s tolikšno

⁴ O dojemanju dunajske kulture in arhitekture fin de siecla gl. prva poglavja študije o eksilu Stefana Zweiga v: George Prochnik: *The Impossible Exile. Stefan Zweig at the End of the World.* New York 2013.

⁵ Ivan Ribar: *Politički zapisi II.* Beograd 1949, str. 48.

skrbjo posvečal parlamentarni stavbi? Njegov odnos je videti kontradiktoren, v očitnem nasprotju z njegovimi stališči. Ena od logičnih razlag, ki jo ponuja Ribar, pravi tako:

Kralj je očitno bil »antiparlamentarna« oseba. Šestega januarja 1929 zjutraj, takoj zatem ko je bil objavljen njegov manifest o suspenzu ustave in uvedbi osebne diktature, je namreč v parlament napotil »staroselce« – vojsko. Visoki častniki naj bi skupaj z oboroženimi žandarji in policisti vstopili kakor »osvoboditelji«, njihov komandant je celo dejal, da mu je dosti »te okupacije« narodnih poslancev. Ribar, ki je bil ravno tedaj v parlamentu in opazoval prestrašene poslance, je častnika vljudno vprašal, na kakšno okupacijo misli. Dobil je suh in kratek odgovor: »Narodni poslanci so nepooblaščno okupirali to zgradbo, ki je prej bila konjeniška kasarna kraljeve garde.«

Prostori Narodne skupščine Kraljevine SHS so bili v dvajsetih letih 20. stoletja v nekdanji konjeniški kasarni. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

»Napočil je čas selitve,« je zadovoljno dodal poveljnik in s svojo enoto v pičlih dveh urah »zavzel« stavbo. Izpraznili so blagajno, odstranili knjižnico in številne zvezke stenografskih beležk, polomili poslanske klopi, zrušili galerije v razpravni dvorani ... Odhajajoč iz stavbe, je Ribar občutil »praznino« in jasno mu je postalo, da so »Aleksander in klika hoteli tudi simbolično prikazati rušenje parlamentarizma.«⁶

⁶ Prav tam, str. 46–47.

Toda dve leti in pol kasneje, septembra 1931, ko je kralj pod vtisom vse bolj zaostrenih političnih razmer »dal« novo ustavo in vzpostavil novi parlament, je temu namenil prijetne in udobne prostore v Manježu. To je bilo za sovražnika parlamenta nenavadno (kakor je med drugim bilo nenavadno tudi to, da je parlamentu odstopil svoj dvor in kasarno svojega garnizona). Ribar je Aleksandrovo odločitev pojasnil z naslednjim argumentom, ki ga lahko poimenujemo argument »začasnosti«: V času vzpostavitve novega parlamenta bi bilo mogoče hitreje, enostavneje in tudi ceneje za zasedanja pripraviti monumentalen Dom Narodne skupščine, že dolgo nastajajočo simbolično zgradbo, a kralj je temu odločno nasprotoval. Bolje vsaka druga stavba kot »prava« parlamentarna stavba, je menil, kajti v vseh drugih stavbah je parlament le začasno. Je kralj sodil, da dobi s tem parlament znak začasne institucije, postane šibkejši?

Svojo razlago je Ribar za konec začinil še z eno pikantnostjo. Neka napovedovalka prihodnosti naj bi Aleksandru že leta 1918 prerokovala, da bo ob prvem zasedanju skupščine v novi zgradbi umrl.⁷ Aleksander naj

Leta 1931 so za potrebe parlamenta preuredili stavbo beograjskega gledališča na Vračarju. Parlament je postal to, kar naj bi simbolično bil – teater.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

⁷ Prav tam, str. 48.

bi ji verjel, kar se niti ne zdi nemogoče, saj je rad poslušal različne vraže in med drugim zaupal tudi alternativnim zdravilcem. Umrli je 9. oktobra 1934 pod strelom makedonskega atentatorja v francoskem Marseillu, ko zgradba še ni bila končana.

Pisec teh vrstic kljub prepričljivim Ribarjevim tezam meni, da kralj le ni bil tak sovražnik parlamentarizma. Ureditve gotovo ni videl kot idealne, a jo je v neki zamišljeni različici vsaj toleriral. Strinja pa se z Ribarjem, da je kralj videl simbolično vez med stavbo parlamenta in parlamentom kot institucijo ter to vez izrabljaj v svojih načrtih. S svojim odnosom do stavbe je pošiljal politična sporočila. Najprej je parlamentu namenil svoj dvor, ko so se v njem stopli in streljali, je vanj poslal vojsko ... Impozantne stavbe Doma Narodne skupščine pa dejansko ni končal, saj je bila stavba videti »premočna«. Za monarha je gotovo primernejša »začasna« stavba, v kateri domuje šibkejši parlament.

Dom Narodne skupščine

Ideja o reprezentativni zgradbi za potrebe parlamenta je bila starejša od jugoslovanske države. Temeljni kamen zanjo je položil že srbski kralj Peter Karađorđević avgusta 1907, ko je snoval vsestransko krepitev svoje (srbske) države. Toda balkanski vojni, svetova vojna in splošno pomanjkanje sredstev so gradnjo ovirali, upočasnjevali, potiskali v ozadje. Leta 1918, ko je nastala velika balkanska država Jugoslavija, je tako bila zgrajena le do prvega nadstropja. Koncept »doma« je takoj po zedinjenju ustrezal reprezentativnim potrebam države, le kapacitete je bilo treba povečati in prilagoditi novim razmeram. Rekonstrukcijo načrtov je opravil sin preminulega starega skupščinskega arhitekta Jovana Ilkića Pavle in gradnjo so nadaljevali vse do leta 1926, ko je znova zastala. Še zadnja faza je nato sledila po smrti kralja Aleksandra oktobra 1934.⁸ Nosilec vseh zaključnih del in človek, ki je vdihnil stavbi ter njenemu interjeru prepoznavni pečat, je bil arhitekt Nikola Krasnov. 18. oktobra 1936, ko je bila skupščina svečano odprta in blagoslovljena, se je lahko ponosno ozrl nanjo.⁹

⁸ Istorijat i kulturna baština Narodne skupštine. Beograd s. a. (dalje Istorijat i kulturna baština Narodne skupštine).

⁹ Slovenec, 19. 10. 1936, Novi dom jugoslovanske demokracije; Jutro, 19. 10. 1936, Slovensna otvoritev nove palače Narodne skupščine.

Veličastna zgradba Doma Narodne skupščine je bila svečano odprta leta 1936.

Sprva je bil v njej parlament Kraljevine Jugoslavije, nato so jo naseljevale zvezne skupščine druge jugoslovanske države in naposled Narodna skupščina Republike Srbije. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Jugoslovansko skupščino je po eni strani odlikovala njena zunanost, a ravno tako tudi notranost, ki je bila skrbno koncipirana. Bila je funkcionalna, omogočala je formalno in neformalno kuloarsko delovanje parlamenta, in hkrati je s svojo ureditvijo predstavljala kraljevino »treh plemen«. Po svoji zasnovi je bila zgrajena tridelno, ob obeh bočnih delih je dominiral centralni objekt z mogočno kupolo. Pročelje je bilo obloženo s svetlim kamnom, ki je pri tleh prehajal v zeleno. Spredaj je bilo visoko stopnišče, za njim visoki jonski stebri, ki so »hram demokracije« simbolično povezali z antičnimi »hrami« modrosti.

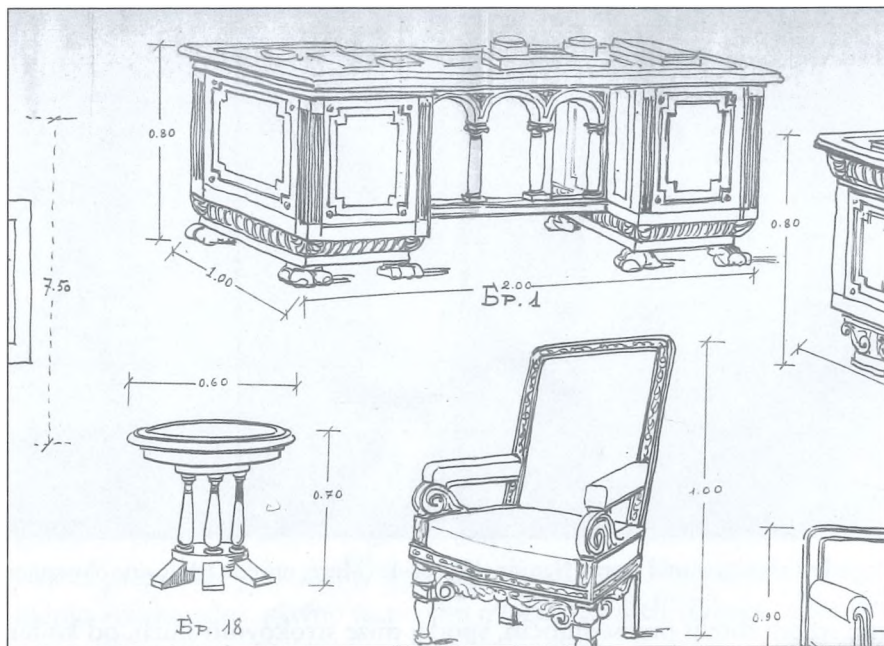
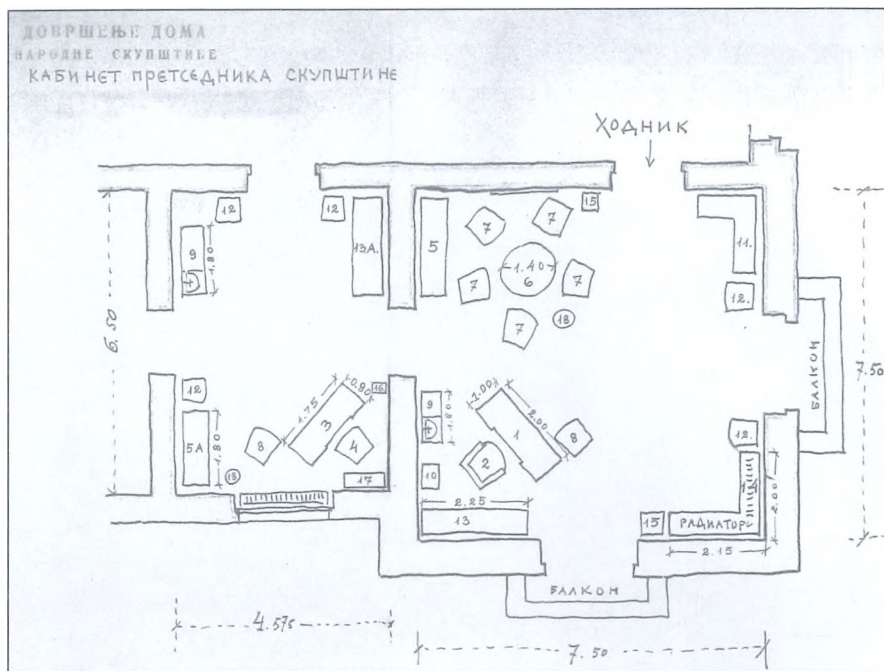
Le kakšen vtis je tistega nedeljskega opoldneva, ko je prvič stopil vanjo, stavba naredila na mladega poslanca? Ko je po stopnišču počasi, korak za korakom, stopal v notranjost, je bržkone razmišljal, da vstopa v zares prepričljiv parlament, čigar del je tudi sam. Najprej je zavil v osrednjo »veliko salo«, glavno razpravno dvorano, temelj vsakega parlamenta. Ovalni prostor z galerijo je bil oblečen v les in marmor, vanj je skozi stropne odprtine prijetno sijala naravna svetloba.¹⁰ Nasproti številnih

¹⁰ Istorijat i kulturna baština Narodne skupštine.

Pogled na vhodni portal Doma Narodne skupščine (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

vrat so bili fotelji predsedujočih, spodaj mize strokovnih služb, od koder se je v loku vzpenjalo sedem vrst poslanskih klopi. Zadnja vrsta ni bila primerna za gradnjo politične kariere, je pa gotovo nudila svojevrstno poslansko udobje.

Skica kabineda predsednika parlamenta in risba predsednikove pisalne mize. Skice in risbe, ki so objavljene tudi na naslednjih straneh, je narisal skupščinski arhitekt Nikola Krasnov. (Arhiv Jugoslavije, fond Narodna skupština)

Pohišstvo je bilo povsod detajlno izdelano, prostore so krasila konceptualno osmišljena in predpisana umetniška dela. Poleg diplomatskega salona, odetega v svilene tapete in bel les, so bili še posebno lepi ostali kabineti, namenjeni reprezentativni dejavnosti. Obiskovalca je gotovo zanimal kabinet prvega človeka parlamenta. Prostori za skupščinskega predsednika in šefa njegovega kabineta so imeli parket z intarzijami in hrastove ter orehove stene na več kot 80 kvadratnih metrih.¹¹ Masivno pohišstvo je bilo iz prvovrstnega slavonskega hrasta, bogato dekorirano z lesorezi. Šef kabineta je sedel v kotu, na fotelju, prevlečenem z obarvanim usnjem (uporabljali so rdeče, zelene, modre in rjave tone). Za hrbtom je imel priročne police za odlaganje dokumentov (etažer), na levi fotelj za obiskovalca, še dlje na levi pa udoben kanape. Na drugem koncu pisarne so bile težke omare in glavna vhodna vrata. Na svoji desni je imel šef kabineta svojega šefa, predsednika skupščine. Skozi stranska vrata je stopil v njegovo stilsko usklajeno pisarno. Tudi predsednik je sedel v kotu, na podobnem fotelju (prevlečenem v rdečo barvo) in ob podobni mizi, le nekoliko razkošnejši. Poleg kanapeja je imel še mizo za goste in nekaj oblazinjenih stolov. Obdajale so ga ravno tako lične masivne omare, knjižna omara, predalniki in številni detajlirani dodatki.

Znesek, ki ga je država namenila za gradnjo tako opremljenega parlamenta, je bil za tedanje razmere precejšen. Pisalna miza predsednika je stala 16.000 din, mizica za telefon 1000 din. Izvod dnevnega časopisa je na dan otvoritve stal 2 din. Strošek opreme prostorov predsednika skupščine je skupno znašal preko 150.000 din, celotna investicija v skupščino pa se je povzpela na nepredstavljenih 62 milijonov din¹² (za vtis o cenah si velja prebrati poglavje o poslanskih plačah). Zneski resnično niso bili majhni, toda očitno je prevladalo konsenzualno zavedanje, da gre za osrednjo stavbo jugoslovanskega političnega sistema. Mogoče je sicer, da je kakšen poslanec podpiral gradnjo tudi zaradi svojih drobnih koristi in lastnega udobja, a ravno tako je lahko kakšen poslanec gradnji nasprotoval, četudi so bili ti v manjšini.

Med poslance, ki so kritizirali razsipnost države, je spadal Alojzij Pavlič iz Dravske banovine, ki je sicer veljal za neuravnovešenega. Marca 1934, še preden so nadaljevali gradnjo parlamenta, se je v proračunski razpravi populistično obregnil ob »buržuje«, ki imajo »velike apartmaje, prirejujejo drage bankete in zabave, medtem ko njihovi sodržavljani, delavci in

¹¹ Arhiv Jugoslavije (AJ), Narodna skupščina (72), f. 124/383–384.

¹² Prav tam.

kmetje, s težkim srcem gledajo njihovo razsipno življenje in čutijo njihovo kamnito srce, ki ne pozna ne ljubezni ne pravice». ¹³ Nato je mimogrede pohvalil Hitlerja, ki je Nemčijo rešil pred lakoto, in naposled ustrelil svojo kritično poslansko strelico v tarčo – v Senat in njihove prostore. Poudaril je, da ima skupščinski predsednik Kosta Kumanudi še vedno staro, skromno pohištvo, njegov kolega v Senatu pa, nasprotno, prav nesramno troši. Po Pavliču so bili prostori za reprezentanco gospodov senatorjev lepo opremljeni, vendar naj oprema ne bi bila zadosti dragocena in moderna za novega predsednika Senata. Ta je naročil novo pohištvo, ki naj bi stalo 1.360.000 din. Pavlič se je ob tem seveda retorično vprašal, kar se je tedaj ob različnih priložnostih spraševala vsa država: »Ali to ne smrdi po korupciji?« ¹⁴ Oprema parlamentarnih prostorov je bila zmerom hvaležna populistično-politična tema ...

Parlament in umetnost

Umetniška okrasitev parlamenta je bila tedaj in je še danes v enaki meri umetnostni in politični projekt. Izbor avtorjev in motivov je namreč sugeriral razumevanje celotne zgodovine jugoslovanskega prostora, kakor jo je videl aktualni režim. Parlament ni govoril le skozi »svojo« zgradbo, temveč tudi skozi svojo umetnostno zbirko. V dvajsetih osrednjih freskah in v nekaj večjih kipih je bil napisan političnozgodovinski priročnik za (samo)razumevanje jugoslovanske države. »Možje dleta in čopiča« so svoje stvaritve v glavnem realizirali v letu po otvoritvi skupščine. Najbolj monumentalna freska je bila v »Mali sali« »Velika alegorija dela« Mateta Menegele Rodića, ki je simbolizirala »izgradnjo«, osrednji kipi pa so manifestirali zamišljeno »nacionalno, duhovno in politično identiteto«. ¹⁵

V vestibul, takoj pri vhodu, so postavili štiri čvrste figure, izklesane iz pilepskega marmorja. Upodabljale so osebnosti iz »zgodovinskega razvoja« vseh treh jugoslovanskih plemen – carja Dušana iz srbskega plemena, kralja Tomislava iz hrvaškega, kneza Koclja iz slovenskega – in »rodonačelnika« kraljevske dinastije Karađorđa. Tri plemena ene dinastije so očitno bila fundament, ki je utemeljeval bistvo obstoja jugoslovanske

¹³ Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije (SBNSKJ), 25. redovna sednica, 4. 3. 1934.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Istorijat i kulturna baština Narodne skupštine.

V vestibulu Doma narodne skupščine stojijo štiri figure, izklesane iz prilepskega marmorja, ki poosebljajo zgodovinski razvoj »jugoslovanskih plemen«.

Prva med njimi je Karadordje, začetnik kraljeve dinastije.

Knez Kocelj simbolizira slovensko pleme.

Kralj Tomislav zastopa hrvaški del Jugoslovanov.

Car Dušan s svojim zakonikom pooseblja srbski del Jugoslovanov.

(Fotografije: Borut Batagelj)

države. Centralni hodnik je bil namenjen predstavitvi vseh vej gospodarstva, utelešale so jih ženske figure – *Zanatstvo*, *Pomorstvo*, *Poljoprivreda*, *Industrija* ter tudi *Pravda* in *Prosveta*. Nekatere so bile marmorne, nekatere bronaste, kakor doprsni kipi (edinih) treh jugoslovanskih politikov: viteškega kralja Aleksandra, legendarnega predsednika vlad Nikole Pašića in liderja Hrvatov, »ljudskega tribuna« Stjepana Radića.¹⁶ Eden je umrl naravne smrti, dva v atentatu.

Skupščinski umetniki niso bili arbitrarno določeni vnaprej, ampak jih je posebna komisija izbrala na podlagi natečaja.¹⁷ Njeno članstvo so sestavljala sama ugledna imena: direktor Umetniške akademije iz Zagreba dr. Branko Šenoa, direktor Muzeja kneza Pavla iz Beograda dr. Milan Kašanin, izredni profesor beograjske tehniške fakultete in arhitekt znamenite (še danes nedokončane) cerkve sv. Save v Beogradu Aleksandar Derocco, skupščinski arhitekt Nikola Krasnov, kipar Toma Rosandić, konservator iz Ljubljane dr. France Stele, politično in državniško težo pa ji je dajal še predsednik skupščine Stevan Ćirić.

Natečaja so se udeležili tudi slovenski predstavniki, toda ne vsi in zlasti ne najbolj uveljavljeni med njimi. Manjkala so nekatera vidna imena slovenske upodabljalno umetnosti, saj so možje in tudi slovenska javnost dotlej bili vajeni, »da so bili pri skoraj vseh razpisih podobno širokega značaja [...] kakor po nekem dogovorjenem naključju doslej deležni nagrad samo beograjski ali kvečjemu samo zagrebški umetniki, medtem ko je Ljubljana zmerom ostajala kot brezpomembna provinca v skromnem ozadju«. Toda leta 1936 so se po osemnajstih letih razmere prvič korenito spremenile, »predstavniki slovenske duhovne tvornosti« so se uspeli uveljaviti »s tako presenetljivim zamahom, da so med pestro množico konkurentov iz vse kraljevine odnesli več ko četrtno nagrad«. ¹⁸ Uspeh je široko medijsko odmeval, osrednja dnevnik *Slovenec* in *Jutro* sta mu posvetila daljša članka in dodala fotografije.¹⁹

Med slovenskimi »konkurenti« so se proslavili slikarja Tone Kralj in Rajko Slapernik ter kiparji France Gorše, Tine Kos in Lojze Dolinar, pri čemer so z dejansko izvedbo del (z naročilom) nagradili Slapernika, Goršeta in Kosa. Kipar Dolinar in slikar Kralj sta prejela »le« nagrade,

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ AJ 72, f. 125/387.

¹⁸ Jutro, 8. 11. 1936, Naši umetniki in nagrade.

¹⁹ Prav tam; Slovenec, 6. 12. 1936, Dela slovenskih umetnikov za narodno skupščino (z objavljenimi slikami).

ki pa so bile vse prej kot simbolične. Tone Kralj je za osnutek velike freske v sejni dvorani parlamenta prejel drugo nagrado, poleg nje pa še dve tretji nagradi. Vse skupaj je zneslo 18.500 din, kar je bilo »ravno dovolj za kratek umetniški obisk v Parizu«.

Najbolje med vsemi slovenskimi umetniki se je odrezal kipar France Gorše, saj je prejel dve nagradi po 90.000 din za 2,4 metra visoki marmorni figuri Kmetijstvo in Industrija. Simbol »kmetijstva« si je Gorše po pisanju *Jutra* zamislil »v podobi slovenske kmetice, ki stoji kakor po srečno opravljenem delu s prekrižanimi rokami in s srpom v desnici ter s kupom snopja pred seboj«. Na glavi je imela ruto. Kmetijstvu je zoperstavil lik Industrije, ki je kontrastno nasproten »kmečki domačnosti«: »pred kolesom, ki simbolizira večni obrat industrijskega pridobitništva, stoji žena kot simbol tovarniškega dela in se s kladivom v desnici opira obenj«. ²⁰ Po konstituciji in obraznih linijah je bila videti kot sestra dvojčica Kmetijstva.

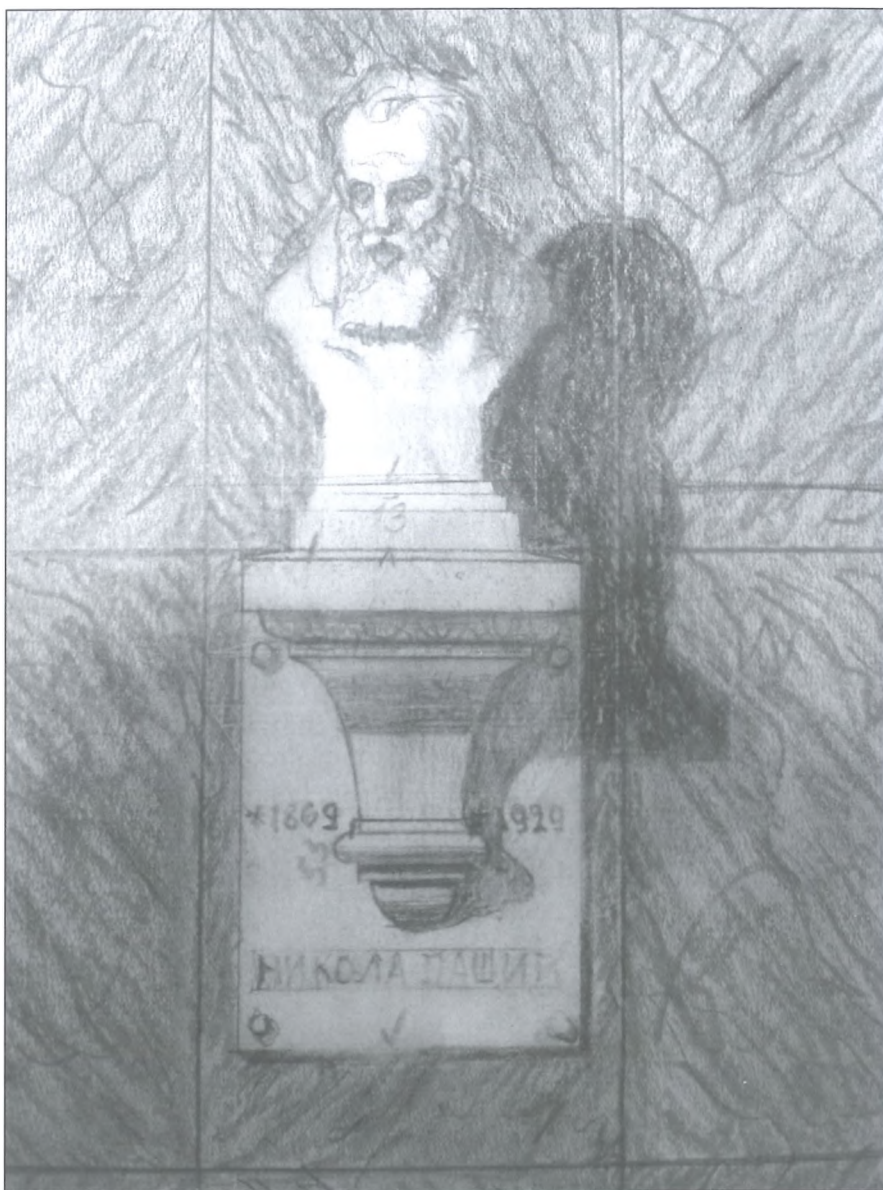
Kipar Tine Kos je prejel 100.000 din za izvršitev »posebno kočljive naloge« – kipa panonskega kneza Koclja. Podoba Pribinovega sina je bila neznana, zato je moral kipar previdno uporabiti lastno fantazijo. Kamniti Kocelj ni smel biti politično nekorekten in neprepičljiv. In kakšen je bil v umetnikovih očeh veliki slovanski vladar? Precej preprost in asketsko oblečen, odet zgolj v togo, z brki in brado, bolj podoben antičnemu modrecu kakor primitivnemu in robotemu slovanskemu vojskovodji.

Najuspešnejši slovenski slikar na natečaju je bil štiridesetletni Rajko Slapernik. Komisija mu je zaupala izdelavo treh slik – dveh manjših fresk in ene velike v veliki klubski dvorani. To je bil še en zgodovinski motiv iz mitologizirane »zgodovine jugoslovanskih plemen« – obred ustoličevanja na Gosposvetškem polju. Meril je pet metrov in pol v širino in 1,75 metra v višino.

Dvajset let kasneje, leta 1957, je motiv ustoličevanja našel svoje mesto še na enem parlamentu (pa tudi podoba kneza Koclja). Freskant socialističnega realizma Slavko Pengov ga je uvrstil v svojo sedeminšestdesetmetrsko poslikavo slovenske skupščine na Trgu revolucije v Ljubljani. ²¹ Slovenski historični temelji se v prvi in drugi Jugoslaviji tako niso razlikovali. Dogodki in osebe, ki so jih interpretirali kot lastne pretekle »državnopravne viške«, so vselej bili izpostavljeni.

²⁰ Jutro, 8. 11. 1936, Naši umetniki in nagrade.

²¹ Gl. Nika Grabar, Kaja Širok, Martina Vovk: Parlament. Tri zgodbe. Arhitektura, umetnost, spomin. Ljubljana 2012.

Skica doprsnega kipa Nikole Pašića v prostorih skupščine
(Arhiv Jugoslavije, fond Narodna skupština)

PARLAMENT IN VLADA

Pot do ustave in parlamenta

Pred lično enonadstropno baročno vilo trgovcev Krsmanovičev na beograjskih Terazijah, kjer si je sin srbskega kralja Aleksander Karađorđević uredil začasno povojno bivališče, so se 1. decembra 1918 zvečer zgrinjale množice radovednežev. Velika sprejemna dvorana je bila bogato osvetljena, zavese so bile odgrnjene, tako da so lahko ljudje z ulice pozorno spremljali svečani akt, ki je pravkar potekal. Delegacija Narodnega vijeća Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (to je bila »vmesna državna stopnja« habsburških Jugoslovanov po koncu Avstro-Ogrske)¹ je srbskemu regentu Aleksandru predala t. i. adresu o združitvi Države SHS s Kraljevinama Srbijo in Črno goro. Aleksander je addresso sprejel in na tej podlagi nato razglasil združitev v »enotno Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev«. Akt, s katerim se je zaključeval že ves mesec trajajoč in naporen politični proces nastajanja jugoslovanske države, so poimenovali »ujedinjenje« oz. »zedinjenje«. Nastala je nova evropska država, ki je bila skozi proces združevanja že vnaprej opredeljena kot centralistična dedna monarhija Karađorđevićev, a hkrati tudi kot demokratična, ustavna in parlamentarna država.

Njena podrobnejša struktura, njen politični sistem, ne nazadnje tudi njene točne meje tedaj še niso bili znani. Izgradnjo države so zaupali Ustavodajni skupščini ali konstituenti, ki naj kot izvoljen organ sprejme ustavo. Do njenega konstituiranja je v vmesnem času delovalo Začasno narodno predstavništvo (t. i. predparlament), ki sicer ni bilo voljeno, a je vendarle bilo zakonodajno telo z nekaterimi atributi parlamenta.² Delovalo je med 1. marcem 1919 in 28. novembrom 1920. Sestavljali

¹ O tem več: Jurij Perovšek: »V zaželjeni deželi«. Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941. Ljubljana 2009, str. 19–42, kjer avtor tudi predstavi tedanje (neuresničene) zamisli o oblikovanju slovenskega parlamenta.

² Neda Engelsfeld: Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Privremeno narodno predstavništvo. Zagreb 1989.

so ga imenovani predstavniki srbske Narodne skupščine, zagrebškega Narodnega vijeća, splitske deželne vlade (za Dalmacijo), sarajevskega Narodnega vijeća za BiH, črnogorske Velike narodne skupščine na Cetinju in novosadske Vojvodinske narodne skupščine (število poslancev se je iz številnih razlogov spreminjalo; znašalo je med 254 in 287, slovenskih poslancev je bilo 32). Smisel obstoja Začasnega narodnega predstavništva je temeljil v izrazito parlamentarnem načelu – v nadzoru dela vlade za vmesni čas – njegovi osrednji nalogi pa sta bili priprava in sprejem volilne zakonodaje za volitve v Ustavodajno skupščino.³

Začasno narodno predstavništvo je ves čas dejansko delovalo kot (provizorični) parlament, upoštevajoč običajne parlamentarne protokole. Prvi seji je po starem parlamentarnem pravilu senioritete predsedoval najstarejši poslanec, Gligorije Jeftanović iz Sarajeva. Mož je sicer bil tako star in bolehen, da je potreboval pomoč in vodenje dr. Vlada Čorovića. Ta mu je napisal, kar je bilo treba povedati, a je Jeftanović besede komajda prebral. Nato je predstavništvo verificiralo mandate in izvolilo vodstvo. Predsednik je postal Srb dr. Dragoljub Pavlović, prvi podpredsednik Hrvat dr. Ivan Ribar in drugi podpredsednik Slovenec dr. Fran Jankovič. Sledila je prestolna beseda regenta Aleksandra,⁴ nato so stranke oblikovale svoje poslanske klube (ena prvih je bila SLS; skupaj s tremi hrvaškimi poslanci je ustanovila Jugoslovanski klub, ki se je obdržal do diktature leta 1929).⁵ Ob vladnih krizah je predsedujoči odhajal na konzultacije k regentu Aleksandru, vlada je potrebovala ustrezno podporo (večino) med poslanci.

V Začasno narodno predstavništvo, ki ni bilo izvoljeno, so ljudje kljub temu verjeli, vanj zaupali in od poslancev veliko pričakovali. V predparlamentu so videli parlament, imeli so ga za svojega reprezentanta. Nanj so dnevno naslavljali številne prošnje in pobude, od povsem vsakdanjih in skorajda bizarnih do zelo načelnih in pomembnih za državo. Subotiški kmet Bokor Karolji je poslance prosil za »kamen za prskanje vinograda«, upokojeni podpolkovnik Jovan Vasić je zahteval preiskavo o vzrokih svoje upokojitve, Milka Milovanović je zahtevala vzpostavitev javnega reda

³ Čedomil Mitrinović, Miloš N. Brašić: Jugoslovenske narodne skupštine i sabori. Beograd 1937 (dalje Mitrinović in Brašić, Jugoslovenske narodne skupštine i sabori), str. 341–348; Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Ljubljana 2005 (dalje Slovenska novejša zgodovina), str. 237–238.

⁴ Ribar, Politički zapisi, str. 14–22.

⁵ Andrej Rahten: Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1918–1929. Ljubljana 2002.

in varnosti ... Številne so bile prošnje po intervenciji pri sodišču zaradi pospešitve razveze zakonskih zvez (kar je po vojni precej razumljivo), še številnejše pritožbe s severnega Jadrana zaradi terorja italijanskih enot.⁶

Poslanci so se v dobrem letu in pol sestali na kar 137 rednih sejah in začeli proces oblikovanja skupne jugoslovanske zakonodaje; ta proces je v naslednjih letih skoraj popolnoma zastal. Tako so sprejeli Zakon o ize-
načenju koledarjev, Zakon o narodnih šolah, Zakon o Univerzi v Ljubljani ... in najvažnejši – Zakon o volitvah narodnih poslancev v Ustavodajno skupščino (2. septembra 1920). Odločitev zanj je bila soglasna, saj je bil zakon moderen in tudi pogodou manjšim strankam. Mandate so delili po proporcionalnem sistemu s pomočjo d'Hondtovega količnika, volili pa so lahko vsi moški, starejši od 21 let. Volilna pravica je tako bila splošna in enaka, volitve pa neposredne in tajne.⁷

Volitve v Ustavodajno skupščino, ki so bile obenem prve jugoslovanske volitve, so bile 28. novembra 1920. Največ glasov (udeležba je bila 64,95 %) so volivci namenili Jugoslovanski demokrati stranki, sledili so ji srbska Narodna radikalna stranka, komunisti, Hrvaška republikanska seljačka stranka karizmatičnega in kontroverznega Stjepana Radića, zemljoradniki, Jugoslovanska muslimanska organizacija, Slovenska ljudska stranka Antona Korošca, socialni demokrati, Džemijet (nacionalna turška organizacija) ... vsega skupaj 419 poslancev.⁸

Politični oder je bil formalno postavljen, vse naštete stranke so postale stalnica jugoslovanske politike dvajsetih let. Narodni radikalni stranki (NRS), ki ji je načeloval starosta srbske politike in dolgoletni predsednik srbskih vlad Nikola Pašić, je večino časa pripadala večina poslancev in tudi večina ministrov. Po svoji veljavi in vplivu je bila hrbtnica jugoslovanskega strankarskega političnega sistema in njegov osrednji faktor, kar je bilo za njen politični vrh nekaj normalnega. Radikali so namreč v Jugoslaviji videli povečano Srbijo; svojo nekdanjo kraljevino so zato imeli za jugoslovanski Piemont oz. jugoslovansko Prusijo. Demokrati, ki jih je sprva vodil t. i. prečanski (hrvaški) Srb Svetozar Pribičević (leta kasneje je postal najbolj znan jugoslovanski politični begunec), so zagovarjali bolj jugoslovansko orientacijo politike in zato centralistično urejeno državo.

Stališča obeh največjih strank so bila v precejšnji meri nesprejemljiva za večino hrvaške politične scene, kjer je dominirala Hrvaška republikanska

⁶ Mitrinović in Brašić, Jugoslovenske narodne skupštine i sabori, str. 342.

⁷ Prav tam, str. 348.

⁸ Prav tam, str. 353.

seljačka stranka Stjepana Radića. Njena populistična politika, usmerjena h kmetu, je zagovarjala močan avtonomizem. Stranka v svojem političnem boju ni skoparila z izbiro najrazličnejših »orožij«. Njen politični pristop je vseskozi buril duhove, a v nobenem primeru ni bil tako problematičen, kakor je bil pristop in sploh sam politični nastop komunistov. Ti so na volitvah v konstituantno dosegli izjemen rezultat, s čimer so – paradoksalno, a v skladu z brutalnostjo jugoslovanske politike – zabili žebelj v lastno krsto. Stranka »revolucije« je bila kmalu prepovedana, njeni poslanci zaprti, člani pa razglašeni za sovražnike države.

Slovenska ljudska stranka (SLS) in Jugoslovanska muslimanska organizacija (JMO) sta ves čas spadali med srednje do manjše stranke, a sta svojo veljavo utemeljevali v samooklicanem dejstvu, da sta »reprezentantini« slovenskega naroda oz. muslimanskega prebivalstva v državi. Zlasti SLS, ki je bila v habsburški monarhiji nastala pragmatična katoliško-konservativna stranka, je pod vodstvom svojega nezamenljivega načelnika dr. Antona Korošca spretno in oportunistično plula po morju političnih intrig in večkrat dosegla zavidljive politične dosežke.⁹

* * *

Ustavodajna skupščina je začela postopek konstituiranja 12. decembra in ga zaključila 23. decembra 1920, ko je izbrala svoje vodstvo – predsednik je postal dr. Ivan Ribar. 14. januarja naslednje leto jo je regent Aleksander svečano otvoril in dober teden kasneje so poslanci pristopili k napornemu in odgovornemu delu.¹⁰ Naslednjih šest mesecev je bil čas oblikovanja nove ustave, čas številnih razprav in raznovrstnih predlogov, ki so prihajali z vseh strani skupščine. V glavnem sta se tedaj spopadla dva koncepta razumevanja konstruktivne organizacije in delovanja države – avtonomiistični in centralistični. Najmočnejša slovenska stranka SLS se je opredelila za prvega in v ustavni debati tvorno sodelovala z lastnim ustavnim predlogom.¹¹ Njeni poslanci so predlagali, da bi državo sestavljalo šest

⁹ Eno izmed najbolj pronicljivih opredelitev jugoslovanskih strank je spisal danski zgodovinar Christian Axboe Nielsen: *One State, One Nation, One King. The Dictatorship of King Aleksander and His Yugoslav Project, 1929–1935.* Columbia University 2002 (dalje Nielsen, *One State, One Nation, One King*).

¹⁰ Mitrinović in Brašić, *Jugoslovenske narodne skupštine i sabori*, str. 354–355.

¹¹ Ustavni predlog je 12. 2. 1921 predložil poslanec SLS Anton Sušnik. – Jurij Perovšek: *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929).* Ljubljana 1998 (dalje Perovšek, *Programi političnih strank*), dok. št. 18. O ustavnem načrtu gl.: Momčilo Zečević: *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave.* Maribor 1977, str. 364–391.

pokrajnin, in sicer Srbija, Hrvaška in Slavonija z Medžimurjem, Bosna in Hercegovina z Dalmacijo, Črna gora, Vojvodina ter Slovenija s Prekmurjem. Vsaka pokrajina, ki bi se naprej delila na okrožja, sreze in občine, bi imela svojo skupščino in vlado – izvršni organ pokrajinske samouprave. V samoupravni okvir pokrajnin bi spadala skrb za notranje zadeve, trgovino in obrt, gradnje, gozdove in rude, kmetijstvo, prosveto in vero, zdravje, socialno politiko, pravosodje ter finance. Toda ta načrt je ostal le načrt – bil je povsem spregledan. Na Vidov dan 28. junija 1921 so radikali in demokrati ob podpori Jugoslovanske muslimanske organizacije, Džemijeta in Samostojne kmetijske stranke z minimalno večino sprejeli predlog unitaristične in centralistične ustave. Po dnevu sprejetja so jo že tedaj imenovali vidovdanska ustava.¹² Država je dobila temeljni zakon in jasen pravni okvir, nad katerim pa je zlovesče visela senca spora in razdora. Ustava je bila namreč sprejeta na skrajno dvomljiv način, s pomočjo metod, označenih za čaršijske, ki pa so nato postale običajen modus operandi jugoslovanske politike.

Ministrska palača v Beogradu, kjer je danes sedež srbske vlade.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

¹² Branislav Gligorijević: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*. Beograd 1979 (dalje Gligorijević, *Parlament i političke stranke*), str. 110.

Vlada Nikole Pašiča, predlagateljica in prva zagovornica centralističnega ustavnega predloga, je zanj namreč imela zagotovljenih le 193 glasov. Potrebovala jih je 210, kolikor je znašala večina glasov vseh poslancev. Pašič naj si s tem ne bi belil glave, saj je – po besedah Ivana Ribarja – verjel, da bodo zemljaradniki vendarle glasovali za ustavo. Toda na dan glasovanja, 28. junija 1921, so ga zemljaradniki obvestili, da predlog nima njihove podpore. Zviti Pašič je takoj zahteval preložitvev začetka skupščinske seje za 15 minut in se lotil zbiranja glasov. Trenutki so bili kritični, v vseh ložah na skupščinski galeriji so onemeli, po kuloarjih pa se je že raznesla vest: »Ustav je u pitanju.« Zaradi izrazitega nasprotovanja ustavi je precej strank abstiniralo, tudi SLS, zato je lahko Pašič prepričeval le tiste, ki so sploh bili na voljo v skupščinskih klopeh. To sta bili JMO in Džemijet. Predsednik vlade je stopil pred njiju z nespodobno, a učinkovito ponudbo: za glasove je ponudil denar. Izid? Za ustavo je naпослед glasovalo 223 poslancev.¹³

Država je v skladu s §1 Ustave postala ustavna, parlamentarna in dedna monarhija, v poglavjih o temeljnih človekovih pravicah precej moderna in podobna weimarski ter belgijski ustavi. Zakonodajno oblast je v skladu z njo vršil sodoben enodomni parlament, poimenovan Narodna skupščina Kraljevine SHS. Skupščinske poslance so za štiriletno obdobje volili vsi moški, starejši od 21 let; volilna pravica je bila splošna in enaka ter neposredna in tajna. En poslanec se je volil na 40.000 prebivalcev. Izvoljen je lahko bil vsak državljan, ki je bil starejši od 30 let ter je govoril in pisal »narodni jezik«. Skupščina je imela precej avtonomije, kakor je je v skladu s tedaj uveljavljeno politično teorijo in prakso šlo parlamentom.¹⁴ V celotnem političnem sistemu delitve oblasti, ki je bil načeloma sodobno zasnovan, pa je bila ustavno vgrajena posebna izjema – monarh. Imenovali so ga celo prvi ustavni faktor (skupščina je bila šele drugi), saj je vršil zakonodajno oblast skupaj s skupščino, imel jo je tudi pravico razpustiti, izvršno oblast pa je sploh izvajal sam preko odgovornih ministrov. Slednji so sicer bili odgovorni parlamentu, a podrejeni kralju.

Poleg izrazitega položaja kralja je bil drugi (pravzaprav prvi) in osrednji problem vidovdanske ustave njen centralistični in unitaristični značaj, ki je zaostril nacionalno vprašanje. V državi je po dikciji ustave živel

¹³ Ribar, Politički zapisi, str. 26–28; Mitrinović in Brašić, Jugoslovenske narodne skupštine i sabori, str. 355–364.

¹⁴ Gl.: Demokratie und Parlamentarismus. Ihre Schwierigkeiten und deren Lösung – Eine Rundfrage der »Prager Presse«. Prag 1926.

jugoslovanski narod, sestavljen iz treh »plemen« (Slovencev, Hrvatov in Srbov; druga se ne omenjajo). Teritorialno je bila celotna država aritmetično razdeljena na 33 t. i. oblasti (upravno-teritorialnih enot) z največ 800.000 prebivalci. Organi oblasti v oblasteh so bili zgolj tehnični izvrševalci nalog osrednjih državnih organov.¹⁵ Centralistično bit režima je leta 1927 sicer nekoliko omilila vzpostavitev oblastne samouprave, saj je prišlo do volitev t. i. oblastnih skupščin – lokalnih parlamentov. Med njimi sta najbolj uspešno delovali ljubljanska in mariborska oblastna skupščina, mogoče tudi zato, ker sta dobili širše pristojnosti.¹⁶

Od volitev do volitev ....

Narodna skupščina Kraljevine SHS je delovala v turbulentnih razmerah, volitve so se vrstile z bliskovito hitrostjo (poleg prvih volitev v konstituantno leta 1920 so bile še v letih 1923, 1925 in 1927), še hitreje so se menjavale vlade. V desetih letih obstoja Kraljevine SHS, do leta 1929, jih je bilo kar 25, kar pomeni, da sta se povprečno izmenjali dve vladi in pol v enem letu. Regent in kasneje kralj Aleksander je ob skoraj vsaki zamenjavi pokazal, da se zaveda svoje ustavne moči. V enaindvajsetih ministrskih krizah je odigral ključno vlogo in s tem vseskozi dajal parlamentu, politikom in ne nazadnje ljudstvu vedeti, kdo je prvi mož »parlamentarne monarhije«.¹⁷

V prvi polovici dvajsetih let je osrednjo politično vlogo poleg kralja Aleksandra igral Nikola Pašić, molčeči in nesporni vodja srbske Narodne radikalne stranke. Pašić in Aleksander sicer nista bila vselej tesna politična zaveznika in istomišljenika, toda delila sta skupno stališče o potrebi po centralistični strukturi države. Danski zgodovinar Christian Axbøe Nielsen je zato obdobje do leta 1924 domiselno označil kot naporen politični kondominij med dvema osrednjima silama srbske politike.¹⁸

* * *

¹⁵ O unitarističnem značaju vidovdanske ustave podrobneje Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj Vidovdanske ustave. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1993, št. 1–2, str. 17–26.

¹⁶ Gl. temeljno monografijo Miroslava Stiplovska: Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma. Ljubljana 2000 (dalje Stiplovsšek, Slovenski parlamentarizem).

¹⁷ Nielsen, *One State, One Nation, One King*, str. 51; Karl Kaser: *Handbuch der Regierungen Südosteuropas (1833–1980)*, II. Graz 1982, str. 1–31.

¹⁸ Nielsen, *One State, One Nation, One King*, str. 55.

Na prvih volitvah po sprejetju ustave, 18. marca 1923, je triumfirala srbska Narodna radikalna stranka, toda njena relativna zmaga je bila pirova, saj so v nesrbskih delih države mandate osvajale stranke, ki so bile ostre nasprotnice centralistične Pašičeve politike – Radićeva stranka, SLS in JMO. Izvoljenih je bilo precej manj poslancev kot leta 1920 – skupno 312. V poslanskih klopeh je tako bilo več prostora, še dodatna mesta pa so v začetku sprostili poslanci Radićeve stranke, saj so svoj odpor do beogradskega režima in ustave kazali na ta način, da niso prihajali v skupščino, in torej izvajali (sicer jalovo) politiko abstinence. Vse tri avtonomistične stranke so se kmalu po volitvah, že 27. marca, povezale v t. i. Federalistični blok (HRSS, SLS, JMO).¹⁹ Njihovi predstavniki so si bili v dani situaciji edini, da je ureditev notranjepolitičnih zadev v državi mogoča le na temelju revizije vidovdanske ustave. In v ta namen so zahtevali pogovore z najmočnejšo srbsko stranko – Narodno radikalno stranko.

Radikali, ki so skupaj z malimi zavezniki obvladovali le dobro tretjino parlamenta, so tedaj občutili resno nevarnost organiziranja močne in predvsem složne opozicije. Hitro so pristali na politična pogajanja. S strankami Federalističnega bloka so se na koncu sporazumeli o nekakšnem politično-interesnem sodelovanju. Podpisani in sprva tajni sporazum, imenovan Markov protokol (po generalnem sekretarju NRS Marku Đurišiću), je predvideval, da naj bi vse stranke bloka podprle oblikovanje homogene radikalne vlade, v zameno za to pa dobile določene koncesije. A brž ko je Nikola Pašić sestavil svojo homogeno vlado, je lahko pozabil na določbe Markovega protokola. NRS se je preprosto ogradila od njegove vsebine in zavlada sama, izkoriščajoč eno temeljnih lastnosti jugoslovanskega parlamentarizma – neenotnost in razdrobljenost opozicije. Antipatija med načeloma sorodnimi avtonomističnimi strankami je bila skoraj tako močna kakor odpor teh strank do NRS.

Toda opoziciji je takrat, bilo je v začetku marca 1924, vendarle uspelo strniti vrste na relativno široki osnovi. SLS in JMO sta v sodelovanju s HRSS ustanovili Opozicijski blok, ki so se mu pridružili tudi demokrati oz. njihov del.²⁰ Skozi Opozicijski blok je nato potekala skupna

¹⁹ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 150–152.

²⁰ 26. marca se je zaradi pristopa Demokratske stranke k Opozicijskemu bloku iz nje izločilo Pribičevićevo krilo in ustanovilo Samostojno demokratsko stranko (SDS), ki so se ji pridružili tudi slovenski liberalci.

koordinacija političnih aktivnosti štirih strank.²¹ Vlada je bila ogrožena, grozila ji je nezaupnica – a zgodilo se ni nič. V parlamentarne igre se je namreč vmešala vplivna zakulisna politična figura – kralj Aleksander, ki se je odločil umetno podaljšati življenje vlade. To so takrat popularno imenovali vlada P-P (Pašič in Pribičević, ki se mu je pridružil po ločitvi demokratske stranke). Aleksander je skupščino preprosto poslal na počitnice do 20. oktobra in tako onemogočil opoziciji, da bi ji izglasovala nezaupnico. Kraljevo dejanje je nedvomno mejilo na državni udar in zato naletelo na ostre obsodbe.

Nevezdržne politične razmere, kjer je prisilno vladala vlada parlamentarne manjšine, je bilo mogoče rešiti na samo en način. Mandat za sestavo nove vlade je kralj končno ponudil Opozicijskemu bloku, konkretno vodji demokratov Ljubi Davidoviću. Popularni »Mrav« je 27. julija 1924 tako oblikoval vlado s trdno parlamentarno večino in jasnim reformnim programom. *Slovenec*, časnik Slovenske ljudske stranke, jo je vzneseno imenoval »vlada zakona, reda in pravice«.²² Njeni ministri so postali vplivni opozicijski politiki iz vrst SLS, JMO, neodvisnih radikalov in demokratov (med njimi tudi vodja SLS Korošec kot prosvetni minister), nekaj mest pa je bilo prihranjenih tudi za HRSS, ki v vlado personalno ni vstopila, a jo je v parlamentu podpirala. Vsi ministri so prihajali iz vrst koalicije, le minister za vojsko in mornarico je tradicionalno postal visoki častnik iz ožjega Aleksandrovega kroga – njegov osebni pribočnik general Stevan Hadžić. Na videz obstransko dejstvo, ki pa je imelo daljnosežne posledice. General Hadžić je namreč kot neparlamentarni član ministrskega kabineta in kraljev človek v znak protesta proti Radićevi stranki odstopil, s tem zamajal celoten kabinet in posledično, po še nekaterih umazanih zakulisnih pritiskih, povzročil njegov padec. Davidovićeve vlada tako kljub parlamentarni podpori ni zdržala niti tri mesece. Sledile so ji vnovična vlada P-P in predčasne volitve 8. februarja 1925.²³

Takrat je še veljalo »parlamentarno« prepričanje, da se resne politične krize rešujejo z volitvami. Ko več ne gre naprej, pač premešajmo karte. Toda kraljevo vmešavanje v dogajanje, skrb vzbujajoča retorika

²¹ Mateja Ratej: Avtonomistična ideja v Slovenski ljudski stranki v letih 1923–1929 in vprašanje dekoncentracije upravne oblasti v času vlade Antona Korošca. V: *Zgodovinski časopis*, 2006, št. 3–4, str. 380–381.

²² *Slovenec*, 29. 7. 1924, Vlada zakona, reda in pravice sestavljena.

²³ Nielsen, *One State, One Nation, One King*, str. 50–78; Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 170–178.

(država je ogrožena!) in način Davidovičevega padca so že jasno namigovali, da se morebitne prihodnje krize ne bodo reševale na podoben način – s preprostim odhodom na volišča.

* * *

Naveza Pašića in Pribičevića (NRS in SDS) si je z volilnim nasiljem uspela zagotoviti minimalno parlamentarno večino. Po tretjih volitvah zapored so njuni poslanci zasedli 164 mest, opozicijski pa 151. Spodobna številka, ki pa bi prej ko slej predstavljala negotovo (prešibko) podporo vladi. Dejansko je bil vzpostavljen parlamentarni pat položaj. Tehnico je bilo treba prevesiti bodisi v eno bodisi v drugo stran, nekdo je moral zbrati ali politični pogum ali zadostno »podkupnino« in zamenjati stran. Opozicija je bila tedaj videti enotna, trdno se je povezala v novo grupacijo, imenovano Blok narodnega sporazuma in kmečke demokracije. Ravno tako trdni in neizprosni sta bili videti NRS in SDS ... Parlament je tekel prazen tek, vse dokler se ni nekdo končno odločil stopiti na drugo stran uravnotežene skupščinske tehtnice. Sledil je pravi meteorski preobrat v jugoslovanski politiki dvajsetih let. Mož odločitve je namreč bil nihče drug kot vodja HRSS Stjepan Radić – hrvaški politik, ki je bil prav tedaj celo iz političnih vzrokov zaprt. Na prigovarjanje kralja – ta se je odločil za mehkejši pristop k hrvaškemu vprašanju – je povsem spremenil svojo dotedanjo politiko. Njegova stranka HRSS je iz imena črtala sporno besedo republikanska, priznala vidovdansko ustavo in dinastijo Karadorđevićev ter skupaj z radikali Nikole Pašića oblikovala t. i. vlado R-R (radikali-Radić).²⁴ Na videz le črka razlike, od P do R, s tem da je bil cirilični akronim celo enak latinskemu akronimu prejšnje vlade (P-P). Parlamentarna politika je bila nedvomno polna preobratov, zapletov in nenavadnih razpletov.

Koalicija R-R je bila politično naporna in je skoraj ves čas delovala v stanju krize, nanjo pa je prežala razdrobljena in predvsem programsko neenotna opozicija. Vlada je tako preživela enega svojih tvorcev – Nikolo Pašića, ki je umrl leta 1926 – in razpadla šele januarja 1927. Novi kabinet je sestavil radikal Nikola Uzunović, vanj je vstopila tudi SLS. »Zavladal« je novi akronim: KU (klerikalci-Uzunović, tako je vlado imenoval časnik *Jutro*).²⁵ KU-jevcem ni bila usojena dolga življenjska doba.

²⁴ Prav tam, str. 178–196, 200–204.

²⁵ Mateja Ratej: Anton Korošec in Kun-režim – Slovenska ljudska stranka v vladi Nikole Uzunovića leta 1927. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2006, št. 2–3, str. 77.

Že aprila istega leta jo je zamenjala vlada radikalskega disidenta in kraljevega zaupnika Velje Vukičevića, ki se je brez parlamentarne podpore obdržala tako, da je kralj razpustil skupščino in za 11. september 1927 ukazal spet nove predčasne volitve.

* * *

Na zadnjih volitvah v dvajsetih letih je – kakor po vnaprej napisanem političnem manifestu – zmagala NRS. Oblikovala je koalicio, ki bi bila še nekaj let prej popolno presenečenje: vanjo so vstopili demokrati, JMO in SLS. Toda še veliko večje presenečenje kakor sestava koalicije je bila povezava znotraj opozicije. Nasproti vladnemu polu se je namreč oblikovala močna Kmečko-demokratska koalicija (KDK), ki je združevala dva dotlej na videz smrtna sovražnika – Stjepana Radića in Svetozara Pribičevića. Zagovornik federalizma se je povezal z zagovornikom unitarizma; skupaj sta naperila ost proti kuruptivni velikosrbski politiki radikalov in pri tem nista izbirala parlamentarnih sredstev.

Razmere v skupščini so se po volitvah 1927 tako občutno zaostrele. V atmosferi verbalnih spopadov, medsebojnih žaljenj in obračunov med obema blokoma je vroč skupščinski parket dokončno pregorel usodnega 20. junija 1928. Napetosti so se zaostrele do te mere, da je velikosrbski poslanec Puniša Račić med zasedanjem streljal proti poslancem HSS. Na mestu je ubil poslanca Pavla Radića in Đura Basarička, »nekronani hrvaški kralj« Stjepan Radić pa je za posledicami dobljene rane umrl slaba dva meseca kasneje. V še bolj razburkani politični situaciji, ki je sledila streljanju, je vlada odstopila. Politična kriza se je vse bolj poglobljala, polarizacija strank v skupščini pa je onemogočala iskanje rešitev. In v takih razmerah je v težnji po pomiritvi razgretih duhov kralj Aleksander 24. julija poveril mandat za sestavo ministrskega kabineta Slovincu – dr. Antonu Korošču.

Že tri dni zatem je nova Koroščeva vlada prisegla in »ena najbolj težavnih in dolgotrajnih kriz v političnem razvoju naše države«²⁶ je bila vsaj začasno rešena. Anton Korošec je s tem postal prvi in edini nesrbski predsednik vlade. A med čermi jugoslovanskega parlamentarizma je lahko krmaril le dobrih pet mesecev. Zavaljo pretresov v koaliciji je vlada konec decembra 1928 odstopila. Novega mandatarja pa takrat Aleksander ni več iskal. Neučinkovitost parlamentarne demokracije v Kraljevini

²⁶ Slovenec, 28. 7. 1928, Vlada slovenskega premijera.

Anton Korošec, najvplivnejši in najspretnější slovenski politik v prvi jugoslovanski državi, je bil večkrat minister, poslanec in tudi edini nesrbski predsednik vlade.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

SHS in ostra polarizacija strank na dva bloka sta ga utrdila v misli, da je najboljša rešitev tako zanj kot za državo uvedba osebne kraljeve diktature. Šestega januarja 1929 je tako suspendiral vidovdansko ustavo, parlament in stranke ter za mandatarja postavil nestranskarskega človeka – sebi zvestega generala Petra Živkovića. Narodna skupščina Kraljevine SHS je umrla naravne smrti že prej. Na zadnji seji se je sestala 28. novembra, nato pa do odstopa Koroščeve vlade ni bila več sklicana.²⁷

* * *

Zakonodajno delo je bilo skozi dvajseta leta v skladu s političnimi razmerami silno spremenljivo. V začetku, do približno oktobra 1922, je bila skupščinska statistika osupljiva. Sprejeti so bili številni zakoni, mnogi od njih systemskega pomena – Zakon o razdelitvi države na oblasti, vsakič znova proračunske dvanajstine, trgovinske pogodbe z Avstrijo, Nemčijo,

²⁷ Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 267.

Zakon o oblastni in sreski samoupravi, Zakon o upravnih sodiščih ipd. – nato pa je prišlo do skoraj čistega zastoja. Med volitvami leta 1923 in 1925 razen Zakona o tisku in proračunskih dvanajstinah skorajda ni bilo pomembnejšega zakona, ravno tako ne med volitvami 1925 in 1927. Obdobje po letu 1927 je bilo spet nekoliko plodnejše, a ne prav za dolgo ...²⁸

Parlament in diktatura

Po odstopu Koroščeve vlade je kralj vabil na konzultacije, se posvetoval, iskal izhod iz nove politične krize. Na vse načine je ustvarjal vtis, da se trudi najti parlamentarno rešitev. Toda v zakulisju, v njegovem mračnem miljeju, kamor so smeli le najožji sodelavci, je že nekaj časa bilo jasno, da je lahko rešitev le ena – radikalna in prelomna: diktatura. Šestega januarja 1929 zgodaj zjutraj se je kralj formalno in svečano »obrnil neposredno na narod« in mu povedal, da je prišel čas, »ko med narodom in kraljem ne more in ne sme biti več posredovalca«.²⁹ Parlament je torej dobil slabšalno oznako »posredovalec« in postal odveč.

V evropskih zunanjih ministrstvih so si v tistih dneh najprej oddahnili. Nemirna Jugoslavija je vendarle bila eden od stebrov versajskega sistema, na katerem je temeljil tedanji red. Zdelo se je, da je kralj državo na zadovoljstvo vseh rešil, njena enotnost ni bila več vprašljiva. V zaostreni politični situaciji po streljih v skupščini se je kriza v državi dejansko zdela neobvladljiva. Škotski profesor Robert William Seton-Watson, ugleden strokovnjak za srednjo in jugovzhodno Evropo, je ugotavljal, kako se je po tem dogodku zdelo, »da je državništvo bankrotiralo, javno mnenje pa je gledalo na krono kot edini ustavni faktor, ki še ni kompromitiran in je sposoben najti izhod iz slepe ulice«.³⁰ Poseg kralja se je tako marsikomu zdel nujen, način, ki ga je izbral, pa je že kmalu po 6. januarju začel porajati dvome in vprašanja. Ugledna (a maloštevilna) tuja peresa so vse bolj opozarjala na brutalnost jugoslovanskega režima. Prvi med njimi, Seton-Watson, je v predavanju decembra 1931 v že tedaj častitljivem londonskem think-thanku Chatham House (Royal Institute of International Affairs) resignirano ugotavljal, da je Jugoslavija policijska

²⁸ Mitrinović in Brašić, *Jugoslovenske narodne skupštine i sabori*, str. 368–388.

²⁹ *Slovenec*, 6. 1. 1929 (druga posebna izdaja), Proklamacija Nj. Vel. kralja Aleksandra I. Mojemu dragemu narodu! Vsem Srbom, Hrvatom in Slovencem!

³⁰ Robert William Seton-Watson: *Pozadina jugoslovenske diktature* (Aleksandar, Pašić, Radić, Pribičević). Novi Sad 1967, str. 19.

država, »reminiscent of the famous ›Bach Regime«, kjer vlada politični terorizem. V svojem razočaranem pretiravanju je celo pribil, da je kralj Aleksander »Alexander Bach *in parvo*«. ³¹

Kritika diktature, ki jo je bilo slišati iz tujine, pa v Jugoslaviji ni imela javnega odmeva. Aleksandrov režim je namreč odločno sledil zastavljenemu cilju: močni in enoviti državi. Kdor je o tem podvomil ali temu celo odkrito nasprotoval, je padel v nemilost. Možnosti za odkrito kritiko tudi ni bilo. Z novo zakonodajo je bila vsaka politična dejavnost omejena, v tisku pa je bila uvedena ostra cenzura. ³² Institucije in organizacije so lahko obstajale le, če so prestale »Gleichschaltung« – uskladitev z idejo diktature. ³³

Diktatura kralja Aleksandra je tako sicer bila izraz realne politične potrebe po konsolidaciji razmer v državi, a je po svojem bistvu predstavljala avtokratsko in represivno vladavino. Kakor se je izrazil češkoslovaški diplomat dr. Lev Vokáč poleti 1931: »Diktatura je prišla zato, da bi prekinila z razmerami, ki so vladale do 6. januarja 1929, da bi izvedla pomenenje zakonov in omogočila prehod k normalnim razmeram. Diktatura je svoj program izpolnila že prvo leto. Potem bi se morala likvidirati, vendar do likvidacije ni prišlo [...] Prišla je diktatura, naredila to, kar je želela, sedaj pa stoji na mrtvi točki.« ³⁴

* * *

Septembra 1931 je kralj v vse bolj nevzdržnih razmerah »povrnil« državi ustavnost in prva Jugoslavija je znova postala ustavna monarhija s parlamentom. Ustava je bila sicer po tedaj uveljavljenih ustavnih normah v starejših evropskih demokracijah v precejšnji meri nedemokratična. Še posebno nedemokratično je bilo dejstvo, da je ni sprejelo parlamentarno telo, temveč jo je izdal sam vladar. Podobno je naredil tudi avstrijski

³¹ V diskusiji, ki je sledila predavanju, so sicer nedvomno poučeni gostje dajali slutiti, s čim je bil prežer pogled Zahoda na Jugoslavijo. Med drugim so namreč izpostavili, da sta nevarnost dezintegracije države in pomanjkljiva izobrazba prebivalstva tako veliki, da na njuni podlagi ni mogoče zgraditi demokratičnega režima. Na svobodo je torej treba gledati kot na luksuz, ki si ga Jugoslovani ne morejo privoščiti. – Robert William Seton-Watson: *The Yugoslav Dictatorship*. V: *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1931–1939), 11, št. 1 (jan. 1932), str. 22–39. Dostopno na: JSTOR, www.jstor.org/stable/3016103, 23. 1. 2013.

³² Jure Gašparič: *SLS pod kraljevo diktaturo*. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935. Ljubljana 2007 (dalje Gašparič, *Pod kraljevo diktaturo*), str. 67–72.

³³ Gl. Nielsen, *One State, One Nation, One King*.

³⁴ Archiv Ministerstva zahraničnych věcí, Politické zprávy (AMZV PZ), Bělehrad, Zaupno poročilo Leva Vokáča z dne 7. 8. 1931.

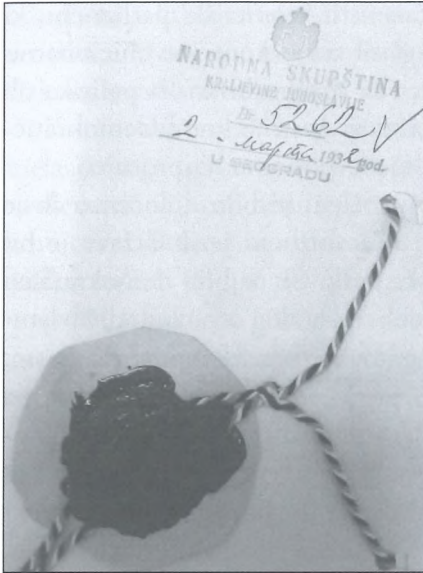
cesar Franc Jožef, ko je marca 1849 razpustil kromeriški parlament, ki naj bi »delal ustavo po teoriji«, in razglasil svojo kontrarevolucionarno oktroirano ustavo. Pri tem je zanimivo, da je jugoslovanska politika ob najrazličnejših priložnostih prikazovala staro Avstrijo kot nedemokratsko »ječo narodov«, Jugoslavijo pa kot njeno popolno nasprotnico.

V prvem oddelku nove ustave s 120 členi je bilo določeno, da je država dedna in ustavna monarhija.³⁵ Za službeni jezik države je bil razglašen t. i. srbsko-hrvatsko-slovenski jezik. Še najbolj demokratičen je bil drugi oddelek, ki je vseboval spodoben katalog osnovnih državljan-skih pravic in dolžnosti. Tako so bile zagotovljena enakost pred zakonom, osebna svoboda, pravica do obrambe pred sodiščem, prepovedana pa retroaktivna raba zakonov. Ustava je jamčila tudi nedotakljivost stanovanja, tajnost pisem, svobodo vere in vesti ter pravico izražanja misli in združevanja. Toda člen o svobodi združevanja in zborovanja je že vseboval pomemben pridatek – združenja niso smela sloneti na verskih, plemenskih ali regionalnih osnovah, če je šlo za strankarsko-politične ali telesnovzgojne namene.

V oddelku, ki je govoril o državni oblasti, je bil demokratični princip poražen podobno kakor leta 1921. Člena 26 in 27 sta namreč določala, da vršita zakonodajno oblast kralj in narodno predstavništvo »skupno«, upravno (izvršno) oblast pa zgolj kralj preko odgovornih ministrov. Peti oddelek je položaj kralja natančneje določal – postavljal ga je za »zaščitnika narodnega edinstva in državne enote«, »čuvarja« njunih interesov, osebo, ki »potrjuje in proglašča zakone«, postavlja državne uradnike, daje vojaške čine, rede in odlikovanja ter poveljuje vojaškim silam. Kralj je tudi skliceval novonastalo dvodomno Narodno predstavništvo na zasedanje in imel pravico razpustiti spodnji dom – Narodno skupščino – ter odrediti nove volitve. Njegova oseba je bila nedotakljiva, ni ga bilo mogoče klicati na odgovornost in ni mogel biti tožen.

Zakonodajno oblast je kralj izvajal skupaj z dvodomnim Narodnim predstavništvom – s Senatom in Narodno skupščino. Medtem ko je bila skupščina v celoti voljeno telo, kjer so imeli poslanci, izbrani na podlagi splošne, enake in neposredne volilne pravice, štiriletni mandat, je bil Senat tako voljen kot imenovan. Del senatorjev s šestletno funkcijsko dobo je namreč bil izvoljen, enako število, kot je bilo izvoljenih senatorjev, pa je lahko imenoval kralj. Aktivno volilno pravico za volitve v

³⁵ Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 53/1931, Ustava kraljevine Jugoslavije.

Pečat in žig Narodne skupščine
Kraljevine Jugoslavije (Arhiv Jugoslavije,
fond Narodna skupština)

Pečat Senata Kraljevine Jugoslavije
(Arhiv Jugoslavije,
fond Narodna skupština)

Narodno skupščino je imel vsak državljan, star 21 let, pasivno pa le starejši od 30 let (za Senat starejši od 40 let). Pri tem pa aktivni vojaki in častniki pa tudi aktivni državni, policijski, finančni in gozdarski uradniki ter uradniki agrarne reforme niso smeli kandidirati. Zakonski predlog je bil po dikciji nove ustave sprejet tedaj, ko sta ga potrdila oba dela Narodnega predstavništva.

Z unitaristično mislijo prežeta ustava je ustvarjala »fikcijo« o delitvi oblasti na zakonodajno, sodno in izvršno. Ključno vlogo pri vseh je namreč ohranjal monarh. Država je tako še zmerom ostajala centralizirana absolutna monarhija, a po novem okrepljena s »psevdo-parlamentarizmom«. Politične stranke so sicer spet bile dovoljene, vendar niso smele imeti verskega, »plemenskega« (nacionalnega) ali pokrajinskega značaja, obenem pa niso smele nasprotovati »narodnemu edinstvu«. Zasnovane so morale biti vsedrjavno, saj je ustrezen zakon predpisoval, da mora strankarska organizacija zajeto celo državno ozemlje od Dravske banovine na severu do Vardarske na jugu.³⁶

Aleksandrov režim je v taki situaciji lahko dosledno izvajal opoziciji neprijazno politiko. Odpravljena je bila neodvisnost sodišč, državna

³⁶ Gašparič, Pod kraljevo diktaturo, str. 115–120.

administracija pa je podlegla samovolji in korupciji. Ljudi so zapirali brez predhodnega sodnega postopka in jih izganjali v druge dele države. Vprašanje osnovnih človekovih pravic se je tedaj ponovno odprlo, četudi – to velja posebej poudariti – je oktroyirana ustava podobno kot vidovdanska ustava vsebovala moderen katalog temeljnih državljskih pravic. Povrhu vsega je bila tedaj tudi gospodarska situacija izjemno težka. Brezposelnost je bila visoka, kreditni promet ustavljen.

* * *

Režim kraljeve diktature je sčasoma postajal bolj in bolj paranoičen, konfuzen in včasih celo grotesken. Če je leta 1928 bankrotirala parlamentarna demokracija zahodnega tipa, se je v naslednjih letih podobno zgodilo režimu odrešeniške diktature.³⁷ Brezglavost režima je bila precej očitna pri delovanju državne cenzure, saj je režim plnil celo otroške in športne strani časnikov ter komunizma »osumil«³⁸ Hegla in Goetheja.³⁸ V umetnosti je »realistična groteska postala negacija zgodovinske iracionalnosti«³⁹ nore politike, kar pa spet ni bila le značilnost prve Jugoslavije. Duha časa je izjemno ilustrativno zajel hrvaški pisec Miroslav Krleža, ki je v delu *Banket u Blitvi*⁴⁰ v svojem poetičnem pretiravanju izrisal karikaturu domala vseh problemov, s katerimi se je spopadala jugoslovanska in tudi slovenska družba tridesetih let: »Kavane, krčme, slastičarnice, ulica, sve to ogovara i kleveče i širi glasine kako Blitva danas ustava nema, mandata nema, izbora nema, sudaca nema, pravde ni pravne sigurnosti nema, kriminal raste, sudski postupnici ne vrijede, paragrafi ne vrijede, novac ne vrijedi, valutnog pokrića nema, ugovori nemaju pravne snage, potpisi na javnim ispravama ne vrijede ni pare, trgovačke ni pravne garancije ne postoje, kredita nema, administrativnog ugleda nema, mito je jedino sredstvo vladanja, dekreti se kupuju, političke kohezije nema, vanjskopoličkog smjera nema [...], lične sigurnosti nema, Blitva pije, Blitva se opija, Blitva putuje u maglu, vožnja postaje sve bjesomučnija, pravosuđa nema, blagostanja nema, kruha nema, a sve što se gradi

³⁷ Christian Axboe Nielsen je v svojem delu *One State, One Nation, One King* prepričljivo dokazal, da je Aleksandrov projekt vzpostavitve unitarne jugoslovanske identitete še spodbudil medetnična nasprotja in položil ključne socialne, politične in institucionalne temelje za kasnejši prihod avtoritarnih režimov.

³⁸ Jure Gašparič: *Cenzura v času diktature kralja Aleksandra. V: Cenzurirano. Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes.* Ljubljana 2010, str. 89–98.

³⁹ Iván Tibor Berend: *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II.* Berkeley-Los Angeles-London 2001, str. 361–362.

⁴⁰ Delo govori o izmišljeni državi Blitvi, kjer vlada okrutni diktator Barutanski.

samo je pijesak u oči puku, samo je pusta i nadasve skupa dekoracija ... Ljudi se međusobno kolju, mržnja se uvukla u idilu tihog obiteljskog života, svi su građani razdraženi, sve se međusobno uhodi, sve je isprepletano mrežom doušnika, svaki je drugi čovjek plaćeni špijun, sve se pretvara u uznemireni, suludi blitvinski mravinjak po kome trči usplahireno stanovništvo bez repa i bez glave u svim smjerovima, bez reda, bez smisla, bez zdravlja, bez poštenja, sve je postalo savršeno besmisleno vrludanje gomila, ogromna količina ljudske gluposti koja se povampirila od straha, demonsko, bezglavo, saturnovsko proždiranje svoje vlastite supstancije, pakleni blitvinski noćturno, upravo ukleta Valpurgina noć u kojoj Barutanski luduje kao zločinac ...⁴¹

* * *

Razmere v tridesetih niso bile naklonjene parlamentarizmu, enako pa je bilo tudi marsikje drugje v Evropi. Zdelo se je, da se je sistem parlamentarne demokracije izčrpal, da ne ponuja odgovorov. Ustavne omejitve in slabosti nervoznega časa so minimizirale pomen parlamenta, še usodnejše udarce pa mu je zadalo dejstvo, da so bile volitve javne in da je volilni sistem zelo otežil kandidaturo opozicije. Volilec je ob vsakokratnih volitvah vstopil v volilni lokal in nato jasno in na glas pred vsemi povedal, kdo je in za koga voli.⁴² Vsemu omenjenemu navkljub pa je parlament vendarle obstajal in imel v razpravah tudi nekaj zvezdnih trenutkov. Poslanska množica je bila pestra; leta 1931 je bilo izvoljenih 306 poslancev, leta 1935 (po spremembi volilne zakonodaje) 370, leta 1938 pa 373 poslancev.⁴³

Na prvih volitvah leta 1931 se je za glasove »borila« samo ena režimska kandidatna lista, iz katere je nato zrasla Jugoslovanska nacionalna stranka (JNS, del nje so bili tudi slovenski liberalci). Na naslednjih volitvah maja 1935 je bila izbira že pestrejša, toda rezultati volitev niso imeli vpliva na oblikovanje vlade. Režim se je takrat zamenjal, vendar zaradi poprejšnjih zakulisnih dogovorov. Tisto poletje je na politično sceno in v vladno palačo stopila nova vsedržavna stranka – Jugoslovanska radikalna zajednica (JRZ, del nje so bili tudi pristaši SLS). Notranjepolitični razvoj,

⁴¹ Miroslav Krleža: *Banket u Blitvi I. i II.* Zagreb 2013 (dalje Krleža, *Banket u Blitvi I. i II.*), str. 32.

⁴² O volitvah in volilnem sistemu gl. temeljito in minuciozno študijo Bojana Balkovca: »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša«. Volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi. Ljubljana 2011 (dalje Balkovec, *Vsi na noge, vsi na plan.*)

⁴³ Prav tam, str. 40–41, 234.

ki so ga odtlej usmerjali regent knez Pavle Karađorđević, ministrski predsednik Milan Stojadinović in notranji minister Anton Korošec, je sledil vzorcu iz prve polovice tridesetih let. Razlika je bila zgolj v tem, da je eno režimsko stranko – JNS – zamenjala druga – JRZ. Na zadnjih volitvah pred vojno, decembra 1938, so novi nosilci oblasti le »ponovili vajo« svojih predhodnikov. Avgusta 1939, ko je vojna vihra vse bolj grozila državi, je jugoslovanski parlament naposled sklenil svojo pot. Po sklenitvi sporazuma med predsednikom vlade Dragišo Cvetkovićem in liderjem hrvaške opozicije Vladkom Mačkom, ki je pomenil revizijo ustave, je bil »za nedoločen čas« razpuščen. Novih volitev niso več razpisali.⁴⁴

Dr. Anton Korošec (v sredini) s svojimi poslanci v skupščinski dvorani pred začetkom seje leta 1939 (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Tedaj je povsod v Evropi, ne le v Jugoslaviji, kot je zapisal Peter Vodopivec, ostalo »malo prostora za individualno svobodo in resnično duhovno neodvisnost«. Prevladovali so zagovorniki manihejske slike sveta, »ki so želeli, kot je zapisal Manes Sperber v svojem čudovitem romanu ›Solza v oceanu«, da se že za ›njihovega življenja vse odloči.«⁴⁵ Parlamentarna demokracija je postajala odveč.

Aprila 1941 je vojna zajela tudi Jugoslavijo. Njeno ozemlje je bilo v celoti okupirano in vlada se je preko Bližnjega vzhoda umaknila v London.

⁴⁴ Jure Gašparič: Pod kraljevo diktaturo. V: Slovenska novejša zgodovina, str. 394–396.

⁴⁵ Peter Vodopivec: Trideseta leta. V: Slovenska trideseta leta. Ljubljana 1997, str. 7–17.

Na okupiranih ozemljih je vzniknilo partizansko odporniško gibanje, ki je sčasoma oblikovalo svoje organe oblasti, med drugim tudi svoja predstavniška telesa. V vojni vihri je tako nastajal nov red z novim parlamentom in novo vlado. Pred koncem vojne je bilo za Jugoslavijo v pravno-formalnem smislu značilno dvovladje – ena vlada je bila v Londonu in je imela oblast *de iure*, druga je bila v Jugoslaviji in *de facto* vodila uspešen boj ter obvladovala vse večje dele ozemlja. Ena vlada je predstavljala »staro«¹ Jugoslavijo, druga »novo«. Zadnji predsednik ministrskega sveta Kraljevine Jugoslavije dr. Ivan Šubašić in predsednik Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije Josip Broz Tito sta nato sklenila sporazum in oblikovala skupen Ministrski svet Demokratične federativne Jugoslavije in tudi skupen začasni parlament. V okviru osvobodilnega gibanja je že deloval Avnoj (Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije) kot najvišji predstavniški organ, Narodna skupščina Kraljevine Jugoslavije pa je tudi obstajala, čeprav je bila razpuščena. Dogovor je zato predvideval, da vsi poslanci, izvoljeni decembra 1938, ki se med vojno niso kompromitirali in sodelovali z okupatorjem, vstopijo v razširjeni sestav Avnoja. Ta se je sestal na svojem tretjem zasedanju 7. avgusta 1945, ko je Narodna skupščina Kraljevine Jugoslavije tudi formalno prenehala. Tri dni zatem, 10. avgusta, se je Avnoj preoblikoval v Začasno narodno skupščino DFJ, nato je bila izvoljena konstituenta, izglasovana ustava ... Ponovno se je odvrtel ustavodajni proces, kakor 25 let prej, ko je nastajala jugoslovanska kraljevina.

V PARLAMENTU SE RAZPRAVLJA, A TUDI ZMERJA, POVZROČA SE KRAVAL IN DELA ŠKANDAL ...

Skupščina je »jedno vašarište«

V zadnjih dneh marca 1924 je beograjska skupščina v sklopu proračunske razprave obravnavala budžet Ministrstva za ustavotvorno skupščino in izenačenje zakonov. Delokrog ministrstva je bil na načelni ravni izjemno pomemben, saj je v Kraljevini SHS ob njenem nastanku veljalo pet različnih zakonodaj. T. i. ministrstvo za konstituinto je tako nedvomno bilo ena prvih front nastajajoče države, toda v praksi se je izkazalo za povsem »sterilno« in neučinkovito. V državi je še zmerom veljalo pet zakonodaj, vse pristojnosti in »inventar« ministrstva pa so po besedah poslanca Ivana Vesenjaka sestavljali minister, njegov tajnik, ministrov avtomobil in uradni prostor. Smiselnost njegovega obstanka je bila v političnih krogih vse bolj vprašljiva. Nič čudnega torej, če si je prvi govornik o tej temi, poslanec Svetozar Đorđević, dovolil spomniti kolege poslance, da jih je veliko svojim volivcem obljubilo ukinitvev »popolnoma nepotrebne« ministrstva.¹ Ciljal je na poslance vladne večine, ki pa njegovih besed niso sprejeli ravno dobrohotno. Nasprotno, v skupščini se je med Đorđevićevim govorom razbesnel pravi vihar.

V vsesplošnem trušču je bilo najprej jasneje slišati poslanca Alekso Žujevića, kako je vpil o umorih Ljubisava Simića in Radomira Paljevića, dveh predsednikov občin, ter govorniku zabrusil: »Ti si ortak ubica!« Đorđević mu ni ostal dolžan. Poslal ga je »u Kosmaj« in v še večjem hru-pu pribil: »U ludu kuću ćeš ti da završiš na Guberevcu!« Žujević je spet ponovil, da je govornik »ortak ubica«, ta pa je bistroumno odvrnil: »Tebe je Bog kaznio, ali te nije dokusurio.« Obči kralval je postajal neznošen, slišal se je samo še Žujevićev vzklik »Kukavico jedna«, preden je podpredsednik skupščine Ljuba Bakić poslance vljudno prosil, da se umirijo.

¹ Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SBNSKS-HS), marec 1924, str. 578–579.

Dvorana je zares utihnila in Đorđević je lahko nadaljeval svoj proračunski govor ter ga z nekaj medklici in lastnimi vložki (»Ako te uhvatim jedanput, ja ću te naučiti pameti.«) tudi končal.²

Nedvomno ekscesna »izmenjava mnenj« med poslansko tovarišijo beograjske skupščine, ki ni imela prav veliko skupnega z obravnavano točko dnevnega reda in sploh s proračunom, se gotovo zdi zabavna in lahkotna marginalija. Vesela zgodba pač, ki pa vendarle dobro pokaže lastnosti politične debate tedanjega »hrama demokracije«. Najprej zato, ker opisani primer ni bil osamljen, temveč je spadal k rednim in ustaljenim parlamentarnim ritualom, drugič pa zato, ker kaže vlogo in (ne)moč skupščinskega (pod)predsednika. Po predsednikovi (sicer pozni) intervenciji je kralj prenehal.

Prav ta dva momenta lahko razberemo tudi iz zaskrbljenega govora poslanca Nikodija Miletića, ki mu za ugled in storilnostno sposobnost državnega parlamenta očitno ni bilo vseeno. Miletić je že aprila 1922 ugotovil, da je »kod nas u ovo poslednje vreme izbila jedna vrlo neugodna i vrlo ružna pojava, koja preti da se udomaći u Skupštini. Ta je pojava takva da ona remeti red i onemogućava slobodno iskazivanje pri glasanju i što je još gore – od skupštinske sale stvori jedno vašarište gde mu se ne zna ni reda ni kraja ...«³ V mladem zakonodajnem telesu Kraljevine SHS je po njegovem vse prevečkrat vladal nered, kjer so v vseplošnem hrupu poslanci s številnimi medklici motili pogosto žaljivega in nekonstruktivnega govornika. Skupščinskega predsednika Ivana Ribarja je zato povsem utemeljeno povprašal, če misli taki praksi storiti konec. Ugledni Ribar je s poslančevu ugotovitvijo soglašal in mu odgovoril, da se on s svojega mesta že dolgo, dolgo bori, da bi uvedel red, in »neprestano« poziva poslance k ustreznemu obnašanju – k obnašanju, kot ga zahteva »dostojanstvo skupščine«.

Ribarjevo sklicevanje na »dostojanstvo« seveda nikakor ni bilo del prazne politične retorike, temveč posledica golega dejstva, da je v jugoslovanskem parlamentu, tako kot v vseh drugih sodobnih parlamentih, veljala poslanska »svoboda govora«, zavarovana z imuniteto. Za besede in dejanja, ki jih je poslanec izrekel na skupščinski seji, ni bil nikomur nikdar odgovoren, razen sami skupščini. Poslanec je torej lahko veselo

² Prav tam.

³ Ilija A. Pržić: Poslovnik Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca sa objašnjenjima iz parlamentarne prakse i zakonskim odredbama. Beograd 1924 (dalje Pržić, Poslovnik sa objašnjenjima), str. 190.

razpredal svoje globoke misli, navrgel kako bistroumno opazko kolegu ... A če so poslanci (tudi nehoti) v žaru politične debate za narodov blagor prešli meje »dostojanstva«, predolgo in neproblemsko govorili, je bilo delo parlamenta ohromljeno. Kot posledica svobode izražanja v parlamentu so se zato oblikovala parlamentarna pravila, ki jih je uporabljal in tolmačil skupščinski predsednik.

Parlamentarna pravila

Potreba po pravilih, ki naj bi jim sledil parlament pri svojem delu, je stara toliko kot prve ideje o prvih protoparlamentih. Množica ljudi, ki se je sestala, razpravljala in odločala, je seveda morala osmisлити določene norme, sicer bi se smisel parlamenta izgubil v kakofoniji zvokov gorečih parlamentarcev. Srednjeveški angleški parlament je sprva sledil pravilom sodnega procesa, iz katerega so se sčasoma in postopoma razvila specifična pravila dela parlamenta. V glavnem so uravnavala in varovala svobodo govora, avtonomijo poslancev in parlamenta ter seveda zagotavljala razumno, enakopravno in vodeno razpravo. Ta bi naj končno transparentno in vsestransko peljala k sprejetju določene odločitve.⁴

Vprašanje, kakšna naj bodo parlamentarna pravila, zbrana v t. i. poslovniku, in zlasti, kdo naj pravila sprejme, je bilo v modernem parlamentarizmu na tem prostoru pogosto prvovrstno politično vprašanje. Ko so se po ponovni vzpostavitvi ustavnosti v stari Avstriji novi poslanci maja 1861 sešli na svoji prvi seji, jih je na njihovih klopeh čakalo presenečenje – državnozborski poslovnik, ki ga je že vnaprej pripravila vlada. Vsebinsko se je zgledoval po poslovniku, sprejetem decembra 1848 v kromeriškem parlamentu, in je torej tudi simbolično nakazoval pot nazaj v nasilno končan parlamentarizem. Toda poslanci ga kljub temu niso sprejeli za svojega, določili so mu status začasnega dokumenta. Zmotilo jih je zlasti dejstvo, da jim je vlada želela poslovnik oktroirati in tako že v začetku krepko poseči v avtonomijo parlamenta. V naslednjih mesecih so nato svoj poslovnik izdelali in sprejeli sami.⁵

⁴ Jan Wintř: Česká parlamentní kultura. Praha 2010 (dalje Wintř, Česká parlamentní kultura), str. 24–26.

⁵ Janez Cvirn: Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji. Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918). Ljubljana 2006 (dalje Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma), str. 215.

Ravnanje dunajskih poslancev leta 1861 je bilo povsem v duhu tedaj aktualne ideje konstitucionalizma in predstav o položaju in vlogi parlamenta; predstav, ki so še zmerom aktualne. Parlament kot predstavniško telo je namreč bil (in je) zamišljen kot samostojna in od drugih državnih organov kar najbolj neodvisna institucija. Skozi parlamentarno zgodovino se je problem (ne)odvisnosti v politični praksi največkrat izražal ravno v odnosu do vlade. Četudi je bila formalno parlamentu enakopravna, je bila navadno politično močnejša. Parlament je zato nujno potreboval (in potrebuje) avtonomni položaj, da je lahko izvajal (in izvaja) svoje funkcije. Kako se bo pri tem organiziral, kako posloval, po kakšni poti sprejemal predpise ..., je skozi zgodovino vse bolj postajala izključno njegova lastna stvar, področje izrazite parlamentarne avtonomije.

Pravila o poslovnem redu parlamenta, ki jih je v obliki poslovnika sprejel dunajski državni zbor, so od prvih idej ne le časovno, ampak tudi funkcionalistično in razvojno precej odstopala, a so vendarle sledila temeljnemu smislu parlamentarnega poslovnika. Delovanje parlamenta so tedaj urejali trije poslovnik, poleg skupnega državnozbornskega poslovnika še poslovnik poslanske in gosposke zbornice. Skupni poslovnik je bil kratek in je urejal le vprašanje konstituiranja in splošen potek sej obeh zbornic. Po njegovi različici iz leta 1873 (po uvedbi direktnih državnozbornskih volitev) so se morali vsi poslanci na dan in ob uri, ki jo je določil cesar, zbrati na prvem zasedanju, priseči »zvestobo in poslušnost« cesarju in se obvezati, da bodo spoštovali ustavo in druge zakone. Šele nato je sledila otvoritev s prestolnim govorom bodisi cesarja bodisi njegovega pooblaščenca. Po opravljeni ceremoniji so lahko poslanci pristopili k verifikaciji mandatov.⁶

Poslovnik poslanske zbornice iz leta 1875 je bil obsežnejši in veliko podrobnejši kot skupni, katerega je uvodoma povzemal. Natančno je opredeljeval zakonodajno proceduro (veljal je sistem treh branj zakonskega osnutka z možnostjo skrajšanega postopka), predpisoval pravila razprave, potreben kvorum (prisotnih je moralo biti vsaj 100 poslancev) ..., vse do načina vodenja sej. To nalogo so poslanci zaupali voljenemu predsedniku in podpredsednikoma, ki so delo opravljali le v času posameznega zasedanja in ne vso periodo. Njihova izvolitev je bila odtelej in vse do danes odvisna od dogovora in razmerja moči med strankami. Ob tem velja poudariti, da je pravico voliti lastno vodstvo parlament pridobil leta 1868 (prvi izvoljeni predsednik je bil štajerski poslanec Moritz von

⁶ Prav tam, str. 215–217.

Kaiserfeld); v začetku je skladno s februarско ustavo predsednike imenoval cesar. Dunajski poslovnik se je nato skozi čas precej spreminjal in zadnjo spremembo doživel ob poslednjih vzdihljajih habsburške monarhije junija 1917. V želji, da bi parlament čim bolj učinkovito iskal rešitve potapljačice se barke, so čas razprave omejili na največ deset minut.⁷

Po oblikovanju prve jugoslovanske države so poslanci Začasnega narodnega predstavništva uporabljali poslovnik srbske Narodne skupščine, poslanci prvega pravega (voljenega) parlamenta – ustavodajne skupščine – pa so se kot *déjà vu* srečali s podobno poslovniško situacijo kakor njihovi dunajski kolegi pred več kot pol stoletja. Po predlogu ministra za konstituantno Lazarja Markovića naj bi namreč začasni poslovnik za ustavodajno skupščino predpisala kar vlada. Ministrovo pojasnilo je bilo praktično: taka ureditev je smiselna zato, da bi skupščina lahko čim prej začela z delom. Kljub številnim ugovorom je bil vladni predlog na koncu le delno spremenjen.⁸ Po sprejeti dikciji se ministrski svet »pooblašča, da sporazumno z odborom za volilni zakon po kraljevi uredbi predpiše začasen poslovnik za ustavotvorno skupščino, ki bo veljal, dokler ga ustavotvorna skupščina sama ne izpremeni ali ne sklene drugega«. ⁹ Toda naposled tudi tako sprejeta procedura ni bila spoštovana. Vlada je poslovnik sprejela brez soglasja odbora za volilni zakon – torej nezakonito – zgolj štiri dni pred prvim zasedanjem novoizvoljene ustavodajne skupščine.

Zaradi načina sprejetja poslovnika, še bolj pa zaradi njegove vsebina in dejstva, da je vlada s predpisovanjem poslovnega reda skupščini okrnila njeno suverenost, se je ta tema znašla v središču uvodnih parlamentarnih debat in je nato še nekaj časa zaposlovala poslance.¹⁰ Opozicija je poudarjala, da nezakonito vsiljeni poslovnik onemogoča resno skupščinsko delo in nadzor nad vlado, omejuje svobodo razprave in vnaprej predvideva monarhično državno obliko. Anton Korošec, prvi slovenski politik in načelnik SLS, pa je v imenu Jugoslovanskega kluba še zahteval, da bi v poslovnik uvrstili člen, ki bi za izglasovanje ustave predpisal dvotretjinsko večino poslancev. Toda zahteve opozicije niso bile uveljavljene.

⁷ Prav tam, str. 217–223.

⁸ Neda Engelsfeld: Poslovnik Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1921. godine. V: Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu = Recueil des travaux de la Faculte de droit de l'Universite de Zagreb = Collected papers of the University of Zagreb Law School, 1994, št. 4 (dalje Engelsfeld, Poslovnik Ustavotvorne skupštine), str. 391–393.

⁹ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 106/1920, Zakon o volitvah narodnih poslancev za ustavotvorno skupščino kraljevine Srbob, Hrvatov in Slovencev.

¹⁰ Josip Hohnjec: O ustavi naše države. V: Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Ljubljana 1928, str. 308.

INTERPELACIJA

NA GOSPODA MINISTRA SOCIJALNE POLITIKE

„Vojna je prinesla veliko zla, in to zlo je povišalo tudi število različnih afer. Morala je nizko padla, hrepenenje po bogastvu je neizmerno. Zahteva za lahkim brezskrbnim življenjem so se razširile med ljudstvom. Postali bogat pod vsako ceno, pa bilo tudi, da se za to žrtvuje čast in poštenje je želja mnogih. Take razmere so zaviadle sedaj v mnogim zemljama. Neka razlika je med razmerami naše države in drugih evropskih držav, a ta postoji v tem, da se tam krivci energično obsojajo, pri nas pa ne tako... Ravno neobsojanje in nezadostno energično postopanje proti tem deliktom škoduje največ naši državi.“

Tako grmi protivu korupcije sa svojim polnim podpisom g. Ljuba Davidović, šef demokratske stranke v. št. 805. lista „Demokratije“ od 15. marta 1922. l. v članku pod naslovom: „Atere“. G. Davidović poudarja dalje, da je treba sve te aferе sodnijskim polom likvidirati in kot primer navodi celo vrsto takih slučajev. Med ostalimi g. Ljuba Davidović v tem članku obtožuje g. d-r Korošca, šefa Slovenske ljudske stranke. G. Davidović doslovno pravi: „Pri nabavkih, katere je g. Korošec vršil v Ameriki, potrebno je da preiskava pove svojo besedo.“

Ta sodnijska preiskava, katero je g. Davidović zahteval še do danes ni: „povedala svojo besedo“, vse to pa ne ovira g. Davidovića, da ravno s temi istimi gospodom Korošcem, katerega je on tako težko obtožil, gre sedaj skupaj v Ljubljano, kjer bodeta oba kot šefa svojih grup obdržala skopi shod — proti korupciji!

Da bi omogočili vestno in strogo anketo v delu g. Korošca kot Ministra ishrane in obnove iz l. 1919., mi predlagamo to interpelacijo.

Zadeva se tiče nakupovanja različnega blaga od „Savezničkog Udruženja za inozemsku nabave iz New Yorka. Iz službenega akta g. Ministra ishrane in obnove l. Br. 8729 od 26. maja 1919. l., katerega je v izmenu ministra g. Korošca podpisal direktor prehrane g. Jovan Janko, vidi se:

1.) da ministarstvo kupuje blago po ceni, katero je to ameriškano udruženje samo določilo;

2.) da se že v naprej to blago označi kot državno, če tudi to blago ni nikdo od državnih organov videl, a še manje prevzel.

3.) da se temu udruženju v naprej plača 3,600.000 francoskih frankov.

Tako nepravilno postopanje g. Ministra Korošca se je moralo na vsak način nepovojno rešiti za državne interese.

In faktično novi minister ishrane in obnove g. Aleksa Stanišić sa svojim odlokomi br. 7871 od 31. avgusta 1920. l. ukazuje da se sestavi komisija za prevzimanje tega blaga v Beogradu. Komisija je pregledala 4598 zabojev blaga in je konstatovala veliko število nedostatkovi in nepravilnosti. Poleg tega je tudi konstatirala, da se je nanela materialna škoda državi. Mi citiramo le dva članka iz tega spiska, katerega je komisija sestavila. V enem članku stoji dobesedno sledeće:

Na podlagi predloga, katerega je komisija iznesla v „knjigi škode pri ameriškem blagu“, država je oškodovana za:

112.740 35 dolarjev in
392.832 65 franc. frankov.“

Te sume v današnje vrednosti iznosijo okroglo 7.000.000 dinarjev.

Na drugem mestu komisijskog spiska stoji sledeće:

„Po mišljenju komisije krivica radi škode mora biti kod teh organov:“ kod onega, kateri je blago kupoval, ne da bi ga videl in s tem državo obvezal, da prevzame in plača toliko, kolikor je prodajalec sam odredil in da država sprejme to, kar je on sam državi kot prodajalec odstopil, ako drugačen ugovor ne postoji. (A drugačen, žalibog ne postoji).

„Pri temi kupljenem blagu je bilo tudi takih artiklov, ki niso smeli priti med državne nabavke, takrat ko je bil naš narod uničen od vojske in je pričakoval, da bi se mu dalo vsaj tisto, kar mu je za življenje najbolj potrebno. Igralne karte, puder za čevlje, svilene nogavice, bele ženske bluze za ples, čevlje od atlasa in armenske niso tisti artikli, katere je država smela nabaviti, da bi zadostila najpotrebnejšim zahtevam naroda, katerega je tako zelo uničila svetovna vojska.“

„Pa tudi tisto blago, ki se je potrebovalo, bilo je sestavljeno od toliko različnih vrst, tako da je izgledalo da je ameriškanski prodajalec pokupoval po vsem ameriškanskim magazinima vse ono, kar se že dolgo ni moglo porabiti in kar je moral trgovec kot ostanek odstraniti iz prodajalne.“

Te strašne optožbe nahajajo se v navedenem spisku, kateri je predloženo Ministrstvu ishrane in Ministrstvu Finans meseca aprila 1921. leta.

Kako nepravilno se je tukaj postopalo vidi se tudi po delovanju administracije, katera je bila v kompetenci da to vodi iz odeljenja prehrane, kajti tukaj se ni šlo za prehrano prebivalstva. Nadalje te akte podpisuje g. Jovan Janko (Slovenec), direktor prehrane brez znanja odelka za obnovu.

Ta afera je še danes na dnevnem redu, kajti ker blago ni bilo pravočasno izplačano ameriškano udruženje se še danes obrača na Ministrstvo finans, da se mu izplačajo zaostanki. Država je torej še danes nadi tega v nevarnosti, da v tej aferi g. Korošca pretrpi nove škode.

Radi tega na podlagi čl. 71. Poslovnika naslovljamo to interpelacijo na gospoda Ministra socijalne politike ter vprašamo:

1.) Je li so mu ti akta znani?

2.) Kaj misli ukreniti da krivco pridejo pod zakonsko odgovornost.

27. maja 1926. l.
Beograd.

Narodni poslanci:

Dragić-Šelmić s. r. Milutin Dragović s. r. i tovariši

Народна Савезница А. Д.

Ena od številnih interpelacij, ki so jih poslanci naslavljali na ministre.
(Arhiv Jugoslavije, fond Narodna skupština)

V novem poslovniku, ki ga je skupščina potem sicer sama sprejela januarja 1921, so bile le malenkostne spremembe.¹¹

Po sprejetju vidovdanske ustave, ko se je Ustavodajna skupščina prelevila v klasično zakonodajno skupščino, so poslanci pristopili k izdelavi novega poslovnika. Imenovali so poseben odbor pod predsedstvom advokata Čede Kostića in za poročevalca postavili izkušenega politika Ninka Perića. Odbor je izdelal celovit načrt, zbral ločena mnenja in jih predložil skupščini, ki je po obsežni razpravi 2. marca 1922 končno sprejela *Poslovník Narodne skupščine*. V naslednjih letih je bil nato večkrat spremenjen, najbolj korenito v tridesetih letih, po razglasitvi t. i. oktroirane ustave, a je strukturno v temelju vseboval večino standardnih poslovnških poglavij in rešitev.¹²

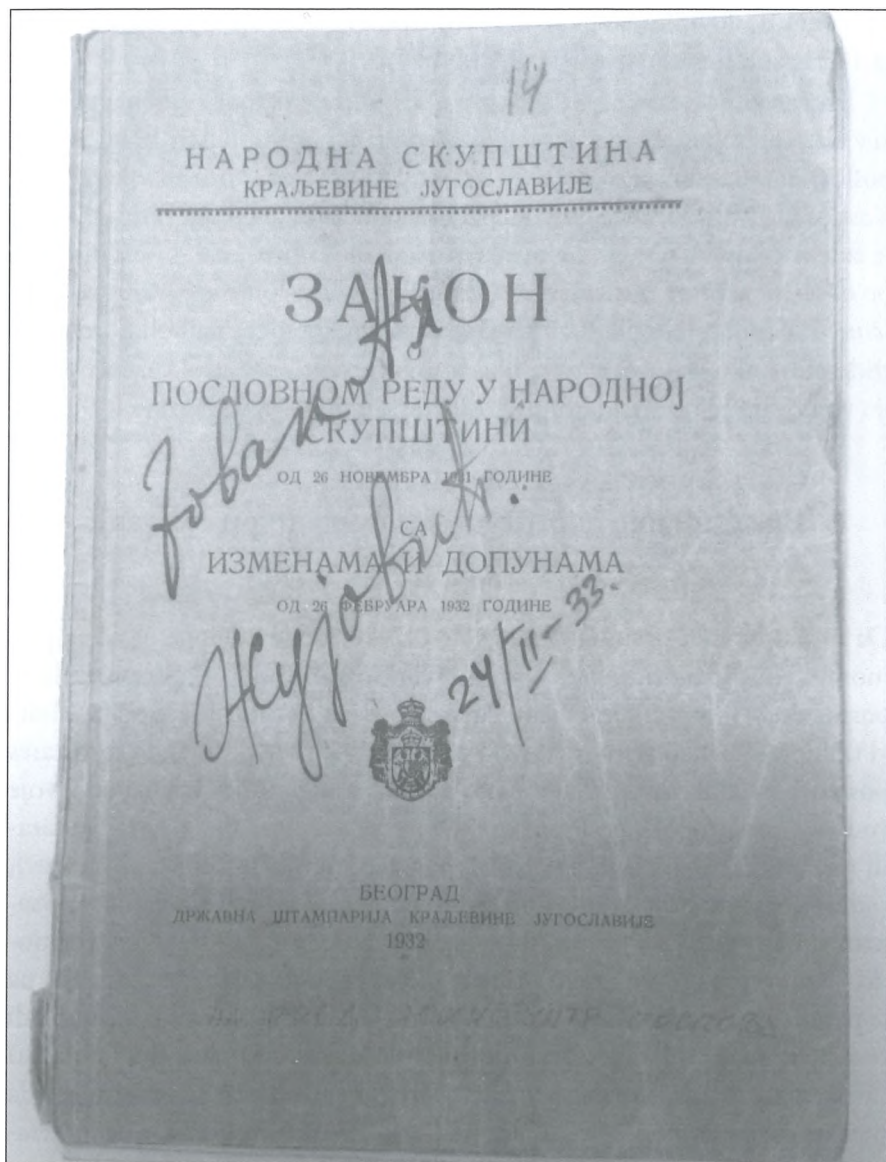
Konstituiranje in prisega, glasovanje in preiskovanje (o poslovniku)

Da so skupščine v prvi Jugoslaviji sploh lahko začele z delom, so se najprej morale konstituirati. Poslovniška pravila so zato podrobno opisovala ta postopek. V splošnem je veljalo, da je skupščina konstituirana po izpolnitvi treh pogojev: ko se zbere dovolj poslancev, ko se ugotovi, da so ti zares poslanci in lahko opravljajo svojo funkcijo, ko skupščina izbere svoje vodstvo. Prvi pogoj v politični praksi ni predstavljal težav (čeprav je zaradi različnih obstruktivnih razlogov pogosto manjkalo veliko poslancev), zadnji pogoj ravno tako ne – tudi zato ne, ker se je vodstvo volilo ob vsakem sklicu vsako leto znova in mandat predsednika ni trajal celo periodo – »preverba« prišlekov in njihove izvolitve, imenovana verifikacija, pa je pogosto razvnela strasti. Dogajalo se je, da so bili izvoljeni premladi poslanci, mlajši od trideset let, dogajalo se je, da so bili izvoljeni policisti in sodniki, ki niso imeli pasivne volilne pravice, zgodilo se je tudi, da predsednika volilnega odbora ni bilo na volišče.¹³ Skupščina je skoraj vsakič morala pretresati številne nepravilnosti in nekaterih mandatov ni verifikirala. Če je denimo kandidiral policist, ki ne bi smel kandidirati, a je bil izvoljen (v volilnem postopku sicer nepravilnosti ni bilo), mandata ni

¹¹ Več o poslovniški debati Engelsfeld, *Poslovník Ustavotvorne skupštine*, str. 394–406, in Gligoričević, *Parlament i političke stranke*, str. 89–94.

¹² *Poslovník Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd 1922; *Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine* 80/1931, *Zakon o poslovnem redu v narodni skupščini*; 82/1931, *Zakon o poslovnem redu v senatu*.

¹³ Pržić, *Poslovník sa objašnjenjima*, § 7 *Poslovnika*, komentar s primeri na str. 51–59.

Poslovnik Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije
(Arhiv Jugoslavije, fond Narodne skupštine)

dobil. Skupščina je zagovarjala stališče, da taka kandidatura že od začetka ni mogla proizvesti veljavnih posledic – ni mogla »proizvesti« opravilnega poslanca.¹⁴ Smoter volitve pa je vendarle izvolitev poslancev.

¹⁴ Slobodan Jovanović: Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd 1924 (dalje Jovanović, Ustavno pravo Kraljevine SHS), str. 158–174.

Po potrditvi mandatov je sledila *prisega*. Poslanci so pred predsedujočim morali izreči naslednje besede: »Ja (ime), zaklinjem se, da ću Ustav verno čuvati i da ću u svome poslaničkom radu opšte dobro Kralja i naroda, po svojoj duši i svojem znanju, uvek pred očima imati.« Besedilo se na prvi pogled zdi široko sprejemljivo in skoraj samoumevno. Poslanec naj bi po »svoji duši in znanju« varoval ustavo in skrbel za blagor kralja in naroda. Toda varovanje vidovdanske ustave, v kateri so nekatere stranke videle nepremostljivo oviro za rešitev jugoslovanskih političnih razmer, je bilo nekaj, česar številni izvoljeni posamezniki niso mogli obljubiti, k temu niso mogli svečano priseči. In ker po poslovniku nezapriseženi poslanci niso mogli vršiti svoje poslanske službe, jim posledično tudi niso pripadali poslanski privilegiji. Nezapriseženi poslanci so ostali brez plač (dnevnice), brez imunitete in brez železniške karte.¹⁵ Skupščinska večina je z dikcijo prisege tako poskrbela, da v skupščinskih klopeh (vsaj sprva) ni bilo najostrejših nasprotnikov ustave. Z (začasno) odtegnitvijo plač in ugodnosti pa je bil nasprotnikom hkrati ponujen mamljiv bonus, če bi se odločili za podajo prisege. Opozicijski poslanec je tedaj moral tehtati med načeli in spodobnim zaslužkom, pri čemer je odločitev za plačo skrivala morebitno hudo zamero v domačem volilnem okraju. V največji dilemi so bili bržkone tisti, ki so se iskreno naveličali abstinence in kljub prisegi želeli delovati v parlamentu, a je nanje čakala »past« v obliki obilne finančne nagrade. Ljudje pa so bili vselej občutljivi na poslanske prihodke, o čemer je več besede v poglavju o poslanskih plačah.

Šele po zaključku vseh konstitutivnih aktov je skupščina lahko začela s štiriletnim delom, ki v praksi sicer nikoli ni bilo realizirano; vsa mandatna obdobja so bila namreč predčasno končana. »Redne« volitve so bile le prve volitve v dvajsetih letih 20. stoletja – volitve v ustavodajno skupščino, in prve v tridesetih – volitve po uveljavitvi oktroirane ustave. Za proučevanje zakonskih predlogov in drugega gradiva je skupščina najprej izvolila *odborne* – delovna telesa, sestavljena iz svojih članov. S tem je v organizacijskem smislu sledila že uveljavljenim parlamentarnim trendom v Evropi. Parlamentarni politični organizem, ki bi vse naloge opravljal na plenarnih sejah, bi se namreč kmalu utopil v morju nalog in brezbrežni množici številnih razpravljavcev. Delovna telesa so bila že v 19. stoletju značilnost vseh evropskih parlamentov, tudi dunajskega državnega zbora. Zlasti hitro so se razvila v ZDA, kjer je 28. ameriški predsednik Woodrow Wilson leta 1885 o njih zapisal: »/.../ it is not far from the truth to say

¹⁵ Pržić, Poslovník sa objašnjenjima, str. 61–64.

that Congress in session is Congress on public exhibition, whilst Congress in its committee rooms is Congress at work.«¹⁶ Plenarna debata naj bi bila po Wilsonu le predstava, pravo delo naj bi se odvijalo v prostorih delovnih teles. Parlamenti so sprva ustanavljali delovna telesa sproti (ad hoc), za obravnavo konkretnih zadev, ki so se zdele pomembne, šele kasneje so se uveljavila t. i. stalna delovna telesa, ki so sledila predvsem »klasičnim funkcijam parlamenta«. Poslovnik Narodne skupščine Kraljevine SHS je predvideval sedem stalnih odborov in posebne odbore. Stalni so bili: zakonodajni odbor, verifikacijski odbor, odbor šefov poslanskih skupin, administrativni odbor, imunitetni odbor, odbor za prošnje in pritožbe ter finančni odbor.¹⁷

Vsak zakonski predlog je vedno najprej pretresel pristojni odbor, šele nato so ga poslanci obravnavali na plenarni seji. *Zakonodajni postopek* je bil dvofazen: načelnemu pretresu je sledila specialna debata po členih.¹⁸ O vsakem koraku so poslanci odločali z *glasovanjem*. Odločitev je bila sprejeta, če je zanjo glasovala večina prisotnih poslancev, s tem da jih je moralo biti v dvorani vsaj ena tretjina (za spremembo ustave je bila zahtevana večina treh petin poslancev). Poslanci so v glavnem glasovali javno, in sicer tako, da so tisti, ki so bili proti, vstali s svoje klopi, pristaši predloga pa so obsedeli. V kolikor je bil rezultat glasovanja »sumljiv«, v kolikor izid v večinoma nemirni dvorani ni bil jasen, so glasovali »poimensko« – eden od sekretarjev je vsakega poklical po imenu in dotični je povedal svoje stališče.¹⁹

Poleg sprejemanja zakonov, imenovanj in drugih političnih nalog je beograjska skupščina vršila tudi pomembno nalogo nadzora nad izvršno oblastjo. Poslanci so lahko na ministre naslavljali konkretna vprašanja in sami preiskovali morebitne nepravilnosti in afere. § 81 Vidovdanske ustave je določal, da ima skupščina pravico »*ankete* kakor tudi *preiskave* v volilnih in čisto administrativnih stvareh«. ²⁰ Prva ustavnopravna avtoriteta prve jugoslovanske države Slobodan Jovanović, ki je ob zatonu

¹⁶ Woodrow Wilson: *Congressional Government. A study in American politics.* Boston-New York 1885. Dostopno na: The Project Gutenberg eBook of Congressional Government, by Woodrow Wilson, <http://www.gutenberg.org/files/35861/35861-h/35861-h.htm>, 17. 9. 2014.

¹⁷ Jovanović, *Ustavno pravo Kraljevine SHS*, str. 192–196; Pržić, *Poslovnik sa objašnjenjima*, str. 76–93, § 14–24.

¹⁸ Pržić, *Poslovnik sa objašnjenjima*, str. 136–159, § 50–69.

¹⁹ Prav tam, str. 179–189, § 88–95.

²⁰ § 81 Ustave Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 28. 6. 1921. Povsem enako pravico je imelo kasneje, v tridesetih letih, tudi Narodno predstavništvo Kraljevine Jugoslavije (§ 67 Ustave Kraljevine Jugoslavije z dne 3. 9. 1931).

države za nekaj časa celo sedel na premierski stolček, je v zvezi s tem členom pojasnil, da je anketa pravzaprav pravica skupščine, da se o nekem vprašanju podrobneje pouči (da bi lahko denimo izdelala boljši zakon), in da za to sploh ne bi potrebovala ustavnega pooblastila. Povsem drugače pa je pri preiskavi – ta je oblastni akt, ki potrebuje jasno ustavno pooblastilo. Ob tem je opozoril, da je konkretno pooblastilo skupščine jasno omejeno – obsega lahko le volilne nepravilnosti, da se skupščina sama prepriča, ali naj verificira neki mandat, in administrativne krivice, nepravilnosti ter mahinacije. Skupščinska preiskovalna komisija naj bi po opravljenem delu pripravila poročilo, ga predložila plenumu in šele ta bi se o zadevi opredeljeval. Toda parlamentarna praksa v prvi Jugoslaviji je bila velikokrat samosvoja, dojemanja vloge in nalog preiskovalnih komisij pa so se od primera do primera precej razhajala. Tako je recimo ena komisija še pred predložitvijo poročila zahtevala od pravosodnega ministra, naj odredi sodnika, ki bo začel postopek proti konkretni osebi, saj je bila komisija mnjenja, da je oseba kriva za določene nepravilnosti.²¹ Anketa je tako bila parlamentarni meč, ki v praksi ni sekal.

Nič bolj učinkovito parlamentarno orožje ni bila pravica do vlaganja *interpelacij*. Ustava je sicer razločevala dve vrsti »ministrskih vprašanj« – »čiste« interpelacije in poslanska vprašanja. O slednjih se ni razpravljalo in glasovalo, bila so nekakšen dialog med poslancem in ministrom, katerega cilj naj bi bilo ministrovo pojasnilo določene zadeve. O interpelaciji pa se je po drugi strani tako razpravljalo kot glasovalo, saj je bila mišljena kot napad na ministra. Ob koncu razprave naj bi skupščina podala oceno ministrovih ravnanj. Tako je bilo vsaj zapisano in teoretično mišljeno, v jugoslovanski parlamentarni praksi pa je bilo povsem drugače. Skupščina je oceno sila redko podala. Ministrova dolžnost odgovora je namreč obstajala le »na papirju«, v stvarnosti so se odgovoru izogibali, zavlačevali in ga pogosto sploh niso podali.²² Kraljevi ministri v času prve jugoslovanske države so tako nedvomno poteptali izjemno pomembno pravico parlamenta. Smisel interpelacije, smisel pravice do javnega zastavljanja vprašanj poslanca (poslancev) ministru, namreč ni v tem, da poslanec lahko nekaj vpraša, temveč da lahko na vprašanje oz. napad pričakuje javni odgovor. Le tako lahko nadzira delo ministra (vlade), tehta politično odgovornost ministra in obenem (oz. bodisi)

²¹ Jovanović, Ustavno pravo Kraljevine SHS, str. 286–289.

²² Jovanović, Ustavno pravo Kraljevine SHS, str. 282–286. Gl. primere v: Pržić, Poslovnik sa objašnjenjima, str. 163–164.

vpliva nanj.²³ Predvsem javnost je tisti element, ki ga je v preteklosti izpostavljala uveljavljajoča se parlamentarna demokracija; javnost je bila tista, ki je (ali naj bi) sodila delo parlamenta in poslancev.

Čemu poslanci sploh razpravljajo?

Osrednja lastnost in razpoznavni znak slehernega parlamenta je (ob glasovanju) razprava; čas, ko se poslanci zberejo v velikih dvoranah in spregovorijo o posamezni zadevi. Tedaj se zvrstijo medsebojni besedni spopadi, nizajo argumenti, navajajo primeri ... Suhi predlog zakona ali drugega akta, prej očiščen vsega odvečnega, postane naenkrat predmet obsežnih obrazložitvev in vsestranskih analiz. Ravno zato je razprava velikokrat zrcalo parlamenta in sploh tista točka, skozi katero je mogoče sklepati o zaznavi problemov v državi in siceršnjih demokratičnih standardih. Zdi se, da je njen izplen velik in bogat, četudi je pogosto vnaprej znan in predvidljiv. Kakor naj bi se izrazil že britanski politik 19. stoletja Richard Cobden: »V tej zbornici sem slišal že veliko besed, zaradi katerih bi ljudje potočili solzo – nikdar pa nisem slišal besede, ki bi spremenila izid glasovanja.«²⁴ Parlamentarna razprava je bila tako že v 19. stoletju dobrodošla in zanimiva, a v glavnem ni vplivala na odločanje poslancev. Kakšen je torej bil njen smisel?

Prav tak kot še danes – razprava je služila predvsem predstavitvi argumentov za sprejetje neke politične odločitve in proti njemu. V sodobnih parlamentih je imela (in ima) redko »kreacijsko« funkcijo, redko dejansko pripelje do odločitve, njen temeljni namen je »legitimacijski«. V demokratični družbi mora namreč biti vsaka odločitev (zlasti vsak zakon) ustrezno obrazložena in s tem legitimirana, pri čemer pa ni nepomembno, kako se sam legitimacijski proces odvije. Ta mora steči v svobodnem okolju, javno, s predstavniki ljudstva in pred njimi; odviti se mora po jasnih pravilih, ki omogočajo učinkovito soočenje argumentov in celovit pogled v razsežnosti neke odločitve. Retorične sposobnosti govornikov, besedni in poslovniški triki ter iskrivost nastopov so pri tem vsekakor pomembni, vendar nikakor ne odločilni. Razprava je predvsem simbolični in stvarni prikaz in dokaz procesa, ki je stekel do sprejetja neke politične odločitve.²⁵

²³ Siegbert Morscher: Die parlamentarische Interpellation. Berlin 1973, str. 29–30.

²⁴ Cit. po: Wintr, Česká parlamentní kultura, str. 18.

²⁵ Gl.: prav tam, str. 18–23.

Podobno kot dunajski poslanci so smisel razprave razumeli tudi poslanci stare srbske skupščine, in posledično so se podobna pravila uveljavila v jugoslovanskem parlamentu. Govorniki so se morali izmenjevati v zaporedju za – proti – za – proti ..., svoje govore so morali časovno omejiti (na sicer velikodušno uro in pol za predstavnike poslanske skupine, uro za druge poslance v načelnem pretresu, uro za predstavnike skupin in pol ure za poslance v specialni debati), predvsem pa so morali paziti, da so se vsebinsko strogo držali točke dnevnega reda. Govoriti so morali na pamet. V poslovniku je bila posebej zapisana tudi omejitev, po kateri ni bilo dovoljeno razpravljati o nikogaršnji zasebnosti (!).²⁷

Taka so bila tedaj pravila; po vsebini in duhu moderna in praktična, predvsem pa povsem primerljiva s poslovniki in ureditvami v številnih drugih evropskih parlamentih. Toda skupščina je bila kljub temu vse prevečkrat »jedno vašarište«, sredina, ki je odstopala od zamišljenega parlamentarnega ideala. In pri tem to, da se poslanci v praksi pogosto niso držali dnevnega reda, da so govorili tjavendan in da so govore včasih brali, niti ni bilo najbolj problematično.²⁸ V parlamentu so bile prisotne še dosti bolj razkrajajoče stvari.

Resno in šaljivo o proračunu

Skupščinske debate, ki so trajale najdlje in bile v povprečju najbolj kritične, a tudi najbolj stvarne in problemske, so bile tiste, ki so zadevale državni proračun. Pretres proračuna se je vršil po partijah (postavkah), kar pomeni, da je opozicija lahko secirala delo vsakega ministra posebej.²⁹ Razprave o proračunskih ekspezejih ministrov so velikokrat spominjale na interpelacije, saj so opozicijski poslanci ostro opozarjali na probleme v posameznem resorju, dokumentirali napake, videli korupcijo ... in za vse skupaj seveda krivili politično odgovornega ministra oz. kar celo vlado. Pogosto so poslanci imeli na voljo zares veliko raznovrstnega materiala. Že v Začasnem narodnem predstavništvu, ki je razpravljalo o proračunskih dvanajstinah, je predsednik vlade Stojan Protić potarnal, kako se »govori od dva sata, u kojima se tretira celokupna vladina politika i u

²⁷ Pržić, Poslovnik sa objašnjenjima, § 38, 40, 43.

²⁸ Prav tam, str. 125–126. Ko je marca 1931 poslanec bral govor, je skupščina vzrojila: »Ne sme čitati!« Poslanec je opravičujoče dejal, da si le »ispomaže«. – SBNSKJ, 5. 3. 1932.

²⁹ Pržić, Poslovnik sa objašnjenjima, § 66.

kojima se tretiraju poslovi svih resora, nikad u debati o dvanaestinama ne drže«. ³⁰ Poslanci so si za razpravo vselej vzeli veliko časa, največkrat ves poslovniško dovoljen čas – dva meseca. Proti koncu roka so običajno pohiteli, kakor leta 1924, ko so prisluhnili apelu predsednika Ljube Jovanovića: »Ovaj se posao može svršiti samo tako, ako mi budemo uredno dolazili, ako budemo uredno počinjali sednice i uz to skraćivali debatu.« ³¹ Proračuni, četudi pogosto nerealizirani in planirani v ekonomski utopičnosti, so tudi eden najpomembnejših političnih dokumentov, ki jih je skupščina redno sprejemala. Poleg zelo počasi nastajajoče jugoslovanske zakonodaje so zagotavljali vsaj približno spodobno funkcioniranje države.

K proračunu je zmerom spadal tudi t. i. finančni zakon. To je bil nekakšen zbir števil in najrazličnejših ministrskih sklepov, vladnih uredb ter drugih aktov, ki so potrebovali proračunsko pokritje. Od leta 1922 dalje – od prve proračunske razprave po sprejetju ustave – se ga je prijeljo šaljivo ime »omnibus«. Nanj so namreč »skočili« številni posamezniki, ki so k potrebam države pristavili svoj lonček. Finančni zakon je bil tako kaotičen, da pogosto tudi samim ministrom ni bil jasen in ti niso znali odgovoriti na konkretna vprašanja v parlamentu. Pravi »gospodariji« finančnega zakona so bili visoki uradniki, načelniki uradov, šefi kabinetov ... Za drobno protiuslugo so zmogli v finančni zakon spraviti (skoraj) vse. Primeri protekcionističnih absurdov so sicer pogosto privreli na dan, zlasti takrat ko so bili vanje vpleteni ministri ali poslanci. Znani poslanec radikalne stranke Stevan Janković je tako v finančni zakon »proturio« tolmačenje, po katerem je postala srednja gozdarska šola v francoskem Nancyju, ki jo je v času prve svetovne vojne končal njegov sin Đura, adekvatna beograjski Kmetijsko-gozdarski fakulteti. ³² »Gozdar« Đura je lahko postal višji državni uradnik in odprla so se mu vrata v politiko. Bil je poslanec, v vladi Milana Stojadinovića leta 1935 celo minister; najprej brez portfelja, kasneje kakopak za šume in rude. V vsedržavni stranki JRZ je napravil kariero; postal je šef propagande, ³³ samooklicani jugoslovanski Göbbels – vse po zaslugi očeta in vsemogočnega finančnega zakona. Po letu 1941 je podpiral generala Milana Nedića in njegovo kvizlinško vlado.

³⁰ Prav tam, str. 153.

³¹ Prav tam, str. 154.

³² Ribar, Politički zapisi, str. 48–49.

³³ Todor Stojkov: Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937). Beograd 1985 (dalje Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića), str. 57–58.

Da je bilo proračunsko gradivo zahtevno in obsežno, razprava pa težka, ostra in naporna, priča detajl s prve proračunske seje leta 1922. Bila je sobota, ura je že odbila osem zvečer, ko je prišlo po programu dela na vrsto ministrstvo za pošto. Minister Žarko Miladinović se je po besedah skupščinskega predsednika Ivana Ribarja resno pripravljal na svoj ekspoze. Predvidoma naj bi govoril dve uri. Toda poslanci so bili od predhodnih postavk proračuna zdelani, utrujeni, imeli so vsega dovolj. V soboto zvečer so predvsem želeli domov. Točke pa ni bilo več mogoče predstaviti, s proračunom se je namreč mudilo. K besedi se je zato javil hrvaški opozicijski poslanec Stjepan Barić, sicer tesen sodelavec poslancev slovenske SLS. V imenu opozicije je ugotovil, kako so pošte, telefoni in telegrafi v takem »totalnem neredu«, da je bolje o tem molčati, saj bi sicer morali voditi razpravo, dolgo več tednov. V znak protesta proti takemu stanju, ki ga podpira minister, so izjavili, da zapuščajo sejo. Ošvrknili so ministra in lagodno odšli domov ...

V sejni dvorani so ostali le poslanci vladne večine. Spogledali so se, se zavistno ozrli proti klopem opozicije in na mah planili na ministra. »Nikar ne govori, če ni poslancev opozicije,« so mu zaklicali in minister, »sav u neprilici«, se ni upal prijaviti k besedi. Razpravljal tudi ni nihče od preostalih poslancev. Pretres je bil tako končan, na vrsti je bilo le še glasovanje. Poslancev vladne večine je bilo dovolj in proračun ministrstva za pošto je bil izglasovan.³⁴ Ribar je lahko sejo zaključil in vsi so lahko odšli domov.

Skupščinska razprava – in znotraj nje zlasti proračunska debata – je razgaljala jugoslovansko družbo in njene probleme, opozarjala na zmote in prikazovala nemoč soočenja s težavami. Razprava je tako nedvomno imela svoj smisel, saj je artikulirala pulz »naroda«. Toda govorniki so po drugi strani velikokrat prestopili meje spodobnega in bili žaljivi, destruktivni ter celo nasilni. Nezmožnost doseganja temeljnega političnega konsenza se ni kazala v džentelmenskem zbijanju parlamentarnih šal, značilnih za westminstrske hodnike, temveč v nestrpnem obrekovanju in v odkritih grožnjah. Ključni problem jugoslovanskega parlamentarizma ni bila razprava v celoti, ravno tako ne trenutki krala in vpitja, problematičen je bil *način*, kako je do njih prihajalo. Parlamentarni trušč je bil od vsega začetka obarvan z žaljivimi in osebnimi toni.

³⁴ Ribar, Politički zapisi, str. 50.

Neparlamentarni izrazi, trušč in prekinitve sej

Leta 1924 je mladi asistent na beograjski univerzi Ilija A. Pržić sestavil izjemni priročnik z dolgočasnim in nepretencioznim naslovom *Poslovník Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca sa objašnjenjima iz parlamentarne prakse i zakonskim odredbama*.³⁵ Tedaj sveži doktorand Pržić, kasnejši ugledni profesor mednarodnega prava, ki je svojo življenjsko pot končal pod streli na Banjici v prvih dneh po osvoboditvi Beograda leta 1944, je v knjigi na 264 straneh zbral primere praktične uporabe prav vseh členov poslovnika. Delo je tako po eni strani temeljit vir za proučevanje parlamentarne pravne zgodovine, po drugi pa ilustrativen prikaz številnih proceduralnih situacij, ki so se zgodile v parlamentu. Pržić je v maniri najboljšega avstrijskega uradnika nizal in nizal primere, dogodke, izjave ... od birokratsko dolgoveznih do zanimivih, od običajnih do nevsakdanjih, do redkih do pogostih. Včasih je pri kakem členu dopisal le literaturo, saj ob njem ni bilo nobenega omembe vrednega dogodka (denimo ob § 115, ki je govoril o tem, da izda predsednik skupščine vsakemu članu posebno legitimacijo), včasih pa je z navedbami strani iz stenografskih beležk polnil vrstice in cele odstavke. Členi, ob katerih je mrgolelo največje število najrazličnejših primerov, so spadali v zgovorno poslovniško poglavje *Disciplinske kazni* (poslancev).³⁶

Intervencije predsedujočega skupščine, pozivi k miru, opomini poslancev, odvzemi besede, izključitve s sej in prekinitve sej so bili tisti dogodki, ki so s svojo pogostostjo zaznamovali delo parlamenta. Že groba poslovniška statistika tako opozarja na značilnost parlamentarne razprave v Kraljevini SHS v njenih prvih letih. Govori so bili ob vsej resnosti, polemičnosti, argumentaciji ... prevečkrat nespoštljivi, odzivi nanje pa ravno tako. Politična strast, nujna sestavina vsake dobre politike, je prerasla meje dostojnega, meje »dostojanstva skupščine«. V parlamentu je bilo vse prevečkrat slišati »neparlamentarne izraze« – besede, ki so bile bodisi žaljive bodisi sploh neprimerne (oz. jih je za take razglasil predsedujoči skupščine).

Pržić je svojemu Poslovníku priložil kratek slovar neparlamentarnih izrazov, ki je v prvih nekaj letih jugoslovanskega parlamentarizma dosegel zavidljivo številko 74, pri čemer so bili nekateri bolj priljubljeni in uporabljeni večkrat. Poslanci so se obkladali z besedami: »Ti si bitanga«,

³⁵ Pržić, *Poslovník sa objašnjenjima*.

³⁶ Prav tam, § 96–105.

»bezobrazan«, »bumbar«, »vucibatino«, »izdajica«, »nevaljao čovek«, »nitkov«, »hulja«, »fukaro«. Včasih so žaljivko zavili v vnaprejšnje opravičilo: »Ti si jedna skupštinska, izvini na izrazu, budala.« Skupščina je bila razglašena za »vavilonsko kulo«, država za »žandarmsko zemljo«. Sila priljubljene so bile tvorjenke iz besede laž: »lažete«, »lažov«, »lažljivo«, »lažno« in izraz »lopop« oz. »lopužo«. Katoliškim poslanecem so nasprotniki radi rekli »klerikalci«, katoliškemu duhovniku pa »pop«. Nekatere izjave so bile odkrito grozeče, na primer »creva ću ti prosuti«, »kučko jedna matora«, nekatere šaljivo-žaljive, recimo »Čovek kome fali jedna daska ne treba da govori!« in »Vi ste jedan od najgorih i najlenjih članova u parlamentu!«, nekatere pa že groteskne, kakor izjava nekega poslanca, ki jo je zabrusil kolegu: »Bio si kuvar!« To je bilo točno, vendar je v parlamentarni debati neparlamentarno omenjati zasebno življenje poslancev.³⁷

Vsakič, ko je poslanec izrekel neparlamentarni izraz, je sledila burna reakcija nanj. Skorajda ni bilo seje, na kateri predsednik ne bi zvonil s svojim zvončkom in vpil »Molim, mir!«, iz poslanskih klopi pa se ne bi razlegal neznanski trušč. Neutrudni in natančni skupščinski stenografi, budni zapisovalci vseh izrečenih besed, so vse besedne vpade in glasove iz ozadja neumorno zapisovali, vse dokler so še kaj razločno slišali. Potem so ponavadi napisali »žagor« ali »graja«, včasih »buka«, neredko »velika graja i larma«. Takrat se ni razumelo ničesar več, vsi so vpili drug čez drugega in predsedujoči je moral prekiniti sejo, navadno za deset minut.³⁸ To je bilo dovolj, da so se strasti umirile in so poslanci lahko nadaljevali z delom ... vse do naslednje prekinitve. Nemira včasih sploh ni (neposredno) podžgal govornik, kar bi bilo v parlamentu logično pričakovati, ampak je izbruhnil spontano v zadnjih skupščinskih klopeh. Julija 1922 je tako med govorom poslanca Stevana Mihalđića nenadoma izbruhnil nerazumljiv »žagor«, čigar netilo je bil dvoboj med poslancema Simo Ševićem in Mihajlom Vidakovićem v ozadju sejne dvorane. »Vi lažete, vi ste nevaljao čovek!« je vpil Šević, Vidaković je pristopil k njemu, kolegi so sekundirali in predsednik Ribar je moral pred zmedenim govornikom prekiniti sejo.³⁹

Po letu 1925 je bilo delo skupščine povsem paralizirano, razprave pa so postajale še bolj vroče. Poslanci opozicije so bili frustrirani, saj pravzaprav sploh več niso sodelovali v političnem življenju države. Zaradi

³⁷ Poslovnik sa objašnjenjima, str. 247–255.

³⁸ Npr.: SBNSKSHS, 90. redovna sednica, 6. 7. 1922, str. 261–262.

³⁹ SBNSKSHS, 91. redovna sednica, 7. 6. 1922, str. 286.

negotovega in nenavadnega odnosa znotraj strank vladajoče koalicije so se vladne krize reševale zunaj parlamenta, poslanci so bili o dogajanju zgolj obveščeni. Parlament se je vse bolj odkrito pogrezal, na političnem nebu pa je vse jasneje svetila zvezda monarha, kralja Aleksandra Karađorđevića.⁴⁰ Dogajanje po volitvah leta 1927 je tak vtis le še izostrilo. Razprava v skupščini je bila vse bolj videti kakor žolčni izliv in je zlahka prerasla v nasilje (o tem je beseda v poglavju Ko so frčali stoli in krogle). Ekscesi so se množili, meje političnega boja so se podirale. Mogoče je postajalo prav vse ...

Nag človek v parlamentu

V petek, 25. februarja 1927, je z naslovnih vseh jugoslovanskih listov udarjala le ena beseda: škandal. Najsi je šlo za liberalno *Jutro*, katoliškega *Slovenca* ali prestižno beograjsko *Politiko*, takrat so si bila vsa uredništva enotna, ne glede na siceršnja politična, nazorska, nacionalna in vsakršna druga razhajanja.⁴¹ Prejšnji dan se je zgodil škandal, kakršnega južnoslovanski svet ne pomni; škandal, čigar prizorišče je bil sam parlament. Da se je resnično zgodilo nekaj izjemnega, so ugotavljali tudi tuji korespondenti, ne le domače skupščine vajeni jugoslovanski reporterji. Isti dan, 25. februarja, je namreč zgodbo na naslovnici objavila tudi ugledna dunajska *Neue Freie Presse*. »Scena brez primere v jugoslovanski skupščini« so udarno zapisali v mastni gotici in poudarili: »Kajti vsi primeri podobnih razgaljenj iz preteklosti so bili le epizode, neprimerljivi z gledališko igro, ki so jo včeraj ponudili v skupščini.«⁴²

Le kaj je torej moglo biti tako »škandalozno«, da je pritegnilo tolikšno pozornost? Dotlej je bila namreč beograjska skupščina že prizorišče najrazličnejših izpadov, vulgarnosti, iskrivo primitivnih besednih dvobojev, dretja, »galame« in osebnih žalitev. Milan Stojadinović, kasnejši premier, je v svojih spominih (sicer netočno in tendenciozno) zapisal: »Atmosfera u Narodnoj skupštini bila je već duže vremena jako zategnuta. Odnosi između Vlade i opozicije, koju su predvodili dva do krajnosti impulzivna i bezobzirna šefa kao što su bili Radić i Pribičević, bili su ne može biti

⁴⁰ Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 225–230.

⁴¹ *Jutro*, 25. 2. 1927, Nečuven škandal v Narodni skupščini; 26. 2. 1927, Gol človek v Narodni skupščini; *Slovenec*, 25. 2. 1927, Žalosten dogodek; 26. 2. 1927, Vpijoča dejstva; *Slovenski gospodar*, 3. 3. 1927; *Politika*, 25. 2. 1927, Škandal u Narodnoj skupštini.

⁴² *Neue Freie Presse*, 25. 2. 1927, Eine beispiellose Szene in der jugoslawischen Skupschtina.

gori. Sve loše navike austrijskog i mađarskog Parlamenta bile su uvedene i u beogradsku Skupštinu. Mi Srbi, sa našom starom Narodnom skupštinom, nismo bili navikli na takve scene kao što su lupanje poklopcima od poslaničkih klupa dok se ne razbiju, vika i galama da bi se sprečio govor nekog poslanika, lične uvrede najgore vrste i tome slično.⁴³ A omenjeni pojavi so tudi po Stojadinovićevem mnenju ostali v senci dogodka, ki je bil enoglasno razglašen za škandal in ki je glede na okoliščine zares brutalno podiral uveljavljene norme tistega časa.⁴⁴ Moralni okvir, kolikor ga je v politiki in družbi še bilo, je bil prizadet. V parlamentu se je takrat pojavil nag človek; razkazalo se je golo telo.

Podrobna časnikarska poročila so faktično enoznačna, v detajlih, poudarkih in pretiravanjih se nekoliko razlikujejo, a temeljnega okvira zgodbe ne najedajo. Geneza škandala je bila povsem spontana. Tistega dne je v skupščini tekla razprava o interpelaciji na notranjega ministra Božo Maksimovića, imenovanega Kundak (puškino kopito). Številni pričevalci srečan z njegovo policijo so zapisali, da vzdavka ni nosil zaman. Policijsko nasilje je bilo tudi eno osrednjih torišč interpelacije. Zanimanje je bilo veliko, poslanske klopi so bile natrpane, ravno tako galerije in diplomatska loža. Lepo odetih dam ni manjkalo (o njihovih reakcijah na dogodek so kasneje zakrožile številne pikantne, a večinoma izmišljene podrobnosti).

Vzdušje je bilo že od vsega začetka nervozno. Medklice in provokacije je bilo slišati ves čas branja interpelacije, izbruhnili so tudi manjši kraval. Ko je za govornico stopil minister Maksimović in predstavil svoj odgovor, pa se je trušč preselil na skupščinske hodnike. Odmeval je glasen prepir in naenkrat dogajanje v naelektreni dvorani ni bilo več zanimivo. Vsi so se ozrli proti vratom, ki so se naglo odprla. V ozkem prostoru so zagledali drenjajoče se poslance Davidovićeve stranke, med njimi dva bivša ministra, Žiko Rafajlovića in Risto Jojića, kako so vpili »Sramno!«, »Užas!« in »Dole vlada!«. Na rokah so nosili povsem potolčenega in krvavečega človeka. Predsedujoči Marko Trifković je nekje v daljnem in odsotnem ozadju zvonil, vpil: »Mir, gospodo! Ovo je skupština!« a ga ni nihče slišal.

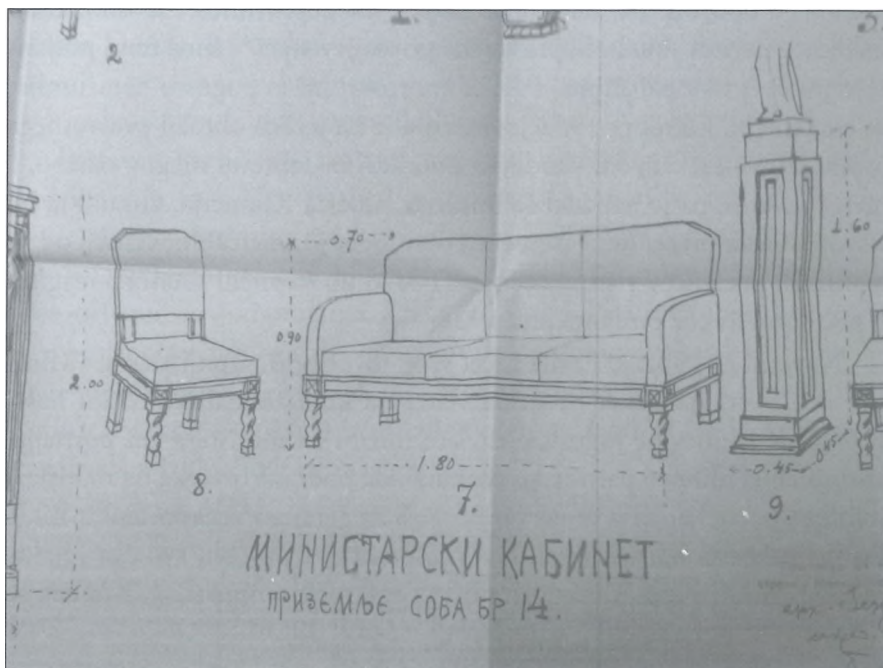
⁴³ Milan M. Stojadinović: Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata. Rijeka 1970 (dalje Stojadinović, Ni rat ni pakt), str. 252.

⁴⁴ Prav odstopanje od konsenzualnega vrednotnega sistema je ključna lastnost škandalov. – O teoriji škandala: Bodo Hombach: Zur definition des Skandals. V: Skandal-Politik! Politik-Skandal! Wie politische Skandale entstehen, wie sie ablaufen und was sie bewirken. Bonn 2013, str. 11–17; Frank Bösch: Wie entstehen Skandale? Historische Perspektiven. V: Gegenworte, 29, Frühjahr 2013, str. 12–19.

Vsi so odprtih ust gledali neponovljiv prizor, ki se je odvil v nekaj trenutkih. Sredi skupščinske dvorane se je znašel zmeden človek upognjene glave v potrghanih oblačilih. Opozicijski poslanci, ki so ga prinesli, so ga vsem na očeh slekli, vzdignili v zrak ter odnesli proti vladnim klopem. Slika krvavečega telesa se je mešala s histeričnimi kriki z galerij in utapljala v splošnem dretju. Tu in tam je bilo slišati opozicijo: »Ovo je vaše delo! Evo vam dokaza za optužbu!«

Pretepeni mož je bil Jovan Ristić, beograjski občinski uslužbenec, nehoteni in naključni »junak« škandala. Prejšnjega dne je v neki kavarni politiziral s prijateljem in slučajno naletel na zloglasnega komisarja topčiderske policije Sokolovića. Po manjšem verbalnem duelu ga je Sokolović odpeljal in z njim »obračunal«. Zjutraj so za dogodek izvedeli Davidovićeви poslanci in uspelo jim ga je izvleči iz zavora. Takoj se jim je porodila neokusna misel, da so našli »corpus delicti« za svojo interpelacijo; pretepeni Ristić, ki je bojda krvavel iz nosa in oči, je postal »živa ilustracija« obtožb.

Celo najmilejši komentatorji so zapisali, da »dogodek presega formalne meje parlamentarne dopustnosti in ne dviga dekoruma narodnega

Prostor v parlamentu, kjer so se zadrževali ministri; »ministrski kabinet«.
(Arhiv Jugoslavije, fond Narodna skupština)

predstavništva«, a hkrati svareče zatrdili, da pod tedaj aktualno vlado vendar teče kri. Liberalni list *Jutro* je privoščljivo pisal, kako so se na divji seji ministri fizično bali »in se je bojazen brala že z njihovih obrazov. Smrtno bled je bil ministrski predsednik Uzunović.«⁴⁵ Politična situacija je bila resnično »do skrajnosti poostrena«. Nadaljevanje sledi v podglavju Junjska kriza.

Mirnejša (a ravno tako burna) trideseta

Klopi nove »postdiktatorske« skupščine, ki je bila tudi simbolično nameščena v drugi zgradbi, so v prvi polovici tridesetih let greli skrbno izbrani pristaši kraljevega režima. Pa so zato kaj bolj spoštovali nove poslovniške odredbe o redu in disciplini na sejah? V začetku incidentov skorajda ni bilo, skupščina je v glavnem enoglasno vzklikala kralju Aleksandru, pozdravljala »jugoslovansko edinstvo« in vznesene govornike bodrila z vzkliki »Živeo!«. Neredko je bilo slišati »dolgotrajno odobravanje in frenetično ploskanje«. ⁴⁶ Le včasih, ko je kateri od bolj kritičnih poslancev opozoril na kakšen prestop ali nepravilnost, je bilo slišati medklice in tudi »medsebojna žolčna pojasnjevanja«. ⁴⁷ Med temi poslanci je posebej izstopal Alojzij Pavlič, kontroverzni in pogosto nerazumljeni ekscentrik. Oktobra 1932 je brez dlake na jeziku obtožil prosvetnega ministra Kojića, da vodi škodljivo politiko, in zahteval njegov odstop, ⁴⁸ mesec kasneje pa je napadel še ministra Alberta Kramerja. Četudi je bil v svojih tezah precej (a ne povsem!) osamljen, je zmerom povzročil odziv nemirnih poslancev vladne večine. Ti so kljub številčni premoči reagirali podobno kakor poslanci leta 1928.

Novembra 1932 je Pavlič začel svoj govor zelo populistično: »Ministre bez portfelja nema ni jedna vlada na kugli zemaljskoj osim naše, siromašne Kraljevine Jugoslavije. Zato tražim od ministara bez portfelja, apelujući na njihovo patriotsko osećanje, da podnese ostavke na ministarstvo bez portfelja, a da se taj novac troši za gladne i nezaposlene.« Bil je čas velike gospodarske krize. Nato je posebej izpostavil svojega rojaka, ministra brez resorja Alberta Kramerja: »Naročito ministar g. Kramer, sa

⁴⁵ *Jutro*, 25. 2. 1927, Nečuvjen škandal v Narodni skupščini.

⁴⁶ SBNSKJ, 11. redovna sednica, 25. 1. 1932, str. 23.

⁴⁷ SBNSKJ, 15. redovna sednica, 29. 2. 1932, str. 158.

⁴⁸ SBNSKJ, 56. redovna sednica, 19. 10. 1932, str. 105–106.

svojim netaktičnim radom kod reduciranja i premeštanja profesora i državnih činovnika i opštinskih uprava, naročito je on time uspeo da postane najneomiljenija ličnost u čitavoj Dravskoj banovini.« Kramerja tedaj v dvorani ni bilo in to je sprožilo prva negodovanja, medklice in proteste. Predsednik skupščine Kosta Kumanudi je prvič opomnil govornika. Pavlič je nadaljeval: »Inteligencija, radnici i seljaci ne vole dr. Kramerja,« in takoj sprožil nov val protestov. Z vsako njegovo besedo se je »graja« stopnjevala, Kumanudi je opozarjal, spet se je zaslišalo »lupanje po klupama«. »Kramerjeva« poslanca Ivan Urek in Rasto Pustoslemšek sta zavpila: »To je lopovština!«, zvrstila so se medsebojna besedna obračunavanja in Kumanudi je moral sejo prekiniti.⁴⁹ Kakor nekoč ...

Zgodba se je nadaljevala še naslednji dan, ko so želeli Kramerjevi pristaši »sanirati« škodo in so skupščini predložili izjavo, v kateri so »polni ogorčenja« obsodili »strahopeten« napad Alojzija Pavliča. Besedilo je to pot razvnelo maloštevilne kritike režima in znova je izbruhnila »velika graja«. Predsedujoči, podpredsednik skupščine Kosta Popović, je moral prekiniti sejo ... Dve prekinitvi v dveh dneh. »Gospodo narodni poslanici,« je po prekinitvi roteče začel Popović, »molim vas da čuvate dostojanstvo Narodne skupštine i da se uzdržavate sličnih incidenata u ovome Domu, jer ovakvi ispadi unižavaju ugled same Skupštine i svih nas.«⁵⁰ S podobnimi besedami je leta 1922 kolege poslance nagovarjal tudi tedanji skupščinski predsednik Ivan Ribar ...

Poslanec Pavlič je v svojem prepoznavnem slogu razpravljal tudi v nadaljevanju mandata. Pozival je, opozarjal, govoril o stvareh, ki niso imele zveze z dnevnim redom. Kolegom je vse bolj načenjal živce. Novembra 1933 so ga med govorom z medklici in protesti prekinili celo »njegovi« opozicijski poslanci. Ko so jim zaradi Pavličevih besed pritegnili še poslanci večine, je v dvorani znova zadišalo po dvajsetih letih. Stenografi so zabeležili: »Lupa u klupe, protesti i povici: dosta s time, dosta!« Pavliča je takrat skupščina na predlog podpredsednika Karla Kovačevića kaznovala z izključitvijo s petih sej.⁵¹

Tisto leto, 1933, bi sicer bilo v zgodovini skupščinskih nemirov povsem povprečno, podobno prejšnjemu in naslednjemu, če ga ne bi zaznamovalo drobno zimsko razburjenje, ki nikakor ni bilo tipično za pregrete situacije v skupščini. To, kar se je zgodilo 16. februarja, je bilo

⁴⁹ SBNSKJ, 9. redovna sednica, 17. 11. 1932, str. 108–109.

⁵⁰ SBNSKJ, 10. redovna sednica, 18. 1. 1932, str. 119–120.

⁵¹ SBNSKJ, 5. redovna sednica, 15. 11. 1933, str. 74.

prej videti veselo in posmehljivo. Nemir je zanetilo kontroverzno poročilo odbora za proučitev novega zakona o občinah. Dolg dokument je temeljito seciral povsem na novo zamišljeno vlogo in pomen občine; sestavo občinskih odborov, pristojnosti, pogoje za ustanovitev, komasacijo ... in volilno pravico. Po predlogu zakona so smeli na občinskih volitvah voliti vsi prebivalci, ki so bili vpisani v volilni imenik, je dejal poročevalec odbora Miloslav Stojadinović – rutinski stavek, a s pomenljivim nadaljevanjem: »Gospodo, u odboru se ocrtavalo raspoloženje, da se i ženama da pravo glasa.« Takoj se je zaslišalo »Dabogme!« in sprožila se je plejada medklicev, komentarjev ... Predsedujoči je moral poslance opozoriti, naj ne motijo govornika. Stojadinović je nato idejo mirno in zavzeto pojasnil: »Ja znam, da diskusije ove vrste izazivaju i raspoloženja i neraspoloženja. To je u samoj prirodi stvari. Tako je bilo i na strani, dokle se nije došlo do ostvarenja prava glasa za žene.« Kolege je spomnil, da bi bila ženska volilna pravica skladna z ustavo, saj je oktroirana ustava določala, da se bo ženska volilna pravica regulirala s posebnim zakonom, ravno tako je poudaril, da temu v prid govorijo mnogi »kulturni in nacionalni« oziri. Spregovoril je o enakopravnosti, omenjal kompromisne rešitve (volilno pravico bi dobilo omejeno število žensk, ki opravljajo samostojen poklic), a ves čas poslušal le besedne vpade in grajo. Poslanec Dragović je vmes vzkliknil: »Žene imaju više kurazi nego ljudi!« in v skupščinski dvorani je zadonel prisrčen smeh.⁵² Večina je tovrstna razmišljanja gladko zavrnila. Zdi se, da vprašanje ženske volilne pravice ni bilo percipirano kot nekaj politično relevantnega, kakor nekaj važnega, sporočilnega, kakor nekaj, kar bi spreminjalo ali moderniziralo politično krajino. Ob vseh težavah v državi to niti ni nerazumljivo.⁵³ Ko so leta 1906 z veliko volilno reformo na Finskem (še okviru carske Rusije) prvi uvedli žensko volilno pravico, tega prav tako niso storili izključno zaradi globoke zavesti o ženski enakopravnosti, temveč jih je vodila predvsem želja sporočiti, da vendarle niso tako zelo zaostala gozdna provinca.

Obdobje relativno mirnih skupščinskih sej v prvi Jugoslaviji ni trajalo dolgo. Zaključilo se je sredi tridesetih let, potem ko so pod patronatom kneza Pavla Karadorđevića oblikovali vlado Milan Stojadinović, Anton Korošec in Mehmed Spaho. Omenjena trojica, zlasti predsednik

⁵² SBNSKJ, 26. redovna sednica, 16. 2. 1933, str. 103–120.

⁵³ O opredeljevanju slovenske (zlasti liberalne) politike do ženske volilne pravice gl.: Jurij Perovšek, O demokraciji in jugoslovanstvu. Slovenski liberalizem v Kraljevini SHS / Jugoslaviji, Ljubljana 2013 (dalje: Perovšek, O demokraciji in jugoslovanstvu), str. 77–83 (in tam navedeno literaturo).

vlade Milan Stojadinović, je v skupščini naletela na »unakrsnu vatru«, ki so jo sprožali goreči privrženci prejšnjega režima, sledilci politike generala Petra Živkovića. Ti so sicer bili v manjšini, a so prav zato pogosto uprizarjali divjo obstrukcijo, zelo podobno nekdanji atmosferi v dunajskem državnem zboru. Sedeli so na levi strani skupščinske dvorane in se zato imenovali levica.⁵⁴ Znova so se razpletali proceduralni zapleti, skupščina je obtičala v vsesplošnem trušču in razbijanju, prekinitve sej so postale stalnica. 18. februarja 1936 je skupščinski stenograf v oklepajih zapisal: »Ogorčeni i žučni protesti na levici. – Poslanici sa levice i desnice u uzbuđenosti ustaju sa svojih mesta, prilaze jedni drugima i vrlo žučno objašnjavaju se među sobom. – Velika larma i međusobna svađa između pojedinih poslanika sa levice i desnice.«⁵⁵

Atmosfera se ni več kaj dosti razlikovala od tiste leta 1928. Povsod kaos in neznosno vpitje ... Eno od skupščinskih sej je Jovan Gašić, šef Stojadinovićevega kabineta, videl tako: »U jedan čas nastavlja se sednica. Na levici graja i traži se poimenično glasanje. Sekretar Mulalić pokušava u graji da govori, ali ne uspeva i izjavljuje sa govornice da podnosi ostavku. Posle toga napušta svoje mesto i gubi se u hodnicima Skupštine. Graja se sa strane levice sve više pojačava, dok desnica sedi mirno i posmatra šta ovi rade (mirnost desnice je treba vzeti z rezervo, saj je avtor poročila vladni človek, op. J. G.). U larmi i lupanju po klupama ističu se naročito Drag. Milovanović, Vukanović (Srpko), Tasa Dinić, Baričević, Dragiša Stojadinović, (koji na momente vrši snimanje malim filmskim aparatom), Vas. Trbić, Jov. Nenadović, Kabalin (Nikola). Graja traje ¼ časa, rad je nemoguć i predsednik Čirić u 1 i 20 čas. zaključuje sednicu i zakazuje je sutra u 10. čas. – Posle prekida sednice Drag. Milovanović usred sale demonstrira i spaljuje jedan primerak lista ›Vreme‹ (to je bil poluradni vladni tednik, op. J. G.).«⁵⁶ Filmski posnetki Dragiše Stojadinovića bi prav gotovo bili izjemen vir za proučevanje ozračja v parlamentu; njihov morebitni obstoj vznemirja raziskovalca, čeprav najbrž niso preživeli burnega srbskega 20. stoletja.

Poročilo Jovana Gašića je najverjetneje iz februarja 1936. Manj kot mesec dni zatem so v parlamentu znova počili revolverski strelji, a o tem več v podpoglavju Iz »periferijske kafane« v parlament ali strelji proti ministrskemu predsedniku Stojadinoviću.

⁵⁴ Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića, str. 125–134.

⁵⁵ SBNSKJ, 14. redovna sednica, 18. 2. 1936, str. 198.

⁵⁶ Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića, str. 128.

Predsednik skupščine v času nemirov leta 1936 je bil srbski politik Stevan Čirić.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Demokracija je diskusija

Če je smisel demokratične skupščine in parlamentarnega dela povsem svobodno iskrenje mnenj, spopad argumentov in konceptov predstavnikov ljudstva (ljudskih volj), potem je posledično zmerom možno, da se argumentirana skupščinska debata prelevi v kralval ali mlatenje prazne slame. Prav zato so disciplinske norme s kaznimi vred, ki jih je skupščina v težnji po ohranjanju lastnega ugleda in zagotavljanju učinkovitega dela predpisala sama sebi, bile v prvi Jugoslaviji še kako potrebne. Vzrokov za (ne)red in (ne)disciplino v skupščini torej ne gre iskati v disciplinskih določbah poslovnika, saj so bile sodobno zapisane, primerljive z ureditvijo v zahodnih demokracijah⁵⁷ in ne nazadnje – včasih tudi učinkovite. Razlogi za viharno skupščinsko ozračje prej ko slej temeljijo v obliki politične kulture, kar pa je bilo seveda pogojeno predvsem z različno kulturno-zgodovinsko in politično dediščino območij, ki so se spojila v jugoslovansko državo. To je naposled rezultiralo v preveč dobesednem razumevanju demokracije in samosvojem dojemanju demokratičnega procesa.

Ko je češki filozof in državnik T. G. Masaryk v letih pred prvo svetovno vojno razvijal svojo idejo demokracije, je vse misli povzel v znamenit, a zares pogosto napačno doumljen stavek: »Demokracie – tof diskuse,« torej: Demokracija, to je diskusija. S tem je želel povedati, da demokracija ni zgolj formalna, zaobjeta v splošni in enaki volilni pravici, temveč veliko več. Demokracija je način družbene komunikacije, ki ne velja le v političnem, marveč tudi v vsakodnevnem življenju. Toda Masaryk se je seveda hkrati zavedal, da demokracija ni samoumevna in da za svoj obstoj potrebuje dokaj zahteven pogoj – tolerantno družbo.⁵⁸ Če tega ni, kulturnega dialoga pač ni mogoče voditi. Formalna demokracija lahko v takem primeru sproža številne probleme in trdimo lahko, da jih je povzročala tako v prvem desetletju obstoja prve jugoslovanske države kot tudi kasneje, po njenem razpadu.

⁵⁷ Maximilian Weigel: Die Lehre von der parlamentarischen Disziplin in rechtsvergleichender Darstellung. Leipzig 1909.

⁵⁸ Dušan Kováč: Demokracia, politická kultúra a dedičstvo totality v historickom procese. V: Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Historik Ivan Kamenec 70-ročný. Bratislava 2008, str. 349–350.

KO SO »FRČALI« STOLI IN KROGLE

Pretepi

Zmerjanje z neparlamentarnimi izrazi, zganjanje hrupa in vsesplošen kraval so velikokrat prerasli v prave pretepe in druge fizične obračune. Ob spremljanju tedanjih burnih sej, ki so bile prepojene s strastjo, se celo zdi, da so bili občasni pretepi nekaj pričakovanega; pojav, ki je spadal v občo sliko jugoslovanskega parlamentarizma. Izvoljeni narodni poslanci, med njimi nekdanji visoki uradniki, funkcionarji, advokati in kmetje, profesorji, duhovniki in veterinarji, so moč argumentov včasih morali podkrepiti na neposreden in oseben način ...

V parlamentu je bilo še posebej napeto ozračje vsakič, ko je beseda poslancev nanesla na korupcijo. Dvaindvajsetega julija 1922, na eni »najburnejših« parlamentarnih sej dotlej, je dr. Janko Šimrak, poslanec opozicijskega Jugoslovanskega kluba, stavil nujni predlog, ki naj bi dobesečno »konsterniral« večino parlamenta.¹ Kolege poslance je opozoril na poskus podkupovanja nekaterih poslancev ob glasovanju za državno posojilo (o tem več v poglavju Poslanci in korupcija) in zato predlagal ustanovitev posebnega parlamentarnega odbora ter odgoditev glasovanja. Konsternirana vladna večina sprva na predlog ni reagirala, slišati je bilo le nekaj medklicev. Udobje številčne premoči je nedvomno omogočalo mirnejše spremljanje razprave. Stališče vlade do predloga je predstavil finančni minister dr. Kumanudi, ki je mirno soglašal z ustanovitvijo odbora, s preložitvijo glasovanja pa nikakor. Država je nujno potrebovala denar. »Nato je nastala v klopeh Jugoslovanskega in zemljoradniškega kluba ogromna razburjenost.« Dvorana se je naglo spremenila v nekaj, kar je bilo še najbolj podobno orientalski tržnici. Razvnelo se je neznosno vpitje, politična strast je bruhala na dan. Slovenski katoliški gospodje in hišni gospodarji, srbski kmetje, muslimanski begi in hrvaški izobraženci

¹ Slovenec, 23. 7. 1922, Burna seja narodne skupščine.

so vsi po vrsti enako žgoče proti vladi in njenim poslancem razglašeno tulili: »Pred sodišče! Kakor izgleda, ste vsi podkupljeni! Kje so vaše provizije?!« »Ogorčenje« je naposled doseglo »tolik vrhunec«, da je moral predsedujoči sejo za četrto ure prekiniti. Toda tudi med odmorom se strasti niso polegale. Poslanci niso mirno zavili v prostore svojih klubov, pa tudi ob hladni pijači v bifeju se niso sproščali. Ostajali so v dvorani, kjer so se burni prizori vrstili naprej. »Vsak čas je bilo pričakovati, da pride do dejanskih spopadov.«

Sejo jim je nato le uspelo nadaljevati in so se nekaj časa zadovoljevali zgolj z občasnimi medklaci in neizvirnimi žaljivkami (»vladna večina je tolpa razbojnikov«). A ko je opozicijski poslanec Moskovljevič poslancu vladne večine, ki je ravno govoril, zabrusil, da bi ga bilo treba postaviti pod obtožbo, je bilo nemirnega parlamentarnega miru tisti vroči julijski dan dokončno konec. Naenkrat je »cela tolpa vladnih poslancev« skočila proti Moskovljeviču. Demokratski poslanec Magovčević ga je prijel za vrat in ga začel daviti, poslanec Vuletić mu je zbil na tla ščipalnik. Nastal je strašen hrup in vsesplošen kraval. Po zraku so začeli »frčati« tintniki, stoli in posamezni deli poslanskih klopi. Pristranski poročevalec časnika *Slovenec* je zapisal, da so bili vladni poslanci v večini in da bi se zato Moskovljeviču slabo godilo, »ako bi ga ne obranil poslanec Miladinović, ki je metal demokratske poslance na vse strani.« Provladno *Jutro* je po drugi strani postreglo z bistveno manj sočnim opisom dogodka.² Seja je bila nato znova prekinjena, pri čemer predsedujoči še dolgo ni zmozel napraviti reda v dvorani.

Popoldanski del seje je v nasprotju z jutranjim tekel presenetljivo gladko in mirno. Poslanci so najbrž bili že utrujeni, tudi vročina jih je morala zdelati. Toda besede bivšega črnogorskega ministra Radovića, češ da se je opozicija znašla na istem terenu kot »protidržavnimi elementi«, so znova povzročile »oglušujoč protest«. Poslanci so tolkli s klopmi, izrečene besede so bile podobne nememu govoru, slišalo se ni ničesar, le gromozanski hrup. Seja je bila tisti dan že tretjič prekinjena. Ko se je vnovič le nadaljevala, so opozicijski poslanci podali protestno izjavo in še pred glasovanjem zapustili dvorano. Vlada je imela dovolj glasov, da si je nato v miru izglasovala sporno posojilo.

Včasih se je zgodilo, da je poslance žar debate tako ponesel, da so med seboj obračunali še po zaključku seje. 17. maja 1922 je tako skupina poslancev iz radikalne stranke v sejni dvorani, ki jo je predsedujoči

² *Jutro*, 23. 7. 1922, Seja narodne skupščine.

že zapustil, napadla poslanca Vojo Lazića in ga »fizički zlostavljala«. Ko je Lazićev kolega o tem incidentu zahteval stališče predsednika skupščine Ljube Jovanovića, je ta povsem mirno odvrnil, da je med odhajanjem v svoje prostore sicer opazil gibanje in vzklikanje med poslanci, a je menil, da je to samo še eden od »običajnih sukoba«, kakršnih je »na žalost« bilo vse preveč.³ Tako je predsednik razmišljal leta 1922, ko še ni minilo leto od sprejema ustave ...

Spopadi, ki so prerasli v nasilje, so torej bili od začetka »običajen« pojav v jugoslovanski skupščini, sicer »žalosten«, a očitno potihoma sprejemljiv. Politika je pač tu in tam ostra zadeva. Tako je veljalo vse do leta 1927, ko sta se vzpostavila dva izključujoča in nasprotujoča politična bloka – na eni strani vladni, kjer sta dominirali radikalna stranka in SLS, na drugi opozicijski, kjer je dominiralo sveže ustanovljeno zavezništvo med Svetozarjem Pribičevićem in Stjepanom Radićem, imenovano Kmečko-demokratska koalicija (KDK). Takrat je skupščinsko nasilje postalo še bolj »običajno« in vsakdanje, hkrati pa tudi vse bolj divje, nesprejemljivo in škodljivo. Obdobje od leta 1927 do leta 1929 lahko označimo kot resnični jugoslovanski parlamentarni armagedon, čas, ko je nasilje v skupščinskih klopeh povsem preplavilo dojemanje politike in do temeljev načelo zaupanje v sistem parlamentarne demokracije.

Opozicija je bila neusmiljena in odločna, pri čemer je do skrajnosti uporabljala in tudi izrabljala vse metode parlamentarnega boja. Streljala je v glavnem iz treh (premišljenih) topov, socialnega, človečanskega in nacionalnega. Opozarjala je na davčno neenakost in izkoriščanje (socialni moment), kritizirala policijsko nasilje in režim v zaporu Uprave grada Beograda (t. i. Glavnjači – moment človekovih pravic) ter problematizirala ratifikacijo t. i. Nettunskih konvencij s sosednjo Italijo (nacionalni moment). Vse teme so bile občutljive in aktualne, vse so netile čustva. Verbalne nastope je opozicija začinila še z ministrskimi obtožbami, tehnično obstrukcijo, zahtevala je preiskave in napovedovala totalno politično abstinenco.⁴ Nasilja ni manjkalo, vrstili so se dnevi, ki so vsak zase dobivali novinarske oznake v slogu: »Včerajšnji dan bo ostal neizbrisno zapisan v zgodovini našega parlamenta in je usodnega pomena za nadaljnji razvoj politične situacije.«⁵ Eden takih dni je bil 29. februar 1928.

³ SBNSKSHS, 9. redovna sednica, 12. 11. 1923, str. 164–165.

⁴ Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 252–256.

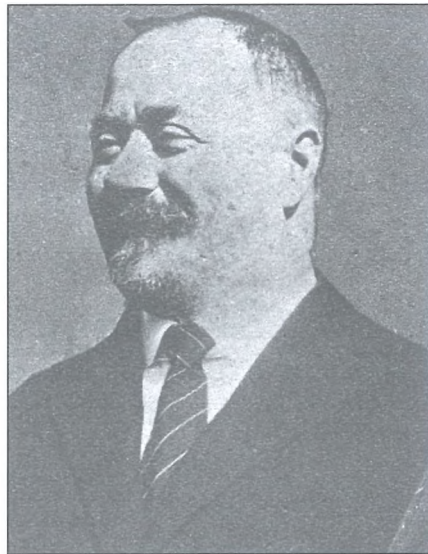
⁵ Slovenski narod, 1. 3. 1928, Sistem glavnjače tudi v Narodni skupščini.

Okrog zloglasnih zaporov v Glavnjači se je v tistih časih spletel krvavi mit, ki je temeljil na številnih resničnih in skrb vzbujajočih podatkih. Razmere v Glavnjači so bile pogosto predmet interpelacij. (Muzej novejše zgodovine Slovenije)

Na dnevnem redu je bila razprava o razmerah v Glavnjači. Opozicija je navajala številne argumente, postregla s primeri, šokirala in alarmirala. V Glavnjači bi naj bilo v 20 celicah 300 aretiranih, skupaj naj bi bili kakor sardine stisnjeni sifilitiki, »ki že razpadajo«, kužni in bolni, prestopniki, »polni golazni«, in intelektualci, nedolžni otroci, siromašna dekleta ... Policijski zdravnik naj bi grozil s smrtjo, uslužbenci posiljevali ... Za Glavnjačo pristojni član vlade, notranji minister dr. Anton Korošec, je nonšalantno odgovoril, da so prostori pač pomanjkljivi, zgradba pa premajhna.⁶ Zgodbe o nasilju je mirno označil za »komunistične izmišljotine« (Korošec se je sploh rad in mimogrede obregnil ob komuniste, ki so bili njegov dežurni krivec za vse nevšečnosti v državi). Opozicija je ob njegovih besedah skoraj ponorela. Prizadeti in razjarjeni poslanci so vzklikali, razvil se je »vihar«, seja je bila prekinjena, seja se je spet začela, kaotična rutina je besnela v divjem tempu. V nekem trenutku so poslanci vladne večine (!) imeli opozicije dovolj in so jo fizično napadli. Izbruhnili je dotlej najhujši pretep v skupščinski dvorani.

⁶ Slovenski narod, 1. 3. 1928, SLS v obrambi glavnjače.

Svetozar Pribičević in Stjepan Radić sta po letu 1927 v skupščini vodila ostro in neizprosno opozicijsko politiko. Vladna večina se je njunim poslancem postavljala po robu in prizori nasilja so bili v parlamentu reden pojav. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Osrednji tarči vladnih poslancev sta bila voditelja opozicije Svetozar Pribičević in Stjepan Radić, zlasti slednji, ki je bil malo prej med sejo tudi najbolj glasen. Nanj sta zato najprej »navalila« poslance radikalne stranke Dušan Milašinović in Radko Parežanin, a ju je prestregel poslanec Radićeve stranke dr. Pernar.

»Na njega (Pernarja, op. J. G.) pa je v tem hipu navalil demokratski poslanec Jovanović, nazvan »Luna«. Njegov napad je dr. Pernar spretno pariral in ga s krepkim sunkom odrinil, tako da je padel in se udaril z glavo ob klop. Ko se je dvignil, ga je oblila kri. To je duhove še bolj razvnelo. Razvil se je pretep od moža do moža. Nekateri radikali so trgali klopi in lomili stole ter navalili na poslance KDK, ki so bili prisiljeni, da se postavijo z enakimi sredstvi v bran. Razvil se je dobesedno krvav pretep, ki je trajal nad 20 minut. Radikalski poslanec Nikolić je potegnil iz žepa boksar in navalil na najbližje nasprotnike, radikal Toma Popović pa je zavihтел stol in hotel ž njim udariti Radića. Udarac v trebuh ga je razorožil. Več poslancev je v pretepu popadlo na tla, drugi pa so šli preko njih, tako da so jih gazili po tleh. Po preteku 20 minut v dvorani skoraj ni bilo poslanca, ki bi ne bil krvav.«⁷

⁷ Jutro, 1. 3. 1928, Krvavi pretepi v Narodni skupščini.

V trenutku, ko je bila skupščinska bitka »na vrhuncu«, so se v pretep vmešali še novinarji. Družno so poskakali iz novinarske lože v dvorano in se pridružili vsak »svoji« politični stranki. Kritična peresa so se tako tolkla s poslanci, doktorji so suvali četnike ... Naposled je intervenirala skupščinska policija, ki ji je s težavo le uspelo »razdružiti« nasprotnike. Bitke je bilo konec, pogled na skupščino pa klavrn in komičen hkrati.

»Zavezniki so si medsebojno brisali kri, popravljali raztrgano obleko in neprestano grozili z maščevanjem. Nekemu radikalnemu so raztrgali vse hlače, tako da se je moral skriti pod klop, dokler mu niso prinesli druge obleke. Drugi so si z robci obvezavali glave, uravnavali izpahnjene prste in krpali razdrapane obleke. Najhuje jo je skupil Jovanović - Luna, ki je imel razpraskan ves obraz, ki mu je čim dalje bolj zatekal.«⁸ (Dragutin Jovanović - Lune odigra postransko vlogo tudi v naslednjem podpoglavju.) Po poročanju časnikov so se za vladno večino najbolj zavzeto »borili« srbski radikali, bojzljivi poslanci SLS naj bi le skandirali »Udri ga!«. Ministri so takoj ob začetku pretepa pobegnili iz dvorane.

Skupščinski pretepi, ki so tako zaznamovali konec dvajsetih let 20. stoletja v jugoslovanskem parlamentu, so bili v naslednjem desetletju redkejši pojav, povsem izostali pa vendarle niso. Divjega parlamentarnega leta 1936 je ravno tako izbruhnilo nasilje.⁹

»Junjska kriza« in strahovit zločin vladnega poslanca

Napetost v skupščini je junija 1928 tudi po mnenju časnikov dosegla »vrhunec«. Vrstili so se pretepi, žalitve so padale kakor dež. Predsednik skupščine Ninko Perić je bil – tudi zavoljo lastne mlačnosti – povsem nemočen. Nemirne poslance, zlasti opozicijske, je kaznoval, izključeval s sej, a se ti niso pustili zlomiti. Na seji 9. junija se je celo zgodilo, da so štirje izključeni poslanci opozicije prišli v dvorano in tam protestno vztrajali tako dolgo, dokler ni predsednik poklical skupščinske policije. Žandarji so nato poslance pograbili in odnesli ven! Vmes so vpili »kakor jesiharji«, kar je provladni časopis *Slovenski gospodar* cinično komentiral: »Ali so jih kričači pri tem dobili tudi – s pendrekom, ne povedo!«¹⁰

⁸ Prav tam.

⁹ Gl. Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića, str. 127.

¹⁰ Slovenski gospodar, 14. 6. 1928, Uporne poslance so znosili iz nar. skupščine!

Parlament je vse bolj izgubljal lastnosti parlamenta, parlamentarna demokracija je bila le še forma. Premier Velja Vukičević si sploh ni drznil stopiti v sejno dvorano, kaj šele da bi v njej govoril. Kakor hitro je odškrnil vrata t. i. ministrske sobe in pogledal med poslance, ga je opozicija po besedah Ivana Ribarja »v divjem smehu napadla in zasipala z najbolj poniževalnimi žalitvami«. ¹¹ Podobno se je godilo ministru Antonu Korošču. Poslanci vladne večine in poslanci opozicije so nekajkrat vzkliknili, da bo vsak čas tekla kri ...

Parlamentarno delo je bilo skoraj povsem ohromljeno, razprava je navadno obtičala že pri prvi točki – pri sprejemanju zapisnika. Potem ko ga je skupščinski sekretar na začetku vsake seje prebral, se je nanj vsul plaz opozicijskih pripomb. Vse bolj agresivni poslanci Kmečko-demokratske koalicije so ga spodbijali na vsakem detajlu, pomembnem ali nepomembnem. Na ta način so vodili svoj parlamentarni boj, na ta način so izvajali obstrukcijo. ¹² Pri tem so sicer velikokrat trčili ob zanimiva in načelna jezikovna vprašanja. 12. junija je tako Pavle Radić zahteval, da se v zapisniku uporabljena beseda »galerija« nadomesti s hrvaško »ložo«, Sekula Drljević je protestiral, ker je podpredsednik skupščine Halid Hrasnica v zapisniku imenovan beg (to je bil turški plemiški naziv, po ustavi prepovedan), Ivan Pucelj pa je že četrtrič zapored mahal z ugotovitvijo, da je bil dotlej le en zapisnik voden v slovenščini, kar je bilo protiustavno. ¹³ Skupščinski predsednik in sekretarji so na opazke v skladu s poslovnikom odgovarjali, jih v glavnem zavračali, skušali obiti, toda opozicija je bila neomajna. Včasih je v svojem »zapisnikarskem boju« celo dosegla uspeh, a je ta ostal v splošni politični vojni neopažen.

Tako je bilo 13. junija, ko je sekretar Andrej Bedjanič prebral zapisnik v slovenščini. K besedi se je takoj javil Ivan Pucelj in povedal: »Visoka zbornica! Danes smo končno doživeli ta srečni dan, da je prvič bil prečitani v seji javne skupščine zapisnik v slovenskem jeziku.«

Stjepan Radić mu je pritrdilno zaklical: »Nakon 10 godina!«

Pucelj je nato ugotovil, da je njegov nedvomni uspeh precej žalosten, saj bi po eni strani moralo biti sestavljanje zapisnika v slovenščini samoumevno, po drugi pa ga je motilo dejstvo, da zapisnik v resnici sploh ni bil sestavljen v slovenskem jeziku, temveč v srbskem jeziku in nato naknadno preveden. V času seje je namreč bil v dvorani le en dežurni uradnik,

¹¹ Ribar, Politički zapisi, str. 210–211.

¹² Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 256.

¹³ SBNSKJ, 76. redovna sednica, 12. 6. 1928, str. 320–328.

ki je sestavil zapisnik in ga nato dal nekemu mlademu stenografu prevesti v slovenščino. Slednje pove mnogo o marljivosti izvoljenega skupščinskega sekretarja Bedjaniča, čigar delo je bila priprava zapisnikov. Franc Smodej, član SLS, je ob Pucljevem govoru protestiral, a ga je govornik zajedljivo prekinil z besedami: »Molčite, hlapec!« Opozicija je zaploskala in zapisnikarska zgodba se je nadaljevala, nervoza pa povečevala.¹⁴

Potrpljenja je bilo vse manj; dva dni po »jezikovni bitki« je črnogorski poslanec Puniša Račić predlagal sprejetje posebnega zakona o dvoboju, ki bi užaljenemu poslancu omogočal časten obračun. V tedanji atmosferi se sploh ni slišal nenavadno in neumestno, ne nazadnje je bilo kar nekaj poslancev oboroženih.¹⁵ Predlog tudi ni bil nikakršna invencija. Gospodje poslanci in ministri so spore, v katerih je bila prizadejana čast, že v preteklosti izravnavali v dvobojih. Med bolj odmevnimi v času habsburške monarhije je bil obračun »poljskega Mikada«, ministrskega predsednika grofa Kazimirja Badenija, in vsenemškega poslanca Karla Hermanna Wolfa leta 1897. Med parlamentarno sejo razžaljeni Badeni je Wolfa izzval na dvoboj, a jo je nato skupil. Spretnejši Wolf ga je ranil s prvim strelom.¹⁶

Račićeve ideje o zakonu o dvoboju poslanci niso sprejeli, a je do obračuna le pet dni kasneje vendarle prišlo. Glavni akter je bil – kdo drug kot »predlagatelj« duela in agresiven nastopač Puniša Račić, povod pa – kaj drugega kot žalitve v debati o zapisniku.

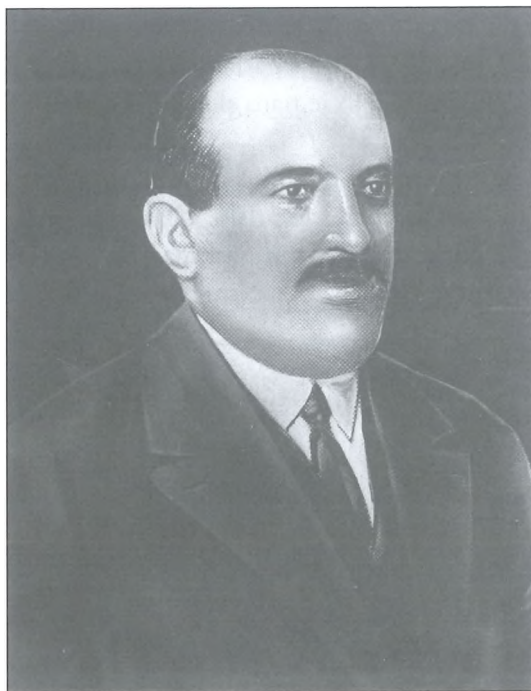
Pištola Steyr Hahn M1912, s kakršno je Puniša Račić leta 1928 v skupščini streljal proti hrvaškim poslancem. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije, foto: Sašo Kovačič)

¹⁴ SBNSKJ, 77. redovna sednica, 13. 6. 1928, str. 359–378.

¹⁵ Gligorijevič, Parlament i političke stranke, str. 256.

¹⁶ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma, str. 225–231.

»Morilska scena« je bila docela pripravljena že dan pred obračunom, 19. junija. Lider opozicije Radić je tistega dne poslancem vladne večine zabrusil, da so navadna »stoka«, predsednika skupščine pa posmehljivo povprašal: »Jeste li vi predsednik parlamenta, ili čuvar stoke?« Račiću in njegovemu kolegu Tomi Popoviću je »počil film«. Razjarjeni Popović, zaripel kakor opeharjen ženin, se je živalsko drl: »Strpljenju mora biti kraj! Pašće mu (Radiću, op. J. G.) glava jednog dana tu! Stoka se samo batinom može naučiti pameti. Ovde će jednoga dana padati mrtve glave! Ali neće Srbi biti krivi, nego oni!« Račić je dodal: »Ne možemo više to trpeti! Radić ima da dobije batina!« Radićev soborec Pribičević je zaskrbnjeno ugotovil: »Stvara se psihologija ubistava ...«¹⁷ Še istega večera okrog enajste je Račić predal pisni predlog predsedniku skupščine, v katerem je zahteval, da se Radić zdravniško pregleda, ali je priseben.¹⁸

Puniša Račić, črnogorski poslanec, ki je leta 1928 v parlamentu streljal proti hrvaškim poslancem. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

¹⁷ V splošnem vrvežu skupščinski stenografi niso več zmogli stediti vsem žaljivkam, medklicem, dogajanju na sploh. Bolj podrobna poročila je zato najti v beograjski Politiki, kjer je – tudi po pisanju zagrebške Nove Evrope – njen dopisnik Gojko Božović, sicer skupščinski stenograf, pokazal precejšnjo marljivost.

¹⁸ Nova Evropa, št. 2, 26. 7. 1928, Zločin Puniše Račića, str. 45–46.

20. junija 1928 se je seja nadaljevala, bojno razpoloženje se je le še stopnjevalo.¹⁹ Poslanci so se v razpravi o zapisniku prepirali o tem, kdo je komu prejšnjega dne izrekel hujšo žaljivko (in bi ta morala biti v zapisniku), ob tem pa so natrosili še nekaj novih (»vi niste dresirani«). Ob pol dvanajstih se je k besedi prijavil Puniša Račić. »Gospodje,« je dejal, »izjavljam pred vsemi, da srbski interesi niso bili nikdar, razen kadar pokajo puške in topovi, v taki nevarnosti, kot so sedaj.« Med opozicijo je takoj završalo. »Škandal!« so vzklikali, protestirali in silovito vpili. »Hočete, da se v Londonu čuje, da se tu preti z orožjem?« je zajedljivo vprašal Pribičević. Toda Račić je nadaljeval in s svojimi besedami bolj in bolj revoltiral opozicijo. Poslanec KDK Ivan Pernar naj bi se tresel od jeze. Iz svojega mesta je naglo skočil naprej in zabrusil Puniši v obraz: »Ogoljufal si bege!« Tedaj Račić »naenkrat obledi« in v skupščini se je odigral eden najbolj žalostnih, strašnih in razvpih prizorov.

Račić je najprej zaklical proti predsedniku: »Predsednik, kaznujte ga! Če ga ne boste vi, ga bom jaz!« in že v naslednjem trenutku iz žepa potegnil revolver parabellum kalibra 9 mm. V bližini sedeči poslanci so se stegnili proti njemu in ga skušali pomiriti, iz ministrske klopi je skušal posredovati dr. Vujičić, a Račić se je vseh otresel. Nameril je v Pernarja in v grobni tišini zmerom bučne skupščinske dvorane ustrelil. Krogla je predrila levo stran prsi. Takoj zatem je nastala nepopisna panika, poslanci so drli proti izhodu, živo je bilo tudi na galerijah. Le strelec Puniša Račić je ostal miren. Naslonil se je na govorniški oder in znova nameril, tokrat proti liderju opozicije Stjepanu Radiću. Ustrelil je prvič, a je kroglo prestregel poslanec Ivan Grandža. Zadel ga je v levico in mu zdrobila kost. Ustrelil je drugič in zadel Radićev trebuh. Hrvaški ljudski tribun je klecnil na kolena in z muko izrekel: »Teško sem ranjen! Ubil me je!« Nato je padel v nezavest. Obležali so trije poslanci, a Račiću še ni bilo dovolj krvi. S pogledom je iskal novih žrtev, ko se je vanj zapodil poslanec Đuro Basariček. Račić ni okleval in je ponovno sprožil. Basarička je zadel v vrat in levo stran prsi. Mož je padel, vstal, napravil dva koraka in krvav padel pod stenografsko mizo. Zadnja Račićeva žrtev je bil Pavle Radić. »Tudi tebe iščem,« mu je hladnokrvno rekel. Krogla ga je zadel

¹⁹ Dogodek v skupščini 20. junija 1928 je popisan v številnih virih. Poleg stenografskih beležk in sodnega spisa proti storilcu so o njem podrobno poročali mediji in številni očividci (Slovenec, 21. 6. 1928, Krvavi dan v narodni skupščini; 22. 6. 1928, Kako se je odigrala tragedija; Jutro, 21. 6. 1928, Poslanca Pavle Radić in Dr. Basariček v Narodni skupščini umorjena; Politika, 21. 6. 1928, Ubistvo Pavla Radića i Đure Basaričeka; Ribar, Politički zapisi, str. 211–212; Nova Evropa, št. 2, 26. 7. 1928, Zločin Puniše Račića, str. 41–58).

Narodna ...

LOVENE

S tedensko prilogo »Ilustrirani Slovenec«

Politični list za slovenski narod

Krvavi dan v narodni skupščini

Ljubljana, 20. jun. **Brezpogledni hladnokrvni To je prvo leto našega razpisnega sklopa, kakšno je dolžni naš parlament in naši politiki sploh večer, ki so padli a demokraciji trdnost med politične revolucionarje stoli. Kakor se spozna v naslednjih treh dneh ...**

... **Doz namoča na svojo pol pravih bol- grajskih dogodkov ...**

... **Dva dni ...**

... **Dr. Čučina ...**

Dr. Čučina — govori.

... **Dr. Banič ...**

Dr. Banič — govori.

Dr. Šušteršič — govori.

... **Kako se je začelo ...**

Dr. Šušteršič — govori.

... **Različ govori ...**

... **odkaz ...**

Kako je šlo hitro

... **V Beograd ...**

2 cm pod levo prsno bradavico. »Smrtno ranjen je napravil Pavle Radić par korakov in se nato med klopmi oblit s krvjo zgrudil nezavesten.«

Ko je opravil svoje, se je Račić skozi ministrsko sobo mirno odpravil v skupščinski bife, kjer naj bi srknil čašo konjaka. Od tam je v spremstvu poslanca Jovanovića - Luneta odšel na dvorišče, poklical taksi in se izgubil med beograjskimi ulicami. Nihče ga ni skušal ustaviti. Pozno popoldne se je nato v družbi poslanca Dragana Bojovića prijavil »v avdienco« pri notranjem ministru Antonu Korošču. Bojovićeve besede »Gospodine ministre, moj brat, Puniša Račić, kome se dogodio danas žalostan slučaj u Skupštini, moli Vas da ga primite,« so izzvenele kot res »žalosten slučaj« poslanske etike in grotesken poskus izkazovanja spoštovanja. Korošču, prekaljenemu in preračunljivemu, a modremu politiku, seveda ni padlo na kraj pameti, da bi ga sprejel. Ukazal je, naj ga odvedejo v Glavnjačo. Račić je pred tem še nagovoril novinarje:

»Ono što sam hteo, to sam svršio ... Nisam mogao više da gledam kako se bacaju blatom na sve ono što je srpsko. Svakog dana nas nazivaju lopovima, razbojnicima, i šta ja sve znam. Dok smo se borili, bili smo dobri mnogima od njih, a danas sve sam lopov i vucibatina. Nisam više mogao da trpim. Danas mi je prekipelo. Pala mi je krv na oči, i učinio sam ono što ste videli. Nisam znano u koga pucam – ruka mi je sama pritiskala oroz revolvera ... Sad sam tu, pristajem da me streljate i bez presude. Ja sam svoje izvršio.«²⁰ Pavle Radić in Đuro Basariček sta umrla takoj, Stjepan Radić pa nekaj mesecev pozneje.

Puniša Račić je kljub svoji »junaški« drži dočakal sodbo in kazen: 20 let težke ječe v Zabeli pri Požarevcu, kjer mu je upravnik zopora odstopil prvo nadstropje svoje vile in mu dodelil tri strežnike. Račiću se bojda ni godilo slabo, a je po izbruhu vojne leta 1941 kljub vsemu »prenehal« prestajati kazen in odšel v Beograd. Tam so ga kmalu po osvoboditvi mesta leta 1944 zajeli partizani, postavili pred naglo sodišče in ustrelili.

Z Račićem sta se na obtožni klopi znašla tudi znana skupščinska »prepepača« Dragutin Jovanović - Lune in Toma Popović, ki naj bi mu med zločinom sekundirala in ga podpihovala. Oba sta bila zaradi pomanjkanja dokazov oproščena.²¹ Četniški vojvoda Lune, junak obeh balkanskih in prve svetovne vojne, je kmalu zatem še sam padel pod revolverskimi strelji. Leta 1932, ko se je s svojim četniškim tovarišem Kosto

²⁰ Nova Evropa, št. 2, 26. 7. 1928, Zločin Puniše Račića, str. 49.

²¹ Slovenski narod, 7. 6. 1929, Puniša Račić obsojen na dvajset let.

Pečancem odpravil v Niš, ga je na tamkajšnji železniški postaji ustavil policijski agent Stevan Protić in želel rutinsko pregledati njegovo prtljago. Lune ni privolil, ampak se je z njim sporekel in ga začel tako tepsti, da ga je »podrl na tla«. »V obrambi svojega življenja je agent potegnil revolver in ustrelil.« Lunetu je prebil »srčno žilo«. ²² Nad smrtjo je takoj zavel piš dvoma, začelo se je govoriti o atentatu in ugibanja ter teorije zarote še do danes niso potihnili.

Dragutin Jovanović - Lune je spadal med vidnejše skupščinske nasilneže in bil tesen tovariš atentatorja Puniše Račića.

Umrl je za posledicami strelav v nenavadnih okoliščinah.

Streli v skupščini junija 1928 so znova zavrteli politični boben, številke so se premešale, vsi so razmišljali o spremembah, nujnih popravkih političnega sistema, vzrokih, daljnosežnih posledicah. Kavarniške stene so se tresle od vznemirjenja, ravno tako časopisni stolpci. Zagrebška revija *Nova Evropa* je kot prolegomeno k »Radićevi številki« ²³ natisnila prvi monolog iz Njegoševega *Gorskega venca*:

²² Jutro, 3. 7. 1932, Tragična smrt vojvode Lune.

²³ Nova Evropa, št. 2, 26. 7. 1928.

*Kad sinoćnu premislím vijeću,
raspale me užasa plamovi! –
Poklati se braća medjusobom!
A dušmanin silni i opaki
zatrijeće sjeme u odivu.
(P. P. Njegoš, Gorski venec)*

*Ko današnje sklepanje premišljam,
straha plamen mene razpaljuje:
bratje naj se koljejo med sabo,
pa krvniki jaki in opaki
seme v krilu nam zatro odive!*

(prevod R. Perušek, 1907)

Iz »periferijske kafane« v parlament ali strelj proti ministrskemu predsedniku Stojadinoviću

Pomlad 1936. Komaj je minilo slabih sedem let od Račićevih strelav v skupščini. Politična arhitektura je bila navzven docela spremenjena. Kralj je razglasil diktaturo, prepovedal stare stranke, nato »dal« ustavo in še sam podlegel strelom v francoskem Marseillu. Leta 1935 je vlado oblikoval Milan M. Stojadinović, nekdanji finančni minister, »luciden, cinično realen politik« in »tipičen oportunist« brez ideoloških in tudi vsakih drugih predsodkov. Stojadinović je spadal med bolj kontroverzne jugoslovanske politike (v sicer široki množici zelo kontroverznih jugoslovanskih politikov); o njem so že v času njegove vlade in še mnogo kasneje krožile najrazličnejše govorice, njegova oseba in politika sta burili politično domišljijo. Zelo dolgo je vodil precej stabilno vlado, vse do leta 1939, ko je v negotovih časih politično strmoglavil in postal »persona non grata«. Nova vlada ga je najprej internirala v državi, nato pa poslala v »britansko skrbništvo«. Aprila 1941, potem ko je v Jugoslaviji že izbruhnila vojna, je Stojadinović prispel na britanski otok Mauricius. V Indijskem oceanu je ostal do leta 1948. Kasneje je živel v Južni Ameriki, zlasti Argentini. V času Juana Peroña se je tudi tam, kakor prej doma v Jugoslaviji, uveljavil kot ekonomski strokovnjak. Urejal je ekonomske časopise, predvsem pa zaključeval obsežne politične spomine. Debela knjiga z naslovom *Ni rat ni pakt* je izšla v Buenos Airesu dve leti po njegovi smrti,

Nastop kontroverznega ministrskega predsednika Milana Stojadinovića.

Levo ob njem sedi in si z roko podpira glavo dr. Anton Korošec.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

leta 1963.²⁴ Enemu od poglavij v svojih spominih je Stojadinović dal bombastični naslovil *Atentat v skupščini*.

Tarča atentatorja je bil kdo drug kot – on, sam predsednik vlade. Stojadinovičev opis dogajanja in njegovega ozadja je sočen in prepričljiv, a ga je vendarle – kakor vsake politične memoare – treba brati nadvse kritično in jemati z rezervo, ob tem pa upoštevati tudi druge razpoložljive vire. Stojadinović tako piše, da so najmračnejši nasprotniki vlade v parlamentu Vasilije Trbić, Dragiša Stojadinović in Tasa Dinić na predvečer njegovega nastopa v skupščini, 5. marca 1936, priredili »pijancko«, ki se je zavlekla globoko v noč. V središču pozornosti »alkoholizirane družbe« naj bi bil ves čas poslanec Damjan Arnautović, osnovnošolski učitelj »s slabo vzgojo in še slabšo inteligenco, alkoholik violentnega in eksplozivnega karakterja«. Na veselici je ostal čisto do konca, dokler se ni celotna družina razšla. Toda Arnautović je tedaj ni mahnil domov, temveč je nadaljeval s popivanjem in pohajal iz lokala v lokal. Jutro naj bi dočakal v neki »periferijski kafani«. Od tam se je napotil naravnost v skupščino,

²⁴ Obsežen predgovor h knjigi je napisal Dušan Biber; to besedilo je še zmerom eden najboljših vpogledov v čas in osebnost Milana Stojadinovića.

ki je že začela z delom.²⁵ Pijan in neprespan je vstopil v dvorano ter začel s številnimi medklici motiti govornika – predsednika vlade Stojadinovića. Poslanci večine so ga hiteli miriti, on pa je iz žepa suknjiča nenadoma potegnil revolver, vzkliknil: »Sada ću ja vama, mangupi, pokazati ko je vaš Bog!« in ustrelil v smeri govorniškega odra. Zahvaljujoč posredovanju nekaterih poslancev je zgrešil.²⁶

Ob prebiranju stenografskih beležk²⁷ in drugih virov ter literature²⁸ lahko ugotovimo, da Stojadinović v glavnih obrisih niti ni pretirano predrugačil zgodbe, zgolj like nasprotnikov je »počrnil« – prikazal izrazito negativno. »Usodnega« dne je kot zunanji minister (funkcijo je opravljal hkrati s predsedovanjem vladi) podal svoj ekspozé. Poslanci so mu vzklikali »Živeo!« in ploskali, le z novinarske lože na galeriji se je kmalu po začetku zaslíšal prvi medklic Damjana Arnautovića. Poslanec Arnautović seveda ni spadal v novinarski korpus, tam se je samo začasno namestil, saj je opozicija tedaj prešla iz obstrukcijske faze parlamentarnega boja v fazo bojkota. Poslanci tako niso hodili v svoje klopi, ampak so sedali v galerije, namenjene novinarjem in obiskovalcem, od koder so nato motili delo parlamenta in izvajali nekakšen »obstrukcijski bojkot«.

Stojadinović je Arnautoviću mirno odvrnil, da ima »gospod poslanec« pravico govoriti le spodaj, in nadaljeval govor. Arnautović je takoj zavpil: »Sada ću da dođem dole!« sestopil v dvorano in z levice neprestano žalil govornika. Predsedujoči Stevan Ćirić ga je opomnil, poslanci večine so glasno ugotavljali, kako »nije ovo kafana«, Miloje Sokić je celo vzkliknil »Napolje s njime, vidite da je pijan,« a Arnautovića to ni odvrnilo od nadaljnjih izpadov. Nenadoma je naglo vstal s klopi, iz notranjega žepa suknje izvlekel revolver in streljal »tri ili četiri puta, i to prvi put u pravcu govornice, za kojom se nalazi Predsednik Ministarskog saveta g. dr. Milan Stojadinović«. Nastala je »zabuna«, nekaj poslancev je takoj priteklo do Arnautovića in ga razorožilo; Ćirić je prekinil sejo.

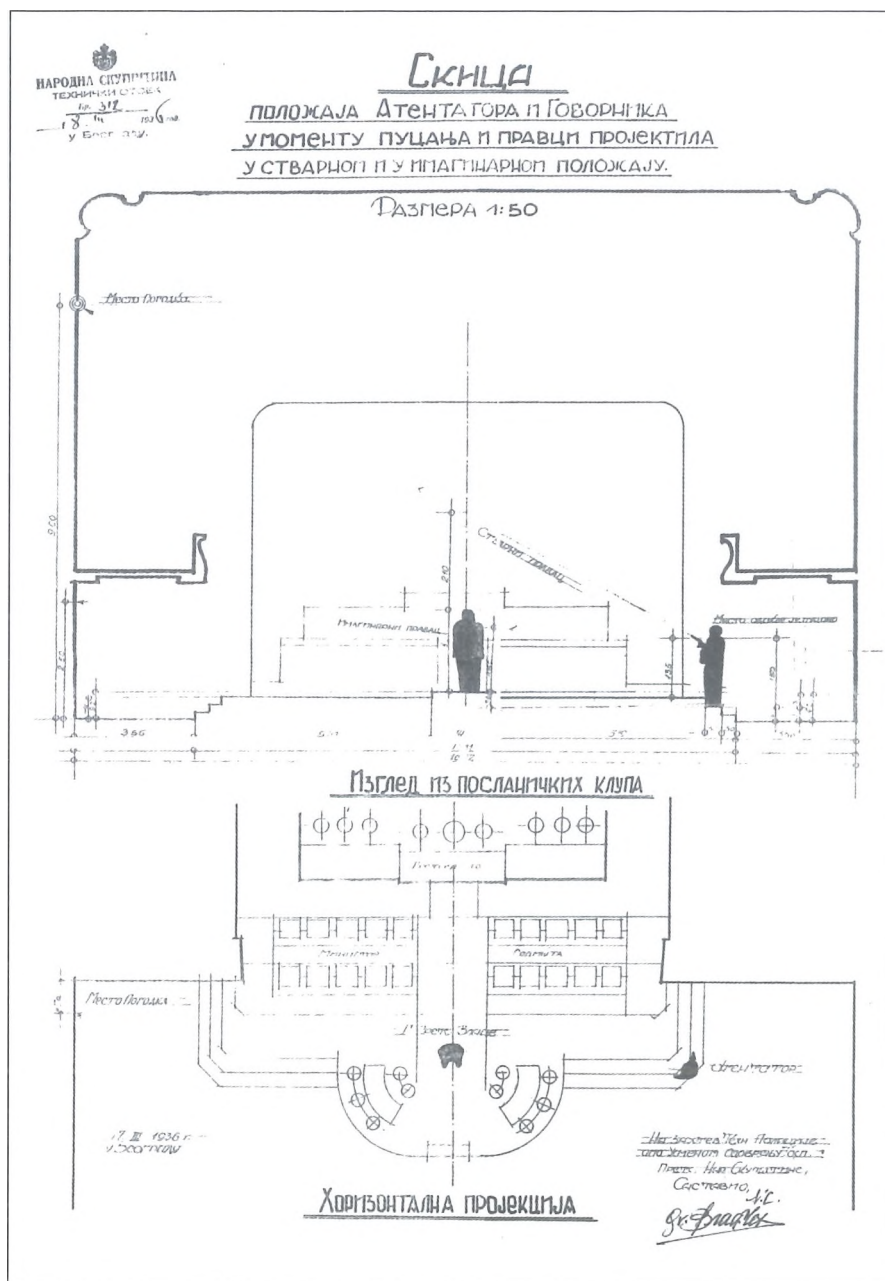
Generalna rekonstrukcija atentata tako ni vprašljiva ali sporna. Pijani poslanec Arnautović, oster nasprotnik Stojadinovićeve vlade, je ustrelil v smeri govornice. Posledice so bile pričakovane. Arnautovića in njegovo

²⁵ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 347–348.

²⁶ V času Stojadinovićevega govora so v skupščinski dvorani sedeli tudi ministri njegove vlade. Po Arnautovićeveih streljih naj bi se vsi skrili pod klopi, le plečati Anton Korošec je ostal na svojem sedežu, saj je bil preširok, da bi zlezal v ozek prostor pred seboj. – Prav tam, str. 348–350.

²⁷ SBNSKJ, 20. redovna sednica, 6. 3. 1936, str. 119–123.

²⁸ Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 131–134.

Rekonstrukcija poskusa atentata na predsednika vlade Milana Stojadinovića v parlamentu, ki jo je izdelal šef skupščinskega tehničnega odseka inž. Vladislav Čeh. Zgornji del skice prikazuje položaj strelca, govornika in razliko med dejansko ter imaginarno smerjo metka. Spodnji del prikazuje dogajanje iz perspektive poslanskih klopi. (Arhiv Jugoslavije, fond Narodna skupština)

poslansko tovarišijo so aretirali, obtožili in obsodili; Arnautovića na 15 let težke ječe in trajno izgubo pravic, Dragišo Stojadinovića na pet let težke ječe in izgubo pravic, Trbića na štiri leta težke ječe in izgubo pravic ter Milovanovića na leto in pol težke ječe in dve leti izgube pravic. Domnevni plan atentatorjev je povsem propadel; ne le, da z atentatom niso destabilizirali vlade, dosegli so nasproten učinek. Pozicija Milana Stojadinovića se je po skupščinskih streljih opazno in občutno okrepila. Po streljanju mu je iz kabineta (in politične prve lige) celo uspelo izriniti ostrega nasprotnika generala Petra Živkovića, predsednika prve vlade šestojanuarske diktature. Površno izveden poskus atentata je v kombinaciji s posledicami zato začel hitro buriti politično domišljijo. Je mar mogoče, da je atentat insceniral sam Stojadinović?

Ugibanja v tej smeri so se pojavila še isti dan.²⁹ Češkoslovaški poslanik v Beogradu je zapisal, kako »obstajajo mnjenja, da je to naročena demonstracija«. ³⁰ Zarotniški tezi v prid govorijo tudi nekatera očitna in nelogična dejstva. Najprej forenzična skica poskusa atentata, ki so jo na podlagi rekonstrukcije dogajanja pripravili v tehničnem odseku parlamenta. Po skici je edini strel, izstreljen proti Stojadinoviću, končal na nasprotnem zidu devet metrov od tal. Iz tega sledi, da je naboj letel dva metra in deset centimetrov nad premierovo glavo, pri čemer je bil izstreljen z razdalje petih metrov.³¹ Bodisi je bil Arnautović zelo pijan bodisi dejansko ni želel zadeti »cilja« ...

Časopisje, ki je bilo tako ali tako vsa trideseta leta cenzurirano, ob atentatu pa še posebej pozorno prečesano, je brž postreglo s »prepričljivim« pojasnilom. Do Arnautovića naj bi v trenutku, ko je hotel ustreliti, pritekel mladi poslanec Stojadin Dimitrijević in ga udaril od spodaj v podlaket, tako da je posledično ustrelil v zrak. Druga dva strela je nato ustrelil v tla?! Tega ni pozabil omeniti niti Stojadinović v svojih spominih, kjer je še dodal, da je strel letel le meter in pol nad njegovo glavo. V stenografskih beležkah ni sledu o Dimitrijevićevi intervenciji. Drobnosti, ki pa rušijo verodostojnost ... Celotna zgodba deluje neprepričljivo. Cvet v gumbnico špekulacij pa ne nazadnje dodaja dejstvo, da je bil v skupščini ves čas prisoten Stojadinovićev »lični momak«, njegov osebni stražar Blažo Turčinović. Po premierjevih besedah se je zmerom

²⁹ Ivan Ribar: Politički zapisi III. Beograd 1951, str. 118.

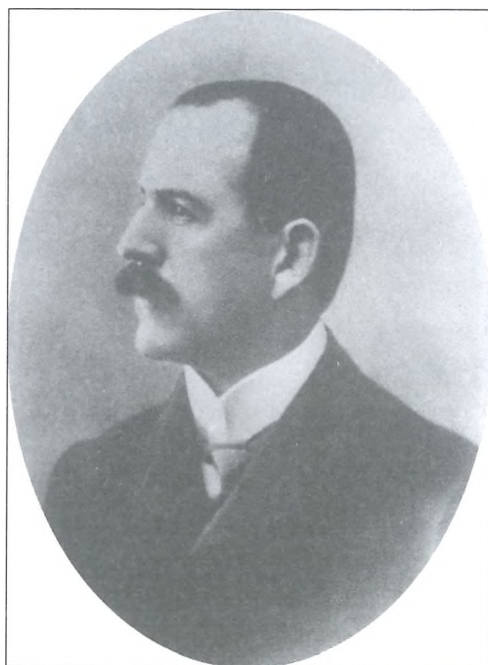
³⁰ Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića, str. 133.

³¹ AJ 72, f. 120/375, Skica položaja atentatora i govornika u momentu pucanja i pravci projektila u stvarnom i imaginarnom položaju, merilo 1 : 50.

nahajal v njegovi bližini, za pasom je po črnogorskem običaju nosil revolver.³² Ko je bilo incidenta že konec in je bil Arnautović razorožen, naj bi sicer Turčinović kleče na eni nogi meril vanj, a vprašanje, čemu ni takoj interveniral, ostaja neodgovorjeno. Oboroženi osebni stražar je iniciativo prepustil naključnim poslancem, ki so goloroki opravili junaško dejanje (?!).

Streli letijo na vse strani

Sploh so bili v prvi Jugoslaviji strelji, usmerjeni proti političnim nasprotnikom, vse prej kot redek pojav. Že leta 1921 je komaj osemnajstletni komunist Alija Aliagić ustrelil notranjega ministra Milorada Draškovića. Mož, ki je sicer slovel kot energičen in brezobziren nasprotnik komunistov, je bil v času smrtonosnega srečanja z Alijo na dopustu v odmaknjeni hribovski vasi Delnice ob železniški progi Rijeka–Ogulin. Sedel je na klopi, obdan s štirimi otroki, ko je – baje »hladnokrvno« – pristopil

Notranji minister Milorad Drašković je leta 1921 v Delnicah padel pod streli atentatorja.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

³² Stojadinović, Ni rat ni pakt, str. 349.

atentator, potegnil revolver browning in ga ustrelil v srce.³³ Kakšne misli so tedaj obšle ministra, je nedvomno eno bolj intrigantnih vprašanj zgodovine. Se je Drašković takrat vprašal, čemu ravno on, je pomislil na izjemno moč komunistične ideje, na daljnosežnost svojega tragičnega padca? Po atentatu nanj je bila komunistična partija dokončno kriminalizirana, izrinjena iz političnega in siceršnjega življenja. Njeni člani so postali državni sovražniki, kar je povzročalo neslutene posledice še desetletja pozneje.

Komunisti so sicer bili tisto poletje leta 1921 zelo aktivni in so pripravili več atentatov. Manj kot mesec pred napadom na Draškovića in en dan po sprejetju vidovdanske ustave so celo udarili proti najvišje rangiranemu politiku v državi – Aleksandru Karađorđeviću. Prestolonaslednik se je ravno odpeljal iz parlamenta, kjer je položil »zakletvo«, in se v družbi svojega prvega ministra podal proti dvoru na svečani pregled beograjskega garnizona. Ko je kolona vozil vozila mimo novozgrajenega ministrstva trgovine (na današnji ulici kneza Miloša), je z njegovega tretjega nadstropja priletela bomba. Na Aleksandrovo srečo je predčasno eksplodirala, poškodovanih ni bilo. Atentator, ki so ga kmalu izsledili, je bil osemindvajsetletni komunist Spasoje Stejić. Obsodili so ga na smrt, a mu nato kazen spremenili v dvajset let ječe. Ob izbruhu vojne leta 1941 je uspel pobegniti iz zaporja; priključil se je partizanom in dve leti kasneje padel v legendarni bitki na Sutjeski.³⁴ Leta 1942 se je v partizanih pri Bosanskem Petrovcu srečal z Ivanom Ribarjem, ki je v času njegovega atentata predsedoval skupščini in se tistega dne tudi peljal v avtu z regentom Aleksandrom. Ribar pravi, da Stejića, v partizanih znanega kot Bačo, prej ni poznal, a sta se »drugarski izljubila«. Ni se mu pozabil zahvaliti, da ga pred dvajsetimi leti bomba ni »zakačila«.³⁵

Nevarnejši in tudi veliko odmevnejši je bil poskus atentata na ministrskega predsednika Nikolo Pašića. Nanj je 27. junija 1923, ravno tedaj ko se je iz skupščine peljal proti hotelu London, z bližine zgolj dveh ali treh metrov streljal Milutin Rajić. Baje je Rajić izgubil službo v ministristvu za zunanje zadeve, kar ga naj bi »motiviralo« za napad. Slovenski poslanec Franjo Žebot je bil »neposredna priča atentata« in je dogajanje podrobno popisal: »Bili smo kakih 10–15 korakov od vhoda v dvorišče

³³ Slovenski narod, 23. 7. 1921, Atentat na ministra Draškovića v Delnicah.

³⁴ Slobodan Kljakić: Svi naši vidovdani (atentati na Aleksandra i Pašića). Dostopno na: Politika online, <http://www.politika.rs/>.

³⁵ Ribar, Politički zapisi, str. 43.

(vrt) narodne skupščine, ko slišimo za svojimi hrbti pasti več strellov. Prvi hip smo bili mnenja, da je kdo izpalil strele iz samokresa za pse (Hundeschrecker) ali pa je kakemu kolesarju ali avtomobilu počilo kolo. Ko se obrnemo ... vidimo, da je neki moški izpred hiše finančnega ministrstva ... streljal na neki osebni avtomobil (omnibus). Nastalo je veliko vrvenje in tekanje ljudi od vseh strani ... sedaj smo še le videli, da v avtomobilu, ki je bil napaden, sedi sam ministrski predsednik Nikola Pašić ... Obe šipi na avtomobilu sta bili preluknjani. Deli razbite šipe so lahko ranili Pašića na licu, a na levi roki je en projektil lahko ranil Pašića.«³⁶

Predsednik vlade je sredi Beograda ob enih popoldan med množico »pasantov« rahlo krvavel ... Prizor se je zdel šokanten, izreden in govornice o njem so se brž raznesle po vsem mestu in državi. Gotovo je tudi na Žebota napravil silen vtis, saj v svojem opisu dogodka, ki ga je sestavil še isti večer, stalno omenja »vrvenje«, krike, vpitje in se ponavlja. Naenkrat je bilo povsod polno žandarjev, ljudje so se zanimali za Pašićevo zdravje, slišali so se vzkliki »Živijo Pašić!« in »Smrt atentatorju!«.

Mariborski poslanec Franjo Žebot je bil priča poskusa atentata na predsednika vlade Nikolo Pašića. (Zbirka drobnih tiskov Univerzitetne knjižnice Maribor)

³⁶ Franjo Žebot: Kako se je izvršil napad na Pašića. V: Slovenski gospodar, 5. 7. 1923.

Napadalec je zbežal, a so ga mimoidoči kmalu ujeli, vrgli na tla in ga strahovito pretepali s petami, palicami, pestmi. Ko so ga policisti končno »oteli« pred množico, ni mogel več hoditi. Odnegli so ga na skupščinsko dvorišče, vrgli v star avto in kasneje odpeljali na policijo. Le dve uri zatem, ob treh popoldne, so že izšle posebne izdaje časopisov in ljudje so se trgali zanje.

Kri v politiki je bila tako običajna, da so ljudje le tu in tam onemeli. Eden redkih brutalnih političnih dogodkov, ki je na široko zaprl usta in odprl oči, je bil uspeli atentat na kralja Aleksandra oktobra 1934. To je bil (ob umoru Radića) gotovo najbolj znan politični atentat v času prve Jugoslavije, četudi se ni zgodil na jugoslovanskih tleh.

Aleksander se je oktobra 1934 odpravil na obisk zaveznice Francije. Na pot je odplul z rušilcem Dubrovnik iz Boke in po treh dneh, 9. oktobra, prispel v Marseille. V skladu z vnaprej načrtanim protokolom se je ob štirih popoldne izkrcal in s francoskim motornim čolnom podal proti obali, na Quai des Belges, kjer je v družbi zunanjega ministra Louisa Barthoua sedel v odprto črno limuzino. Masa ljudi, zbrana na rivi, mu je klicala, on pa je z dvignjeno roko mahal v pozdrav. Voznik je počasi odpeljal in zavil na osrednjo mestno prometnico. Vse po načrtu, kakor sta si zamislila šefa jugoslovanskega in francoskega protokola ... Toda komaj je limuzina prevozila kakih sto metrov, je na stopniško avtomobila skočil neznanec, potegnil pištolo in izstrelil nekaj nabojev. Ciljaj je natančno; oba častna potnika, Aleksander in Barthou, sta za posledicami ran umrla.³⁷ Atentatorja je nato v vsesplošnem vrvežu s sabljo pokosil francoski častnik, ki je na konju spremljal vozilo.³⁸

Možnost tragičnega konca jugoslovanskega monarha tedaj ni bila povsem neverjetna in nepričakovana. Protidržavna in zločinska hrvaška ustaška organizacija z Antejem Pavelićem in Gustavom Perčecem na čelu je, poleg tega da je izvajala številne teroristične akcije po državi, že decembra 1933 poskušala z atentatom nanj v Zagrebu, vendar ni bila uspešna. Nadaljnji poskusi so tako bili le še vprašanje časa. Podatki jugoslovanske obveščevalne mreže, ki je budno spremljala njeno dejavnost, so možnost novega poskusa dejansko napovedali že sredi septembra 1934. Njen vodja, prekaljeni obveščevalec in kasnejši minister za notranje zadeve in pravosodje v emigrantski londonski vladi Vladeta Milićević, je

³⁷ Vladeta Milićević: Ubistvo kralja u Marselju. Pozadina jednog zločina. Beograd 2000 (dalje Milićević, Ubistvo kralja), str. 64–65.

³⁸ O dogajanju obstaja zanimiv filmski posnetek, dostopen tudi na portalu youtube.

Slovo od pokojnega kralja Aleksandra pred odhodom ladje Dubrovnik iz francoskega Marseilla. (Muzej novejše zgodovine Slovenije)

nekaj ur pred atentatom, 9. oktobra zjutraj, izvedel celo konkretne detajle o njegovem poteku. O tem je takoj referiral kralju na krov Dubrovnika, a je Aleksander zgolj dejal: »Sedaj je za to prepozno. Moramo se držati programa.«³⁹ Take končnice programa, do katere je nato res prišlo, najbrž ni imel v mislih.

Preiskava ozadja atentata je kljub številnim, a hkrati prikritim nitim in povezavam kazala v jasno smer. Neposredni organizatorji so bili Pavličevići ustaši in njihova tesna sodelavka, makedonska teroristična organizacija VMRO Vanče Mihajlova, naročniki in botri pa najvišji politični krogi iz Budimpešte, Rima, Berlina, z Dunaja in morda celo iz Moskve ali Londona. Obveščevalec Miličević, ki je kot pooblaščen predstavnik jugoslovanske vlade skupaj s francoskimi organi preiskoval zločin, je v svojih spominih zapisal, da so zbrani dokazi vodili do samega Mussolinija. Kljub številnim indicem in dokaznemu gradivu pa dogodek ni doživel epiloga. Že sojenje morilcem v Franciji je napovedalo, da bo pojasnjevanje okoliščin 9. oktobra pogojevano predvsem z mednarodno-političnimi dejavniki. Na procesu se »po nasvetu« francoske vlade tako ni pojavila

³⁹ Miličević, Ubistvo kralja, str. 11, 62–63.

kraljica Marija z dokazi proti Duceju, saj Pariz ni želel tvegati konflikta z Rimom. Podobno klavrno se je za Jugoslavijo končala tudi obtožba proti italijanski in madžarski vladi pred Društvom narodov. Pod vtisom razmer v Podonavju in ob perečem problemu Avstrije je Francija svoji balkanski zaveznici znova »predlagala« opustitev tožbe proti Italiji. Celotna diplomatska akcija Jugoslavije se je 10. decembra 1934 tako končala le s sprejetjem resolucije Društva narodov, v kateri se med drugim obsoja terorizem, s pripravo atentata pa povezujejo zgolj madžarske oblasti.⁴⁰

Vsakdanjost političnega nasilja

Matija Škerbec je bil slovenski duhovnik, pristaš prepovedane stranke SLS, ki je sodeloval na odmevnih protirežimskih demonstracijah leta 1932. Zaradi delovanja proti državi in njenemu političnemu sistemu ga je oblast aretirala, obtožila in skupaj z drugimi protestniki postavila pred sodišče. Škerbec je svoja tedanja doživljanja opisal v pet let kasneje izdani knjigi *Šenčurski dogodki* (takrat se je režim že spremenil in je SLS spet bila na oblasti). Delo nima večje politične vrednosti, njegov namen je bil predvsem političnpropaganden, zato pa ima toliko večjo dokumentarno in izpovedno težo, vsebovano v številnih detajlnih in barvitih opisih videnj in občutenj »političnega zločinca«. Škerbec na enem mestu tako popisuje pretresljive trenutke, ko je s tovariši izvedel, da gredo iz ljubljanskih policijskih zaporov v Beograd.

»V Glavnjačo,« je najprej pomislil, in misel ni bila »prijetna«. Okrog zloglasne Glavnjače se je v tistih časih že spletel krvavi mit, ki je temeljil na številnih resničnih in skrb vzbujajočih podatkih. Ko so končno prispeli v Beograd, so tam vsi buljili vanje, »katolički popi«, so govorili, možem je bilo nerodno in neprijetno. Nekdaj spoštovani državljani so se znašli med kriminalci ... Toda zadrega je kmalu minila, saj jih je brž po prihodu potolažil »odličan pravoslavni Srb«:

»Nikar se ne sramujte! To pri nas štejejo v veliko odliko, če je kdo zaprt radi politike. Pri nas uživajo največji ugled taki, ki so v politični borbi koga ubili in nato pobegnili v šumo med hajduke ali pa če so bili vsaj zaprti radi politike. To, da ste zaprti radi politike, vam naši ljudje štejejo v zaslugu in s tem ste pri njih mnogo pridobili.«⁴¹

⁴⁰ Gašparič, Pod kraljevo diktaturo, str. 225–226.

⁴¹ Matija Škerbec: *Šenčurski dogodki*. Kranj 1937, str. 80.

Škerbec je bil pomirjen in zadovoljen. Iz njegovih beležk lahko sklepamo, da je s trditvijo »odličnega Srba« vsaj deloma soglašal. Žrtev v političnem boju je častna, je nekaj več kot običajna žrtev ...

V takem mentalnem miljeju ni moglo biti nenavadno, da je v parlamentu – v politiki – pogosto izbruhnilo nasilje, da so zapele pesti, »bok-sarji«, da so se lomili udi in da je tekla kri. Za politični ideal damo žrtev na oltar (lastno ali tujo) ... Tako bi lahko zvenela cinična parafraza političnih spopadov med obema vojnama.

Jugoslovanski parlament in jugoslovanska politika tistega kratkega časa – gotovo zaznamovana z gostoto nasilja in brutalnosti – pa ne v času ne v prostoru nista bila izjemna. V angleškem parlamentu sta od davnih dni opozicija in vladajoča večina ločeni z dvema rdečima črtama, ki potekata po sredi dvorane. Razdalja med njima premišljeno znaša dva meča – sprva so poslanci namreč hodili v parlament opasani z meči.⁴² Preventivni ukrep je bil globoko utemeljen, a ni zmerom učinkoval. Fizični spopadi (sicer brez mečev) so se še dogajali, do njih pa ne nazadnje prihaja še danes. V zadnjih letih so odmevali v Makedoniji, velikokrat v Ukrajini, v ameriških zveznih državah, Indiji, Venezueli ...

Pretepi v parlamentu so bili (in morda še zmerom so) svojevrsten izraz različnosti interesov in stališč. Ko nestrinjanje kulminira, pač rezultira v pretepu. Idealen parlament je vendarle idealen reprezentant vseh ljudskih volj, tudi najbolj nasprotujočih si, in torej prvi in najbolj logičen prostor spopada – najprej verbalnega spopada argumentov, ta pa lahko človeško preraste v fizičnega. Nasilje v parlamentu je tako bilo dokaz vsaj delne demokratičnosti političnega prostora. Trditev se morda zdi cinična, toda po uveljavitvi diktature kralja Aleksandra 1929 in nato oktroirane ustave je bilo vsakršnega nasilja v jugoslovanskem parlamentu manj oz. ga sprva sploh ni bilo! Šele politično mehčanje sredi tridesetih let in nato menjava režima sta spet vzpostavila »pogoje« za parlamentarne spopade, a so bili milejše oblike kakor v dvajsetih letih.

⁴² Time, 6. 10. 1935, 25, Issue 23, str. 20, Off the Carpet.

POSLANCI IN KORUPCIJA

O kupovanju glasov

Sedemnajstega maja 1922, na spokojen beograjski pomladni večer, sta narodna poslanca Milan Mladenović in Vlada Savić v hotelu Imperial uživala v prijetni večerji. Hotel Imperial je sicer bil njun beograjski dom, saj sta prihajala s srbskega podeželja. Okrog pol devetih se jima je za mizo pridružil njun poslanski kolega g. Benin, ki je ravno tako stanoval v istem hotelu. Bil je »dobro razpoložen«, a ni jasno, če tudi povsem trezen. V vsakem primeru je bila pred njim dolga noč, saj so ga opitega opazili še naslednji dan dopoldne. Med kolegi je stekla beseda o njihovem materialnem položaju in siceršnjih političnih in vsakdanjih tegobah poslancev. Običajen »kafanski razgovor pri čaši vina«, ki bi ga vsi najbrž kmalu pozabili, če ne bi poslanec Benin kolegov nenadoma presenetil z nenavadnim, a mikavnim predlogom: vsi trije skupaj bi lahko prejeli enormnih 250.000 din, če bi le glasovali za konkretno posojilo, o katerem se je dogovarjala obubožana država. Mladenović in Savić sta ponudbo vzela resno – čeprav nista vedela, za katero posojilo točno gre – in zato po lastnih besedah zgroženo zapustila omizje.¹ Čez čas sta o vsej zadevi javno spregovorila in rodila se je afera Benin – Savić – Mladenović ...

Jeseni 1922 je celotno zgodbo vzel pod drobnogled poseben parlamentarni »odbor devetorice«. Zaslišal je »prijavitelja« afere Savića in Mladenovića, raziskal, o katerem posojilu je sploh bil govor, in z vsem soočil »obtoženega« poslanca Benina. Ta je bil hladnokrven, lahko bi celo zapisali, da je v svojih izjavah deloval prav nonšalantno ošabno in iskreno. Dejal je, da je s Savićem in Mladenovićem često večerjal, tudi tistega večera, in da je povsem mogoče, da je povedal to, kar se

¹ SBNSKSHS, 108. redovna sednica, 18. 10. 1922.

mu očita. Besede je mirno priznal! Toda v istem hipu je pristavil, da nikakor niso bile mišljene resno, saj naj on sploh ne bi poznal nikogar iz bančnih krogov. Po njegovih besedah sta tistega večera Savić in Mladenović tožila nad svojim »siromaštvom« in izjavljala, kako sta poštena. On ju je »zadirkival« in nato so padle besede, da »mogu i oni da čare«. ² Poslanci lahko čarajo, če le želijo ... Osupljiva zgodba, a ključno vprašanje je bilo, ali je imela »resno« ozadje. Tega člani odbora niso mogli (in hoteli?) ugotoviti. Tudi potem ko so od ministra za finance prejeli pojasnilo o pogajanjih države s konzorcijem posojilodajalcev, niso bili nič bliže odgovoru. Minister je namreč zapisal, da se je v času incidenta pogajal z dvema bankama; prva je bila Hallgarten & Company, ena osrednjih newyorških investicijskih bank, finančni gigant s poslovalnicami v Amsterdamu, Rimu, Berlinu ..., druga pa Blair & Company, institucija še večje teže in ugleda. Pogajanja so bila ravno tedaj v polnem zamahu in zato še ni bilo znano, kdo bo izbrani (in parlamentu predlagani) posojilodajalec, ki bo z nespodobno visokimi obrestmi praznil državno blagajno mlade Jugoslavije. Šele 5. junija 1922 je bil izbran Blair, ki je državi posodil denar po 8-odstotni obrestni meri. ³

Sklepi, ki jih je oblikovala večina v odboru, so zato bili predvidljivo mlačni. »Namena podkupovanja« naj po njihovo ne bi bilo mogoče dokazati, sporno je bilo le obnašanje Stevana Benina. Za poslanca naj ne bi bilo primerno, da v tako resni stvari, kot je vprašanje posojila, daje prijateljem povod za razmislek o korupciji. In pri tem je bilo vseeno, da je govoril v šali, po vsej verjetnosti pijan. Afera je v javnosti pustila »vrlo rđav utisak«, javnost pa je v parlamentarizmu važen faktor!

V razpravi, ki je sledila predstavitvi poročila odbora, so si poslanci izmenjali očitke o vseprisotni korupciji, navajali številne afere, omenjali, da je ob glasovanju za ustavo glas stal od 50.000 do 100.000 din; Benin je pojasnjeval, da ga želi nekdo s pomočjo rumenega tiska politično uničiti ... Veliko nepreverjenih podatkov, ki pa niso povedali ničesar novega. Naposled so poslanci glasovali. Izid? »Predmet je skinut

² Poročilo odbora, predstavljeno na seji 18. 10. 1922. – SBNSKSHS, 108. redovna sednica, 18. 10. 1922, str. 1193–1196.

³ Pridobivanje posojila podrobno osvetljuje korespondenca med ameriškim državnim tajništvom, potencialnimi bankami posojilodajalkami, ameriškim poslaništvom v Beogradu in jugoslovanskim ministrstvom. – Foreign Relations 1922, 2. Dostopno na: University of Wisconsin Digital Collections, <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=turn&cid=FRUS.FRUS1922v02&entity=FRUS.FRUS1922v02.p1128&isize=text>.

s dnevnoga reda.«⁴ Afera je tako bila formalno raziskana in zaključena, toda temna sled korupcije je v javnosti ostala in se v naslednjih letih le še bolj in bolj krepila ...

Alegorija Miroslava Krležę

Novembra 1938 in februarja 1939 je Miroslav Krležę, nedvomno največji »homo politicus« med jugoslovanskimi književniki, objavil izjemen »politični roman v treh knjigah« *Banket u Blitvi* (tretja, zaključna knjiga se je sicer pojavila precej za prvima dvema, šele leta 1962).⁵ Osrednji lik romana, ki se dogaja v poznih dvajsetih letih dvajsetega stoletja v izmišljeni obmorski republiki Blitvi na obrobju evropskega severovzhoda, je nervozni intelektualec in humanist Nils Nielsen. V zaostali in blatni Blitvi, med strateškim pristaniščem Ankersgaden in prestolnico Blitvanen, se z žarom idealista in močjo pisane besede zoperstavlja edinemu in resničnemu vladarju Blitve, »Lordprotektorju« polkovniku Kristijanu Barutanskemu. Diktator in »gospodar« Barutanski se je na oblast povzpел po državnem udaru in odtelej z razkošnega dvorca Beauregard vlada s trdo roko brezskrupuloznega tirana. Mlada država Blitva, ki ima težave z lastno identiteto, ki ima spore z vsemi sosedomi (zlasti z Blatvijo), se utaplja pod vojaškim škornjem in v povorkah državnih paramilitarističnih organizacij; mlada država je ujeta med gospodarja in medle frazerske opozicijske bojzljivce; med nesrečne ljubice in še bolj nesrečne muze ...

»Commoedia Blithuanica«, ki se po eni strani bere kot političen triler s številnimi zapleti, umori, zarotami in preobrati, po drugi pa kot tragičen filozofski esej o spopadu morale in politike, je pravzaprav Krležęva alegorija. Kraje, like, dogodke in dialoge je mogoče zamenjati z resničnimi predložki, z realnimi osebami, s stvarnimi ideološkimi sistemi in formulami. Banket v Blitvi je tako v bistvu Banket evropske periferije tridesetih let.⁶

V obsežnem delu je Krležę velikopotezno premislil tedaj aktualen jugoslovanski in evropski političen trenutek, »krvavo evropsko politično

⁴ SBNSKSHS, 108. redovna sednica, 18. 10. 1922, str. 1196–1201.

⁵ Krležę, *Banket u Blitvi I. i II.*; isti: *Banket u Blitvi III.* Zagreb 2013.

⁶ Nekateri kritiki so sicer trdili, da gre v romanu za konkretno alegorijo prve Jugoslavije, a je sam Krležę tako razlago zavrnil, saj jugoslovanska kraljevina tedaj ni bila edina nedemokratska država z nerešenim nacionalnim vprašanjem. Gl. predgovor Krešimirja Nemca k zadnji izdaji romana (Zagreb 2013).

stvarnost«. Edino sredstvo vladanja v (od smrdljive rakije) pijani državi je bila podkupnina. Toda tudi pred nastopom diktature, v času »parlamentarnega in ustavnega režima ministrskega predsednika doktorja Mužikovskega«, situacija ni bila dosti drugačna: »[T]o je bila vladavina nepismenih varalica, izbranih i odabranih pod najnesretnijim okolnostima: pod vladom ministra predsednika Mužikovskog mogao je čovjek za hiljadu blitvinskih leja nabaviti svaki dokumenat od administrativnih vlasti, za pet hiljada blitvinskih leja zubarsku ili načelničku obrtnicu, a za deset do dvadeset i pet hiljada bilo kakvo državno unosno namještenje, doktorsku diplomu, pa čak i republikanski majorski patent.«⁷

Alegorija je literarizirano pretirana, roman je ne nazadnje politični pamflet, a zato še posebej ilustrativen. Krleža je ostro in neizprosno zaobjemal (tudi) jugoslovanske razmere tistega časa. »Sintetično! Dekorativno. Tako dekorativno kao što su freske po crkvama.« Kajti tudi zgodovina »prosoduje pojedina razdoblja sintetično!«, se pošali pisatelj.⁸

Cisto na koncu romana vstopi v povsem izmaličene razmere lik doktorja Lupis-Masnova, ki je naenkrat postal interim notranji minister. Masnov je tip brezidejnega in nemoralnega politika, »klupko crijeva i bubrega u pantalonama« z eno samo vero – v tekoči račun pri »Blitvinski eskomptni«. Sčasoma je ugotovil, kako je na dosegu roke, da se »čovjek ubaci u kakav kabinet kao ministar ... pitanje je samo sretnog časa i hipa, a čovjek koji ima solidno razvijeni njuh za solidne trenutke uživa i politički ugled dobrog prognostičara, a tko uživa politički ugled, taj stječe kredite, i sve je to začarani krug društvene lutrije, u koju valja investirati, jer bez rizika, na kraju, čovjek ne će postati ministar nikada.«⁹

V Blitvi je bila nepregledna množica Lupis-Masnovov, namišljenih, potencialnih in resničnih politikov, ki so v upravljanju države videli le osebno korist, možnost za dober posel. Lupis-Masnovi so v Blitvi rasli kot gobe, idealisti v politiki – kot Nielsen – pa so se od aktivne politike resignirano vračali h »kutiji olovnih slova«. To resda ni veliko, a Nielsen v slavni zaključni misli romana ugotovi, da je to edino, kar je človek dotlej izumil kot orožje v obrambo svojega ponosa.¹⁰ Zdi se, kot da prave volje po spremembi korumpirane države ni bilo ...

⁷ Krleža, Banket u Blitvi I. i II., str. 49.

⁸ Prav tam, str. 141.

⁹ Prav tam, str. 309, 312.

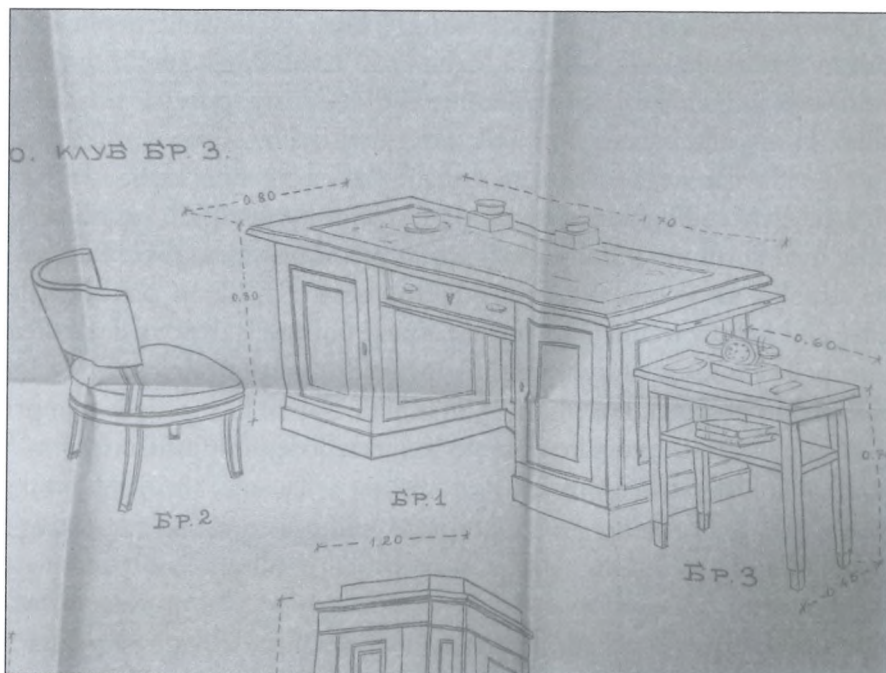
¹⁰ Prav tam, str. 318.

»Omnium Serb afera«, »našička afera«, »afera Adamstahl« ...

Korupcija je bila v Blitvi precej običajen pojav, pogost pojav, vsakdanji pojav. Integrirana je bila v funkcioniranje države in v domala vsa tkiva družbe; glede na zaostalost in tip blitvanske družbe je bila strukturno in kulturno pogojen pojav. Beroč časopisje, korespondenco in spomine iz Kraljevine SHS/Jugoslavije lahko (znova) ugotovimo, da je bila v realni državi situacija precej podobna blitvanski. Korupcija je bila povsod, država se je v njej utapljala, sprememb na bolje pa vse do vojne ni zaznati ... »Ocean korupcije« je bil brezbrežen, idealist je ob njem obupal, spopad s pošastjo je bil klavrn ... taka je stereotipna slika o korupciji v karadorđevićevski kraljevini, slika, ki je trdno zasidrana, a hkrati precej nejasna. Navidezna neučinkovitost protikorupcijskega boja namreč vzbuja na videz preprosta vprašanja: kako je bilo mogoče, da je bil ob vtisu vseprisotne korupcije spopad z njo tako jalov? Je pravzaprav vtis o silni razsežnosti korupcije v prvi Jugoslaviji napačen? Ali je bil morda prag dojemanja koruptivnih dejanj bistveno drugačnejši (nižji) od tedaj na zahodu veljavnih standardov? Je mogoče, da si družba kot celota ne bi želela spopada s korupcijo?

Nemški zgodovinar Jens Ivo Engels predlaga, da se fenomena korupcije v historični perspektivi lotimo s pomočjo »metodološkega trikotnika«. Ta je sestavljen iz časovno aktualne in čim širše sprejete standardne definicije korupcije na eni strani, iz časovno aktualnih razprav in pisanj o korupciji na drugi strani in konkretnih korupcijskih praks na tretji strani. Sama definicija korupcije je na prvi pogled najlažje rešljiv problem, a je hkrati tudi najbolj zmuzljiv. Za korupcijo namreč velja, da v vsakdanjem pogovoru vsakdo verjame, kako ima o njej jasno predstavo (in je prepričan, da se je z njo vredno spopasti), čeprav v glavnem ni tako. Definicija korupcije je sicer lahko zakonsko kodificirana, a je njena javna predstava vsekakor pomembnejša. Njeno dojemanje je poleg tega tudi prostorsko in časovno pogojeno.¹¹ Drobno plačilo za »uslugo« v južni Srbiji in v Sloveniji najbrž ni bilo obravnavano enako. Različne ravni dojemanja korupcije je Arnold Heidenheimer integriral v vplivni barvni tipologiji, kjer loči belo, sivo in črno korupcijo. Bela je

¹¹ Jens Ivo Engels: Politische Korruption in der Moderne. Debatten und Praktiken in Großbritannien und Deutschland im 19. Jahrhundert. V: Historische Zeitschrift 282 (2006): Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg (dalje Engels, Politische Korruption in der Moderne), str. 320–321.

Poslanska pisalna miza (Arhiv Jugoslavije, fond Narodna skupština)

tista, ki jo družba v večini povsem tolerira, siva je tista, o kateri ne obstaja širši konsenz – nekatere družbene skupine jo dopuščajo, nekatere ne (denimo v zgodovini vedno aktualno »kreativno računovodstvo«) – črna pa tista, pri kateri gre za tako huda pohabljenja etičnih norm, da jo večina ljudi zavrača.¹²

V primeru politične korupcije v prvi Jugoslaviji lahko ugotovimo, da je – vsaj v primeru težjih in bolj razvpih korupcijskih afer – bilo njeno dožemanje »črno«. Večina ljudi jo je obsojala kot nekaj nedopustnega. Za primere korupcije je bilo značilno, da so ustrezali najširši in najbolj temeljni definiciji korupcije: šlo je za dejanja, v katerih se je javni urad (javna funkcija) izkoristil za zasebno korist.¹³ Nosilci korupcije so bile javne osebe s (formalno ali neformalno!) politično močjo.¹⁴

¹² O teoretskih pristopih h korupciji gl. uvod v tematsko številko časopisa Forum Historiae, posvečeno zgodovini korupcije na Slovaškem: László Vörös: Úvod. Korupcia ako historický fenomén. V: Forum Historiae 2011/ 2. Dostopno na: http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/voros.pdf, 19. 8. 2014.

¹³ Engels, Politische Korruption in der Moderne, str. 315–319.

¹⁴ Uroš Šuvaković: Korupcija i političke stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. V: NBP. Žurnal za kriminalistiku i pravo, 2011, št. 1 (dalje Šuvaković, Korupcija i političke stranke u Kraljevini SHS), str. 60–61.

Konkretne korupcijske prakse so doslej bile plod številnih publicističnih in historiografskih analiz.¹⁵ Mehanizmi izkoriščanja javnih funkcij, družbena klima, tipi korumpiranih politikov ... vsi po vrsti razgaljajo sliko, ki sovпада z razmerami v fiktivni Blitvi. Tako bistvene razlike med časom vidovdanskega parlamentarizma in časom diktature kralja Aleksandra (in drugo polovico tridesetih let) v gostoti korupcijskih primerov ni bilo; med korumpiranimi politikami je bilo največ pristašev srbske Radikalne stranke, saj je bila stranka najdlje na oblasti in hkrati predstavljala enega od stebrov režima; različnost sfer pa je potrjevala dejstvo, da ni pred korupcijo imun ne državni uradnik ne funkcionar. Bogateli so vsi, tako ministri in poslanci, kot pisarji in uradniki. Največ korupcije je bilo pri poslih, povezanih z vojaško opremo in najrazličnejšo infrastrukturo.

Številne afere sodobnikom niso ostajale prikrite; o korupciji je bilo v dvajsetih letih obstoja prve Jugoslavije prelitega ogromno časopisnega črnila, vlagale so se interpelacije, ustanovljen je bil poseben parlamentarni anketni odbor. »Dunajska afera« o nabavi vojaške opreme, »Omnium Serb afera« o izgradnji tovarne orožja, »afera Teokarević«, afera z obveznicami vojne škode, »železničarska« afera Adamstahl, »Našička afera«, nepregledna množica afer sina dolgoletnega radikalskega prvaka Nikole Pašića Radeta Pašića,¹⁶ pa afere finančnega ministra in ministrskega predsednika Milana Stojadinovića ... so bile natančno secirane, o korupciji se je vrhu tega pisalo tudi kot o občemu zlu. Do nje so se opredeljevale politične stranke, zlasti ob vsakokratnih volitvah, a v glavnem s splošnimi frazami. V strankarskih programih korupcije kot relevantne politične teme sicer ni zaslediti.¹⁷ Kakor da je bila korupcija le dobrodošlo politično orožje, s katerim je mogoče potolči nasprotnika ... kakor da, podobno kot v Blitvi, ni bilo resnične volje po spopadu z njo. Nekatere afere je sicer celo preiskoval poseben parlamentarni anketni odbor,¹⁸ o korupcijski aferi Našička, d. d., je potekal odmeven sodni proces,

¹⁵ Gl. Zvonimir Kulundžić: *Politika in korupcija v kraljevi Jugoslaviji*. Ljubljana 1973; Šuvaković, *Korupcija i političke stranke u Kraljevini SHS; Korupcija i razvoj moderne srpske države*. Beograd 2006.

¹⁶ Afere Radeta Pašića je v kontekstu neuspešnega boja proti korupciji v prvi Jugoslaviji minuciozno analizirala Mojca Šorn: »Rasputin vidovdanske ustave«. Razvpite afere Radomirja Pašića kot primer korupcije in (neuspešnega) boja proti njej v prvi Jugoslaviji. V: *Zgodovina za vse*, 2013, št. 2, str. 16–27.

¹⁷ Šuvaković, *Korupcija i političke stranke u Kraljevini SHS*, str. 64–65. Za slovenske razmere gl.: Balkovec, *Vsi na noge, vsi na plan*, str. 237–286 (o volilni propagandi), in Perovšek, *Programi političnih strank*.

¹⁸ AJ 72, f. 110.

toda razen nekaj nižjih uradnikov ni bil v prvi Jugoslaviji zaradi korupcije nihče nikdar obsojen.¹⁹ Sta korupcija in dogajanje (pisanje) v zvezi z njo morda vsem ustrezala (razen redkim nielsenom – idealistom v politiki)? Odgovor na vprašanje vsaj deloma razkriva zelo netipična, a prav zato zelo zanimiva in ilustrativna korupcijska »afera« poslance Rašovića; afera, ki je pravzaprav ni bilo in ki je v antologijskih berilih jugoslovanske korupcije ne najdemo.

Izginuli dokumenti poslanca Rašovića

Četrtega marca 1938 ob zgodnji deveti uri so jugoslovanski skupščinski poslanci rutinirano začeli z nadaljevanjem prejšnji dan prekinjene proračunske seje. Na vrsti je bil proračunski predlog za ministrstvo vojske in mornarice, ki ga je predstavljal minister general Ljubomir Marić.²⁰ Skoraj istočasno, le uro kasneje, je v prestolnici Jugoslaviji bratske Češkoslovaške tamkajšnji predsednik vlade Milan Hodža stopil pred tam zbrane poslance in senatorje ter podal velik in odmeven govor, v katerem je Hitlerju jasno sporočil, da Češkoslovaška ne bo dovolila vmešavanja v svojo notranjo politiko in da bo branila svojo svobodo. Marićev in Hodžev nastop nista nikakor povezana, čeprav bi najbrž morala biti. V zaostrenih razmerah v tem delu Evrope, ob vsej teži problemov, je Marić, vojni minister češkoslovaške zaveznice, omenjal le »izkustva« Abesinije, Španije in Kitajske, sicer pa podajal običajno dolgočasen »ekspeze«.²¹ Marca 1938 so jugoslovanski politiki (ali vsaj velik del njih) obračali glavo proč od Češkoslovaške.

Marićevemu ekspezeju je sledila enako dolgočasna razprava. Vrstili so se poslanci in v glavnem pritrjevali ministru. Nekaj pred eno uro, ko bi moral počasi priti na vrsto opozicijski poslanec Miloš Rašović, pa se je začelo v skupščini nenavadno zapletati ... Rašovićeve kolegi poslanci so hiteli po skupščini širiti vest, da je mož izginil. Zgodba je bila posebej

¹⁹ V procesu ob aferi Našička sta bila sicer bivši minister Nikola Nikić in poslanec Dragoljub Jevremović na prvi stopnji obsojena, a po prizivu nato oproščena. V aferi Teokarević je skupščina ugotavljala odgovornost ministra Lazarja Markovića, a je kljub prepričljivim dokazom ni izglasovala (Marković je bil iz vrst radikalov).

²⁰ SBNSKJ, 27. redovna sednica, 4. 3. 1938. Dostopno na: Zgodovina Slovenije – Sistory, <http://sistory.si/publikacije/?menu=402>, 4. 9. 2014.

²¹ Gl. časopisna poročila: Jutro, 5. 3. 1938, Naša državna obramba; Slovenec, 5. 3. 1938, Seja Narodne skupščine.

intrigantna zaradi govoric, ki jih je sam Rašović prejšnji dan »razbobnal« po vsem Beogradu. Razglašal je, da bo v svojem govoru kot osrednji predstavnik opozicije predstavil senzacijo – obremenilno gradivo o domnevnih korupcijskih aferah na vojnem ministrstvu. Nedvomno velika pričakovanja, poslanca pa od nikoder ... O njegovem izginotju so predstavniki opozicije takoj začeli plesti »najfantastičnejše« teorije, vse dokler se ni Rašović nenadoma le pojavil v skupščini.²² Ura je bila 13.30, nervoja na višku, toda poslanec ni stopil za govornico ...

Vodja njegovega poslanskega kluba dr. Janko Baričević je prisotnim brž pojasnil, da Rašović tudi pri najboljši volji ne bi mogel takoj začeti z govorom, saj je bil tisto dopoldne žrtev napada. Štirje »banditi« naj bi ga obkolili, eden naj bi ga »šakom u želudac, u stomak, a drugi ga je udario odostrag«. Padel je v nezavest in banditi naj bi mu nato odvzeli kuverto z zabeležkami skupščinskega govora in »izvesna originalna dokumenta, sa kojima je hteo da potkrepi svoja tvrdenja«.²³ Obetal se je škandal brez primere, zarota vojaško-kriminalnega miljeja, ki ni obšla niti tujih diplomatskih predstavništev. Češkoslovaški diplomat Josef Kőrbel je tako zapisal, da je dogajanje razvnelo ves Beograd, in o razvoju afere podrobno poročal.²⁴ Jugoslovanska vlada je morala reagirati in zato ni nenavadno, da je takoj po Baričevićevem nastopu besedo zahteval notranji minister dr. Anton Korošec. Ikona Slovenske ljudske stranke je počasi, a odločno spregovorila: »Čim sem izvedel za zadevo poslanca Rašovića, sem šefu policije v Beogradu takoj odredil, naj uvede preiskavo. Preiskava je dognala: ...«²⁵ V že zelo nemirni skupščini se je ozračje še bolj vnelo, opozicijski poslanci so besneli. Trušč je imel stvarne razloge. Če Korošček hitri nastop sam po sebi ni bil nenavaden, je bilo njegovo sporočilo dvakrat bolj nenavadno. Le nekaj ur po incidentu, ko so poslanci zanj šele uradno izvedeli, je namreč imel notranji minister že na voljo policijsko poročilo o preiskavi dogodka. Kakor da bi bil na dogodek pripravljen ...

Koroščevo izvajanje je bilo podrobno in predvidljivo: »Blizu hiše poslanca Rašovića je majhna kavarna, ki se imenuje Malo Dedinje. Rašović je šel od hiše okrog pol 10. Šel je mimo kavarne po svoji običajni

²² Slovenec, 5. 3. 1938, Seja Narodne skupščine.

²³ SBNSKJ, 27. redovna sednica, 4. 3. 1938. Dostopno na: Zgodovina Slovenije – SIstory, <http://sistory.si/publikacije/?menu=402>, 4. 9. 2014.

²⁴ AMZV PZ, Beograd, poročilo z dne 5. marca 1938.

²⁵ Koroščevo poročilo povzemanj po slovenskem prevodu, objavljenem v Jutru. Srbski izvirnik, natisnjen v Stenografskih beležkah Narodne skupščine, se od prevoda le malenkostno razlikuje.

Palača ministrstva za notranje zadeve v Beogradu, kjer je v drugi polovici tridesetih let služboval dr. Anton Korošec.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

poti proti Topniškim šupam. Videla sta ga kavarnar Živan Sremčević in kavarniški natak Milan Petrović. Incident bi se moral, kakor se opisuje, dogoditi pred kavarno. Tam pa ima orožnik svoje stalno mesto. Orožnik, ki je tudi tedaj stal tam, ni ničesar čul, ne ničesar videl, sploh ničesar zaznal.« V okolici je tudi veliko hiš in pri prebivalcih je policija poizvedovala, a ničesar izvedela. Korošec je tako ugotovil, da obstaja »nasprotje« med policijskimi dognanji in Rašovićevimi besedami. Dejal je, da je zaradi tega v skrbeh, »da ni posredi kakšna mistifikacija«. Vsekakor pa je v imenu vlade ob koncu »moral« izjaviti, »da nam je mnogo na tem, da se ta stvar razčisti in razjasni in da se dožene popolna resnica že v interesu tega visokega doma in vobče parlamentarnega sistema«. Poslanci so vpili, nekateri so ministru ploskali, drugi so ga grajali in predsedujoči je sejo prekinil. Nadaljevala se je istega dne zvečer.

Okrog sedme ure je h govornici končno pristopil poslanec Rašović. Njegov govor je bil dolg, obtožujoč, a splošen in brez dokazov. Dokumente naj bi odnesla četverica napadalcev. Ministru je očital zlorabe, trdil, da je »od ministarstva napravio dućan«, in ponavljal obče znane zgodbice, denimo to, da sta dva ministrova zeta vojaška atašeja (kar ni bilo povsem res; ataše je bil le en zet, drugi se je k tej funkciji pripravljajal). Ob vsesplošnem razgrajanju s prekinitvami je govor komaj končal.

Mesec kasneje, potem ko je afera že precej zvođenela, je dobro obveščeni diplomat Körbel (po drugi svetovni vojni je kot tesen Benešev sodelavec postal prvi češkoslovaški veleposlanik v Beogradu) zapisal, da je bil ves dogodek najbrž insceniran in da je Rašović le žrtev v boju »klik«. A govorilo se je, da naj bi neke »afere« vendarle obstajale.²⁶ Ozadje afe-re (oz. eno od interpretacij) je naposled v svojih spominih razkril minister Marić, a z njim ne bom obremenjeval bralca, saj za pričujočo razpravo ni bistveno.

Hawthorne eksperiment

Kaj se je resnično zgodilo tistega dopoldneva 4. marca 1938 na Dedinju, pravzaprav sploh ni važno. Je Rašović imel kompromitirajoče dokumente, je bil res napaden, je bil minister Marić res korumpiran – vse to so sicer zanimiva vprašanja, s katerimi se je tedaj marsikdo ukvarjal, toda odgovori nanje ne pojasnjujejo narave spopada jugoslovanske družbe s

²⁶ AMZV PZ, Beograd, poročilo z dne 22. marca 1938.

korupcijo. Veliko pomembnejše se zdi to, da je zgodba vsestransko odmevala. Opozicija je z njo dobila hvaležen material za napade na vlado (čeprav je ob predpostavki, da so Rašovičevi dokumenti res obstajali, del »orožja« izgubila), mediji so dobili zanimivo zgodbo, stranka JRZ, vlada in notranji minister so dobili praktično priložnost, ko je bilo mogoče pilatovsko reči: »Nam je mnogo na tem, da se ta stvar razčisti.« Sploh je politika dobila afero, ki je vsaj deloma odvrnila pozornost od mednarodnih tem. Medtem ko je bila Češkoslovaška ogrožena, ko je Jugoslaviji maloantantno zavezništvo vse manj ustrezalo, se je seveda bilo elegantneje ukvarjati s tem, kdo je z »boksarjem« mahnil poslanca. Ne nazadnje je tudi sam Rašović nekaj izvlekel iz afere. Če dokumenti zares niso obstajali, se je (sicer nespretno) izognil blamaži, če pa so bili dejansko ukradeni, je imel sijajno priliko kapitalizacije lika politične žrtve. Čisto na koncu lahko trdimo, da so z Rašovičevo afero nekaj dobile tudi širše množice. Dobile so dokaz, da se nekdo s korupcijo ukvarja, da je nekemu za problem mar, kar je samo po sebi pozitivno dejstvo.

Približno takrat ko se je dogajala zgodba o izgubljenih dokumentih, se je v ZDA skupina raziskovalcev ukvarjala z neko povsem drugo temo, a ugotovila nekaj, kar pomembno podkrepi trditev, da je važno le *ukvarjanje* z neko zadevo. Raziskava je znana kot Hawthorne eksperiment, njeni izsledki pa so še zmerom aktualni. V ameriški tovarni telefonskih delov so v želji po izboljšanju produktivnosti spreminjali delovne razmere in spremljali reakcijo delavcev. Spreminjali so delovne odmore, premikali plačilne dneve, v tovarno enkrat spustili več svetlobe, drugič spet manj ... in vsakič ugotovili, da je produktivnost narasla. Narava spremembe sploh ni bila važna. »For the workers, it was not about improving output but feeling good.« Ameriški raziskovalec Steven Sampson, ki je razvil tezo o »antikorupcijski industriji«, trdi, da gre za podoben fenomen tudi pri spopadanju s korupcijo. »Anti-corruption has this feel-good character.«²⁷ Glavno, da se z njo ukvarjamo. Učinek ukvarjanja per se ni bil važen ... Prva jugoslovanska država je gotovo bila korumpirana in gotovo ni bilo prave »volje« po spopadu s korupcijo, a odsotnost »volje« je temeljila v tem, da sta nekaterim korupcija sama in ukvarjanje z njo ustrezala, drugi pa so se zadovoljili s pisanjem o njej in neprestanim opozarjanjem na njen zlovesči značaj. Resnični učinek (ne)spopadanja z njo je zanimal le nekaj nilsov nielsenov.

²⁷ Steven Sampson: The anti-corruption industry: from movement to institution. V: Global Crime, 2010, št. 2, str. 278.

URADNIKI, STENOGRAFI IN DRUGI USLUŽBENCI

»Državna služba« v Beogradu

Leto 1919. Dragica Hribar je bila tedaj mlado dekle iz imenitne družine ljubljanskih industrialcev. Njen oče Dragotin je ustanovil tovarno Pletenina, tiskal časopise, kasneje predsedoval Ljubljanski borzi, Kranjski hranilnici ..., mati Evgenija pa je prihajala iz družine Šumi, ustanoviteljice še danes delujoče tovarne bonbonov.¹ (Mimogrede: Dragičin brat Rado je leta 1936 kupil graščino Strmol, kjer je preživel čas s svojo ekstravagantno soprogo Ksenijo. Njuna zgodba tvori okvir čudovitega romana Draga Jančarja *To noč sem jo videl*.) Dragica je med prvo svetovno vojno sanjara o študiju na kakšni dunajski grafični šoli, saj se ji je zdelo, da v pisarni domače tovarne bonbonov le izgublja čas, toda okoliščine so se ob koncu spopadov spremenile, habsburška monarhija je razpadla, nastala je država Jugoslavija, in v dvaindvajsetletnici je dozorela nova odločitev: poiskati si službo v Beogradu. Pisala je poznavalcu tamkajšnjih razmer dr. Franu Mayerju, ki ji je kmalu odgovoril:

»Veledenjena gospodična, kakor sem vam obljubil, sem se v Beogradu zanimal za vaše želje; dobrodošla bi bila pri drju. Korošču, pri katerega ministerstvu prevzamete lahko mesto tajnice. Pri demokratskem klubu (v parlamentu, op. J. G.) vas tudi takoj sprejmejo za tajnico. – Dela bi imeli zelo interesantnega [...] Na vsak način si imate seboj prinesiti nekaj pismenega, konceptnega papirja, ker tega sploh v Beogradu nimajo, in boljši papir za stroj, tam imajo samo neliman papir, in peresa, svinčnike itd. [...] Upam, da sem Vam ustregel in da Vas, če pridem v doglednem času zopet v Beograd, že pozdravim kot ministerjalno tajnico.«²

¹ Gl. Angelika Hribar: Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi. Ljubljana-Celje 2008.

² Prav tam, str. 130–131.

Dragica se je odpravila na pot in se kmalu »izgubila« v uradih in organih nove države. Iz njenih pisem materi veje začetno navdušenje, Beograd, čeprav zaradi vojne precej razdejan, se ji je zdel lep, s službo pa je sploh bila prezadovoljna: »Včeraj [...] sem imela avdijenco pri ministru [...] ne bom pomožna moč, temveč uradnica [...] Nadalje imam nalogo se razgledati po ministrstvu in prijeti tam, kjer je najbolj potrebno; strogo odmerjenega delokroga sploh nimam. Kaj boljšega in ugodnejšega si sploh misliti ne morem.« Mater je še prosila, če ji lahko po kurirju nemudoma pošlje »1/ krstni list, 2/ končno izpričevalo iz liceja, 3/ maturitetno izpričevalo, 4/ izpričevalo o drž. izpitu za stenografijo«. Dotlej so ji namreč »kar na pošteno besedo« verjeli.³

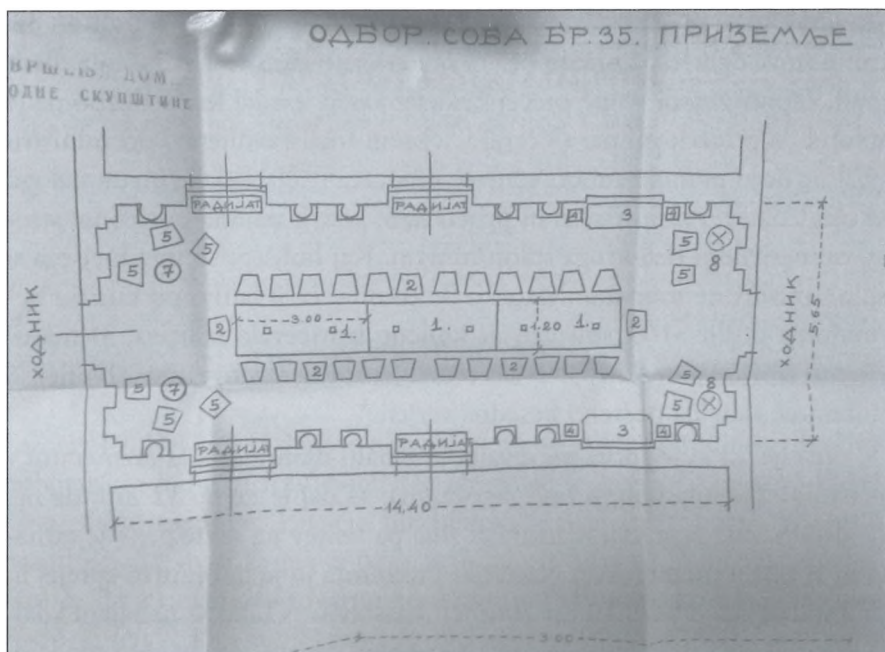
Veselje, ki jo je sprva prevevalo, je kmalu usahnilo, nad razmerami v prestolnici je bila bolj in bolj razočarana. »Zdaj je ravno 12 dni, da nič ne delam, prej sem vsaj markirala, zdaj pa selitev na selitev ...« je tarnala in si iskala preместitve. Načelnik Presburoja jo je ljubeznivo sprejel in ji obljubil, da jo bo v 10 do 20 dneh »nastavil«. »Tako se nahajam zdajle popoldne v kritičnem položaju, da ne vem, čigava sem in kam spadam, ali v Ishrano ali v administrativno oddeljenje ali celo v Presbureau.« Sčasoma je postala že prav sarkastična:

»To Jugoslavijo, ki se gre »državo«, ampak še dolgo resna država ni, mora odnesti vrag; jaz bi hotela biti pri polomu, sumim, da ne bom postala stara ob čakanju. [...] Zdaj grem še malo v cirkus, ki se ponosno imenuje »Narodno predstavništvo«. Tam bom najprvo pokoketirala z orangutanom, ki funkcionira zdaj kot minister unutrašnjih dela in nosi ponosno ime dr. Pribičevića, potem bom spravila v veliko zadrego malo Kitajko (izgleda namreč tako, sicer je šumadijskega rodu) s tem, da jo bom prisilila k izjavi, da je Korošec lepši kot eden izmed klovnov, pardon, nar. poslanikov, za katerega ji gori srce; potem pojdem na kuloar se razgovarjat, da izvem, kaj je novega, in potem pojdem k sijajni večerji v slovensko gostilno.«⁴

Država je bila očitno v nastajanju, zaznamovali so jo administrativni kaos, neprestane pisarniške selitve, pomanjkanje, nejasne pristojnosti uradništva, »domačijsko« kadrovanje (veliko je veljalo priporočilo gospoda ministra dr. Korošca). Dragica Hribar je bila uradnica povsod in za vse.

³ Prav tam, str. 132–133.

⁴ Prav tam, str. 136–138.

Prostor, namenjen delu parlamentarnih odborov
(Arhiv Jugoslavije, fond Narodna skupština)

Leto 1935. V Beogradu že dolgo ni ničesar manjkalo, pa tudi vse državne institucije so delale s polno paro. Uradniki, delavci in obrtniki so vsako jutro rutinirano hiteli na delovna mesta, in med njimi je bilo 10.000 beograjskih Slovencev. Ti so imeli kar tri svoja prosvetna društva in v letih 1933 in 1934 celo poseben časopis *Slovenski beograjski tednik*. Od druge številke dalje ga je urejal Vladimir Bartol, le prvo številko sta uredila savinjski literat Slavko Savinšek in mladi Stanko Mencinger.⁵ Tudi Mencinger je bil pisatelj, napisal je nekaj kratke proze in pesmi, za časopis pa je prispeval izvrstne in analitične politične članke. Nedvomno je izkazoval talent v »znanostih« o državi. V zadnjih dneh maja 1935 je Mencinger pristopil k opravljanju državnega strokovnega izpita, predpisanega za uradniške pripravnike Narodne skupščine. Obetala se mu je namestitev v parlamentu.

Strokovni izpit je potekal tri dni (pisni in ustni del), kandidate je ocenjevala stroga komisija pod predsedstvom v. d. načelnika Administrativnega oddelka skupščine Mihajla Jovanovića. Stanko Mencinger je moral na pisnem delu rešiti dve nalogi, pri čemer je navodilo za prvo

⁵ Slovenski beograjski tednik, št. 1 je izšla 15. 10. 1933.

obsegalo skoraj eno stran. Naloga je videti dolgočasna, a ker vendarle ilustrira ne le upravni, temveč tudi mentalni svet prve Jugoslavije, jo navajam (skoraj) v celoti (bralec jo sicer lahko mirno preskoči).

Inšpektor finančne direkcije v Novem Sadu je izvršil pregled poslovanja blagajnika Davčne uprave v Vršču in podal poročilo, v katerem ni odkril nepravilnosti. Kasneje je Finančno ministrstvo izvedlo revizijo in ugotovilo, da manjka 100.000 din. Inšpektor je bil po odločitvi disciplinskega organa kazensko upokojen. V njegovem dosjeju je pisalo: rojen 1. 1. 1880, 5. 1. 1897 je postal stalni dnevničar pošte in to ostal do 31. 12. 1899, ko je šel služiti vojsko. 1. 1. 1901 je bil nato postavljen za pisarja ministrstva. Službo je opravljal do 1. 1. 1920. Med 1. 2. 1929 in 1. 5. 1932 je bil inšpektor direkcije. 1. 1. 1932 so ga znova reaktivirali za inšpektorja, kar je ostal do upokojitve 1. 4. 1935. Kot vojak je od 1. 10. 1912 do 1. 6. 1913 sodeloval v balkanski vojni.

Kandidat je moral opisati vse faze, skozi katere je šla zadeva, upoštevati je moral vse predpise in skicirati vse korake (zaslišanja, zapisnike, sklepe, sodbo, pritožbo ...) ter na koncu izdati sklep o upokojitvi. Druga naloga ni bila nič preprostejša, imela je le krajše navodilo: kandidat je moral opisati celoten zakonodajni postopek v Narodnem predstavništvu. Po pisnem delu je sledil še ustni in Mencinger je oba opravil z »zelo dobrim« uspehom. Res je bil nadarjen za državne posle. Poleg njega je k majskemu izpitnemu roku pristopilo še 20 kandidatov in kandidatov. Uspešnih je bilo osem, v glavnem z oceno »dobro«.⁶

V šestnajstih letih, kolikor jih je minilo od prihoda Dragice Hribar v Beograd, so se očitno spremenili tako kriteriji za sprejem uradništva kakor tudi pogoji za njihovo delo, njihove pristojnosti in njihovo število. Država je uspešno razvejala svoj uradniški aparat.

Številno skupščinsko osebje

Snov za zgodovino parlamenta in parlamentarnih praks so v prvi vrsti vsekakor ustvarili poslanci, toda ti v svojem početu niso bili povsem sami, niso bili brez nasveta in ne brez podpore niti niso delovali v izoliranem okolju. Ob njih (ali za njimi) so bili številni strokovni, administrativni in tehnični sodelavci, »nevidna roka parlamenta«, ki so skrbeli,

⁶ AJ 72, f. 129/396–398, Zapisnik o polaganju državnog stručnog ispita ...

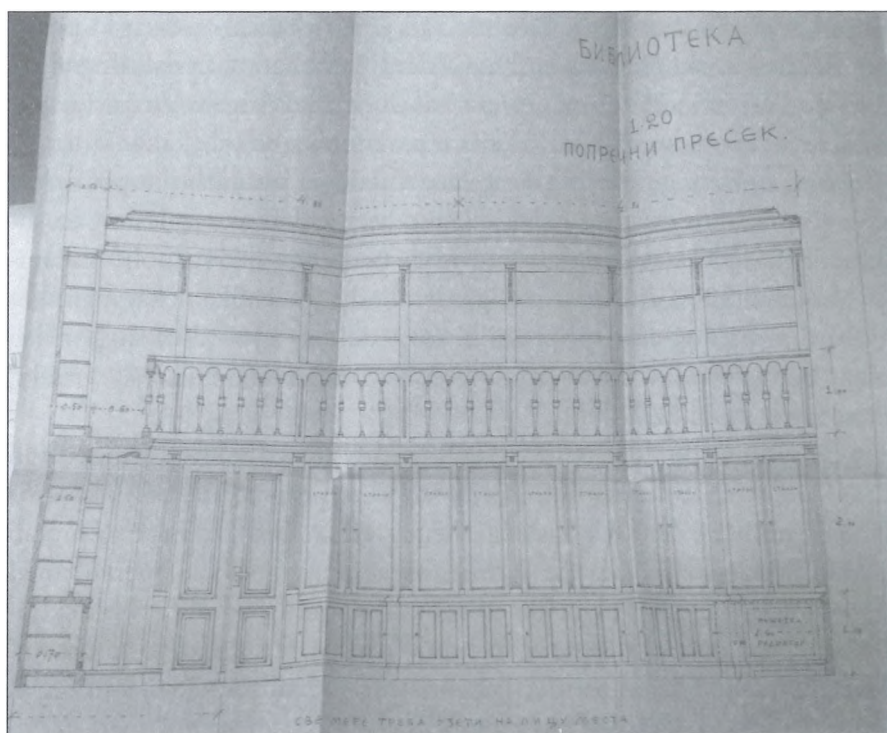
da so se zakonodajni proces in druge funkcije parlamenta izvajali gladko in nemoteno. Parlament prve Jugoslavije se v tem pogledu ni razlikoval od drugih primerljivih parlamentov tistega časa. Parlamentarne službe so povsod po Evropi dotlej že zrasle v velike in kompleksne strokovne organizme, ki so tvorili okostje parlamentarnega dela. Bolj ko so se poslanci zavedali svojega velikokrat podrejenega položaja v odnosu do vlade, za katero je zmerom stal gromozanski uradniški aparat, bolj so pridobile pomen, število in moč parlamentarne službe.⁷ V jugoslovanski Narodni skupščini so v prvem mandatu po uveljavitvi oktroirane ustave zaposlovali že 231 rednih in honorarnih sodelavcev (vključno s pripadniki skupščinske policije) in še petdeset požarnikov, podrejenih komandirju skupščinske gasilske čete.⁸

Organizacija skupščinskih služb se je skozi čas spreminjala, a v glavnem ohranjala razdelitev na štiri osnovne oddelke: administrativni oddelek, stenografski biro, računovodstvo z blagajno in knjižnico.⁹ V njihovem okviru je nato delovalo še nekaj odsekov: personalni, tehnični, ekonomat, arhiv ... Pisarniško okostje parlamenta je tvoril administrativni oddelek. Skozenj so šli vsa dokumentacija, celotna pošta in vsi zakonski predlogi. Njegovi uslužbeni so vodili evidence, izdelovali statistike, skrbeli za tisk gradiva, pisali strokovne podlage za potrebe predsednika skupščine in izdelovali dnevne rede. Bili so pristojni za vse, kar ni bilo neposredno povezano z izvedbo parlamentarnih sej. Slednje je že spadalo v okvir stenografskega biroja. Stenografi, stenografski revizorji in pripravniki niso le vneto in dobesedno zapisovali vseh izrečenih besed, jih nato redigirali in tiskali, temveč tudi pripravljali glasovanja in pisali povzetke dela parlamenta. Skupščinski računovodje in knjižničarji so počeli podobne stvari kot njihovi kolegi stoletje prej in stoletje pozneje, ravno tako številne uslužbenke odseka za red in čistočo in množica delavcev tehničnega odseka – mizar, kurjači, električarji, parketarji, strojnik, mehanik, vozniki – pod budnim očesom skupščinskega inženirja Vladislava Čeha.

⁷ Mauro Romanelli: Understanding the organisational change within parliamentary administrations. V: 7th Critical management Studies Conference 2011 – Naples, July 11–13. Dostopno na: The Seventh International Critical Management Studies Conference: http://www.organizzazione.unina.it/cms7/proceedings/proceedings_stream_18/Romanelli.pdf, 6. 5. 2012.

⁸ AJ 72, f. 130, Spisak razvrstanog osoblja Narodne skupštine.

⁹ AJ 72, f. 73/280–282, Naredba o rasporedu rada u Narodnoj skupštini; Nacrt pravilnika o organizaciji službe u Narodnoj skupštini i skupštinskim službenicima.

V les odeta skupščinska biblioteka, ki je v izvorni podobi ohranjena do danes.
(Arhiv Jugoslavije, fond Narodna skupština)

Vsi zaposleni, ki so – kakor Stanko Mencinger – zasedali uradniška delovna mesta, so morali imeti opravljen državni strokovni izpit, vsi stenografi pa poseben stenografski izpit. Ta ni bil dosti manj zahteven od državnega strokovnega izpita; pogoj za pristop je bila ne nazadnje diploma fakultete. Kandidati so morali izkazovati znanje iz prava in teorije države, poleg tega pa uspešno prestati praktičen preizkus – dva desetminutna nareka srednje hitrosti 100–120 besed v minuti in dva desetminutna turnusa zapisovanja konkretnega govora s skupščinske seje.¹⁰

Služba v skupščini je bila celodnevna (kadar ni bilo sej od 8.00 do 12.30 in od 15.30 do 18.00, sicer ves čas trajanja sej),¹¹ a zaželeno, še zlasti v tridesetih letih, zaznamovanih z gospodarsko krizo. Na njen naslov so redoma prihajale prošnje za zaposlitev, podkrepljene z raznovrstnimi argumenti in navadno tudi s priporočili visokih skupščinskih uradnikov

¹⁰ AJ 72, f. 129/396–398, Zapisnik II. sednice ispitne komisije za polaganje državnog stručnog ispita ...

¹¹ AJ 72, f. 118/371, Radno kancelarisko vreme.

ali poslancev in ministrov. Posebno rad je »priporočal« slovenski poslanec Režek – za skupščinskega slugo Valentina Urbanca, za daktilografinji Ksenijo Ferjančič in Valentino Jeraj ter za čistilko Angelo Vrečar (priporočal je le slovensko osebje).¹² Plače v parlamentu so bile kakor v drugih državnih službah gotove in povprečne. Glede na izobrazbo in položaj so se precej razlikovale, tiste najvišje lahko brez zadržkov razglasimo za solidne. Leta 1932 so stenografski revizorji (ti so bili med najboljše plačanimi) zaslužili 3000 din mesečno, garderoberke in čistilke nekaj manj kot 1000 din. Stenografski pripravniki so prejeli 1500 din, sluge nekaj manj kot 1200 din. Razmeroma dobro so bili plačani starejši vozniki, mesečno so dobili 2000 din.¹³

Če sodimo po dogajanju v parlamentu v drugi polovici dvajsetih in drugi polovici tridesetih let, potem so si svoje plače najbolj »krvavo« (včasih resnično krvavo) zaslužili stenografi in čistilke. Prvi so morali slediti in zapisovati besede v mnogokrat nemogočih razmerah, med neznosnim vpitjem, druge pa so morale sanirati posledice vseh skupščinskih »galam«, pretepov in izbruhov nasilja. Hišni red, ki je predpisoval delo čistilk, je bil namreč detajlno izdelan, nadzor nad delom čistilk strog. Parket na hodnikih so morale vsaj dvakrat mesečno ribati in voskati ter vsako jutro loščiti, skupščinsko dvorano očistiti vsaj enkrat tedensko in parket namazati z mastjo, okna umiti vsak mesec, prah obrisati vsak dan,¹⁴ poleg tega pa skupaj s skupščinskimi hišniki, ključavničarji in mizarji sproti odpravljati škodo, ki so jo največkrat povzročili prav poslanci.

Obrekovanja, laži in medsebojni odnosi

Šepetanje »na kuloarju«, koketiranje z ministri »orangutani«, zbadanje sodelavcev ... drobne norčavosti Dragice Hribar iz leta 1919 niso bile ne nenavadne ne posebne. Bile so del vsakdana skupščinskih uslužbenec, ki so ne nazadnje drug z drugim preživeli velik del dneva, pogosto še večer in sobotne dopoldneve. Številni so se zapletli v zavozlane medsebojne odnose, nekaj je bilo nestrpnosti, še več nesramnosti. Neštete

¹² AJ 72, f. 130, Spisek prosilcev.

¹³ AJ 72, f. 130, Evidencija platne prinaldežnosti.

¹⁴ AJ 72, f. 73/280–282, Naređenje Otseku za red i čistoću; f. 118/371, Privremeni kućni red Narodne skupštine.

zasebne zgodbe so ostale skrite med skupščinskimi hodniki in kabineti (kar resnemu zgodovinopisju tudi ustreza), nekaj pa jih je priplavalo na dan, pred parlamentarne disciplinske organe. Le zato, ker odprejo pogled v skupščinsko zgradbo z drugega, izrazito nepolitičnega kota, in izrišejo nove dimenzije vzdušja v parlamentu, jim bo namenjenih nekaj naslednjih vrstic.

Primeri, v katerih nastopajo skupščinski disciplinski prestopniki, segajo od banalnih in bizarnih do skoraj romantično neverjetnih. Med običajne banalnosti lahko uvrstimo prestopek Aleksandra Stankovića, pomožnega sekretarja, ki se je nekega dne odpravil v pisarno računovodstva. Pred vrati ga ustavil skupščinski sluga Ljubomir Marković in ga opozoril, da zaradi važnih in nujnih poslov tisti trenutek nihče nima vstopa. Stanković ga je pogledal in mu zabrusil: »I ti i tvoj blagajnik idite u pizdu materinu – jebo te blagajnik u dupe!« Besed ni slišal le Marković in za Stankovića se je začel disciplinski postopek. Dejanje je v glavnem priznal, drugega mu ni preostalo, a je pripomnil, da vendarle ni bilo tako hudo, saj naj bi izrekel le drugi del kletvice – jebo te blagajnik u dupe. Disciplinska komisija je njegovo »obrambo« razglasila za neumestno in neresno ter ga kaznovala.¹⁵

Veliko bolj zapleten, intriganten in tudi bolj sofisticiran je bil primer slovenske daktilografinke Rafaela Varšek (sicer je tudi v njem nastopal vulgarni uradnik Stanković). Zgodba meji na »žajfnico«, a je bila deležna resne obravnave, saj je skoraj spočela hujše posledice. Gospodična Varšek se je leta 1935 nenadoma znašla v mreži govoric, obrekovanj in sumničenj ... Preglavice so se začele nekega jutra, ko je prišla v službo – v finančni odbor skupščine. K njej je pristopila Dana Mesner, ravno tako skupščinska uslužbenka, in jo v zaupnem tonu vprašala, če je morda te dni »lumpala«. Rafaela se je vprašanje zdelo vsakdanje, odgovorila je, da je bila čez vikend v kinu, če se temu lahko reče »lumpanje«. Besede so zveneale kot običajno žensko kramljanje. Toda naslednji dan jo je poiskal uradnik Dragović in ji še on zastavil podobno vprašanje (resda v prijateljskem tonu); ali je morda v družbi skupščinske uslužbenke Jelene Listratove res obiskala neki lokal in se tam zadržala do štirih zjutraj. Dodal je, da naj bi obstajala neka »prijava«, po kateri je Listratova v družbi »neke Slovenke« »lumpala«. Rafaela je izbuljila oči in »revoltirano« začutila potrebo po »obrambi svoje časti«. Takoj je odvihrala k Listratovi po pojasnilo. Njen odgovor je bil približno naslednji:

¹⁵ AJ 72, f. 129/396–398, Izveštaj ...

»Prosim te, da se ne vznemirjaš. Tukaj gre za obrekovanje, ki so ga zakrivilo osebe, ki pošiljajo lažne prijave Narodni skupščini. Poleg mene so v stvar zvlekle tudi tebe. Stvar je v tem: g. Aca Stanković, uradnik VII. položajne skupine Narodne skupščine, mi je pred dvema dnevoma rekel, da ima prijavo, na osnovi katere mene krivijo, da sem lumpala v družbi neke Slovenke. Toda dodal je, da sem lahko mirna in ne skrbim, kajti prijava leži v njegovem predalu.«

Listratova je še povedala, da je po njenem sicer anonimna prijava delo gospodov uradnikov Stankovića (tistega, ki je nekam pošiljal slugo in v čigar predalu je ležala prijava!) in Sokolovića, saj ji nista naklonjena. Rafaela je nejevoljno sprejela razlago. Zavedala se je, da ni edina Slovenka v Beogradu, povrh tudi ni bila v nobenem konfliktu z domnevnima prijaviteljema, a je vseeno čutila vznemirjenost in tesnobo. Bila je tarča obrekovanja.

Minila sta dva dneva, polna temnih misli, in Rafaelo je nepričakovano poklical v svojo pisarno sam šef kabineta predsednika Narodne skupščine. To je bil uglajen gospod, ki se je pogovarjal zelo obzirno in prijazno, a vendar hkrati zelo svareče in neposredno. Gospodično Varšek je spomnil, da je državna uradnica, kar je pomenilo, da je tudi njeno zasebno življenje predmet zanimanja in nadzora delodajalca – države. »Obstajajo osebe,« je dejal, »ki jim je naloga nadzora poverjena« in takoj zatem ustrelil: »Ali ste bili z družbo v »kafani Orač« in se tam zadržali do jutra?« Uradnici je vzelo sapo. Šefa kabineta je kar prekinita in začela pojasnjevati, da je vse skupaj le grda laž, izmišljotina, da se z Listratovo sploh ne družijo ... Gospod jo je pomiril in dodal, naj se nikaar ne razburja, saj ji verjame. Zadeva je bila zanj zaključena, prijave ne bo obravnaval.

Govorice so sčasoma potihnile, Rafaela je nadaljevala s prizadevnim delom v finančnem odboru. Delala je veliko, v glavnem krepko čez delovni čas, in predsednik odbora, poslanec Marko Kožul, je bil z njo in tudi z nekaterimi drugimi uradniki zelo zadovoljen, celo tako, da je na predsednika parlamenta naslovil prošnjo za izplačilo posebnega dodatka k plači za svoje najboljše delavce. Kožul je veljal za prijaznega in razumevajočega politika. Predsednik skupščine je njegovi prošnji (kot ponavadi) ustregel, a tedaj izjemoma le deloma. Eno osebo je s seznama prejemnikov dodatka izločil. Rafaelo Varšek. Razlog? Obiskovanje lokalov. Pravzaprav bi jo skoraj odpustili, je zapisal predsednik skupščine v odgovoru Kožulu, premislili so si le zaradi Kožulovega priporočilnega

pisma, v katerem hvali Rafaelo. Ko so v odboru s tem seznanili mlado uradnico, se je njen mali beograjski svet sesul. Ona, marljiva delavka, nikdar kaznovana, vedno najbolje ocenjena, ona, ki sploh ne ve, kjer naj bi kafana Orač bila, je naenkrat postala sumljiva lahkoživka, dekle, ki v prostem času pleše v nočnih lokalih in počne kdove kaj še.

Tako dotolčena in popljuvana se je Rafaela odločila stopiti na plano. Bolje, kakor da stvar potihne med hodniki in nad njo za vselej ostane senca dvoma. Celotno zgodbo je prelila na papir in jo zaupala predsedniku Narodne skupščine.¹⁶ Pravilno je domnevala, da takrat, ko ji je zavrnil dodatek k plači, ni imel celovitega vpogleda v zadevo (ali ga ni želel imeti). Preprosto podpisal je tisto, kar se je znašlo na njegovi mizi. Pogosto je počel tako, in enako so delali tudi njegovi predhodniki in nasledniki (ta praksa ni nastala v prvi Jugoslaviji niti se ni z njo končala). Po prejemu Rafaelinega pisma pa se je odločil priti stvari do dna. Sprožil je preiskavo in v skupščini so zaslišali vse vpletene.¹⁷

Prva je pred preiskovalca stopila Dana Mesner, a ni v svojem kratkem pričanju povedala ničesar novega. Ravno tako skop je bil tudi gospod Uroš Sokolović, ki bi naj stal za anonimno prijavo. Povedal je, da je on slučajno slišal za govorice o »lumpanju« Listratove in »neke Slovenke« in na to le prijazno opozoril prijateljico. Vsi so bili zgolj prijazni, govorice pa so samodejno frčale s svetlobno hitrostjo ... Pajčolan z zagonetne zgodbe o Rafaeli Varšek je končno (vsaj deloma) odgrnil tretji zaslišani – gospod Aleksandar Stanković:

»Datuma se ne spomnim,« je začel svojo pripoved, »toda bilo je v pisarni šefa skupščinske policije, ki je moj prijatelj od prej. Pri njem sem sicer pogosto [...] Pila sva kavo in on mi je dejal, da je eden njegovih uslužbencev [...] podal prijavo, da sta se dve skupščinski uradnici, Rusinja Listratova in neka Slovenka, v kafani Orač zabavali v družbi nekih poslancev in bili pijani.« On, Stanković, že izkušen skupščinski maček, je po stažu še svežega varnostnega šefa nato prijazno podučil, da naj to stvar raje pusti pri miru, saj je iz prakse znano, da agenti včasih »iz zlobe« povedo več, kot je treba. V tem primeru bi bilo to še posebej možno, je razmišljal Stanković, saj je bil eden od agentov – zaljubljen v gospodično Varšek.

¹⁶ AJ 72, f. 129/396–398, Pismo Rafaela Varšek predsedniku skupščine z dne 6. 12. 1935.

¹⁷ AJ 72, f. 129/396–398, Uradni zaznamki zaslišanj.

Se je torej »neka Slovenka« v zgodbi znašla zaradi neuslišane ljubezni? Je bila morebitna zagledanost mladega agenta v ravno tako mlado slovensko uradnico, ki je sama hodila v kino, kolegu iz varnostnih vrst, ki bi jo rad spremljal, pa najbrž nikdar ni naklonila pogleda, tisti nesrečni emocionalni temelj, zaradi katerega je dekle skoraj izgubilo službo? Kdo ve, a zdi se, da je na koncu obveljala Stankovičeva trditev: vse skupaj je res »samo intriga«, neumestno ogovarjanje ... Primer je naposled izzvenel brez hujših posledic. Najbrž je bil marsikomu od udeležениh v zabavo, komu pa gotovo v gorje.

SKUPŠČINSKA POLICIJA

Kdo je spomladi 1933 izvedel sabotažo na telefonski centrali?

Života Milutinović je bil strojnik, zaposlen pri Narodni skupščini. Konec maja 1933 je nekaj pred osmo uro zjutraj prišel v službo. Kakor vsakokrat se je udobno namestil v svoji pisarni, dvignil telefonsko slušalko in zavrtel interno številko skupščinskega bifeja. Bilo je jutro, čas za kavo in zajtrk. Bife je že delal s polno paro, toda – nepričakovano in nenavadno – klica gospoda Milutinovića tistega jutra ni nihče slišal. Telefon sploh ni zazvonil. Izkušeni strojnik je naglo ugotovil, da je skupščinska telefonska centrala pokvarjena. Takoj si je šel ogledat situacijo in uvidel, da je motor pregorel. Sledil je pregled naprave in popravilo, ki je prineslo nekatere še bolj nenavadne ugotovitve. Okvaro je povzročilo »jedno malo parče grožđa«, ki ga je nekdo očitno namerno vrgel med releje in tako povzročil kratki stik. Hkrati je nekdo tudi zvil ščetke avtomata. Strojnik Milutinović je nato porabil štiri dni dela in zapravil še 250 din za zunanega izvajalca, da je centralo spet spravil v red.¹

Drobna sabotaža, ki ni imela skoraj nikakršnih posledic za delovanje parlamenta, obenem pa tudi ni povzročila večjih stroškov, se zdi marginalna in povsem nepomembna zgodba. Nekdo je pač bil površen oz. je malo ponagajal. Toda skupščinsko vodstvo je tedaj presodilo drugače. Podpredsednik parlamenta dr. Avdo Hasanbegović je nekaj dni kasneje v interesu »rada, reda i bezbednosti« ukazal, naj šef oddelka skupščinske varnosti izvede najstrožjo preiskavo. Zaslišana sta bila žandarja, ki sta varovala prostore centrale, preiskovalci so iskali skrivnostni tretji ključ, ki naj bi obstajal in odpiral prostore ... Odvila se je prava kriminalistična preiskava, ki pa na koncu ni prinesla oprijemljivejših rezultatov.² Zgodba

¹ AJ 72, f. 127/392.

² Prav tam.

je torej tudi zares bila taka, kakršna se je zdela na začetku – marginalna in dramaturško dolgočasna; obetala je zaroto, ki je naposled ni bilo.

Zgodba o telefonski centrali in njenih ščetkah v vsej svoji trivialnosti pa vendarle ni povsem brez historiografskega pomena; dogajanje ob iskanju krivca namreč opozarja na nekaj detajlov, ki so za parlamentarni sistem zelo pomenljivi: preiskave ni ukazal beograjski policijski predstojnik, marveč podpredsednik skupščine, izvajala jo je skupščinska varnostna služba, ne redni policijski oddelek, pristojnosti preiskovalcev se kljub temu niso razlikovale, povrhu vsega pa sta bila v dogodek vpletena dva žandarja, torej pripadnika rednih enot ministrstva za notranje zadeve. Le kaj sta počela tam in le čemu sta odgovarjala skupščinskim varnostnikom? Situacija je morda videti kot varnostni kaos, a temu nikakor ni bilo tako. Varnost beograjske skupščine je bila zgledno urejena in globoko utemeljena v naravi parlamentarnega sistema in njeni zgodovini.

O skupščinski policiji

Ustavno načelo, veljavno ves čas obstoja prve jugoslovanske države, je bilo, da skupščina sama, preko svojega predsednika (oz. podpredsednika), vrši policijsko oblast v svoji sredini. Izvršna oblast s svojo policijo in žandarmerijo ni smela posegati v skupščino, saj bi s tem porušila trojnost delitve oblasti. Če bi redne policijske enote varovale skupščino, bi se skupščina simbolno in tudi precej konkretno podredila vladi. Takšno gledišče se je sicer postopoma uveljavljalo že vse od francoske revolucije; 25. junija 1789 je francoska Narodna skupščina prvič zahtevala od kralja, da umakne svoje enote, ki so obkolile sejno dvorano (uradno zaradi varovanja skupščine). V prvi Jugoslaviji je nato na sploh obveljalo, da osebe, ki nosijo orožje, nimajo vstopa v skupščino, izjema so bili le pripadniki kraljevega spremstva, vojni minister in druge vojaške osebe. Skupščina je tako bila tudi v varnostnem oziru neodvisna, kar pa seveda ne pomeni, da ji vlada s svojo žandarmerijo ni smela priskočiti na pomoč, če bi to bilo potrebno (če bi denimo izbruhnili nemiri pred skupščinsko stavbo). Tedaj bi vlada lahko pomagala, a šele potem, ko bi jo to izrecno prosil predsednik skupščine.³

Skupščinski policist je – strogo ustavno gledano – tako bil en sam; to je bil vsakokratni predsednik skupščine. Da pa bi mogel svojo policijsko

³ Jovanović, Ustavno pravo Kraljevine SHS, str. 197–198.

oblast učinkovito izvajati, je imel na voljo posebno varnostno službo s posebnimi agenti, poleg njih pa tudi oddelek žandarjev, torej oborožencev ministrstva za notranje zadeve. Žandarji, čeprav zaposleni drugod, so od trenutka prihoda v skupščino spadali pod izključno pristojnost predsednika in niso smeli poslušati drugih ukazov oz. navodil. Od svojih kolegov, ki so patroljirali po Beogradu, so se navzven razlikovali po posebnem našitku z napisom Narodna skupščina.⁴

Policijska oblast skupščinskega predsednika je bila povrh vsega popolna, kar pomeni, da ga ni mogel nadomestiti noben drug državni organ. Če je v prostorih skupščine prišlo do incidenta, če je nekdo pokvaril telefonsko centralo, je bila odločitev o preiskavi prepuščena predsedniku. Enako je veljalo, ko so se v skupščini zgodili zločini. Čeprav je tekla kri, preiskovalci niso mogli samovoljno vstopati v prostore, zavarovati sledi in aretirati morebitnih krivcev. Z vsem naštetim je moral soglašati predsednik skupščine. Včasih je forenzične postopke (vsaj deloma) poveril kar skupščinski tehnični službi.

Parlament je tako bil v varnostnem smislu formalno neodvisen od vlade, a v praksi se je včasih pokazalo, da je ta neodvisnost zares le formalna. Žandarji so vendarle bili žandarji, čeprav podrejeni skupščinskemu predsedniku, vodstvo skupščine pa je tudi bilo del t. i. vladne večine – pogosto le podaljšana roka vlade v parlamentu. V napetem in krvavem skupščinskem letu 1928 se je tako dogajalo, da so skupščinski policisti opravljali nečedne posle za vlado. Ko je 29. februarja dopoldne poslanec zemljoradniškega kluba Kokanović nepričakovano odprl vrata klubskih prostorov v parlamentu, je pred njimi zalotil komisarja skupščinske policije Montanija, kako je prisluškoval sestanku. Parlamentarni žandar, varuh poslancev, je »špijoniral« za vlado! Kokanovića je to tako razburilo, da naj bi komisarja napadel in mu »prisolil par krepkih zaušnic«. Podobne aktivnosti so tedaj opažali tudi poslanci opozicijske Kmečko-demokratske koalicije in se zato odločili, da bodo postavili pred vrata svojih prostorov »posebno stražo«.⁵ Zloraba skupščinske policije je tako botrovala nastanku »strankarske« policije – parlamentarni sistem se je razkrajal. Napovedana je bila sicer tudi interpelacija, incident je navsezadnje pomenil čisto teptanje ustave, a v tedanjem razburljivem dogajanju, ki se je končalo s krvavimi strelji, je izzvenel brez posledic.

⁴ Prav tam.

⁵ Slovenski narod, 1. 3. 1928, S policijo in špijoni ...

Varnostna pravila

Varnosti režim, ki ga je vzpostavil vsakokratni skupščinski predsednik, je bil vselej strog in tog. Kosta Kumanudi, predsedujoči prvi skupščini po njeni obnovi v tridesetih letih, je jeseni 1932 varnostna vprašanja razdelal v posebnem Ukazu št. 1.⁶ Na štirih straneh je nanizal nešteto suhoparnih zapovedi, nekaj povsem običajnih, nekaj pričakovanih, nekaj nenavadnih in nekaj težko razložljivih ... Vsega sedemindvajset členov, ki pa postanejo, potem ko oživijo, potem ko si zares predstavljamo skupščinsko življenje, kakor ga je urejal Kumanudijev ukaz, čudovita kulisa beograjskega parlamenta, v katero bi svojo pripoved in svoje krhke junake zlahka umestil Thomas Mann.

Kosta Kumanudi je predsedoval prvi skupščini po ponovni vzpostavitvi (okrnjenega) parlamentarizma leta 1931. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

⁶ AJ 72, f. 127/392, Naredba I. z dne 22. 11. 1932.

Najprej so si pozornost Koste Kumanudija prislužili avtomobili. Tedaj jih je v Beogradu bilo že toliko, da je bilo treba odrediti, kdo vse sme zapeljati na skupščinsko dvorišče in kdo parkirati ob stavbi na ulici. Na dvorišče so smela le vozila skupščinskega predsedstva, vodstva senata in vlade (drugi so potrebovali posebne izredne dovolilnice), ob stavbi zunaj pa je bilo parkiranje dovoljeno le toliko časa, da se je oseba vkrcala oz. izkrcala iz avta. Dalj časa so šoferji lahko čakali v sosednjih ulicah. Službeni vozniki, ki so zapeljali na dvorišče, se niso smeli glasno prepirati in veseljačiti! V tridesetih letih so v glavnem vozili ameriške avtomobile znamke Chrysler. Ena zadnjih pridobitev leta 1936 je bil sedemsedežni Plymouth P-2 de lux passenger, črn z luskuzno opremo. Stal je 107.000 din, imel je šest cilindrov in 78 KS, menjalnik s tremi prestavami naprej in eno nazaj, vgrajen radio in električni vžigalnik za cigarete.⁷

Zunaj ob stavbi parlamenta ni bilo prepovedano postaviti le avtom, temveč tudi ljudem, posebej če so bili v skupini. Pločniki so tako bili prazni ... Zato pa je bilo toliko bolj živahno znotraj stavbe. Dnevno so vanjo vstopali poslanci, številni uslužbenci in drugi gostje. Poslanci, novinarji, osebje in diplomati skozi glavni vhod, predsedstvo skupščine in senata skozi levi stranski vhod in publika skozi desni stranski vhod. Prišleki so s seboj prinašali najrazličnejše pakete, material ..., ki jih je bilo treba skrbno policijsko pregledati. Še bolj skrbno, ne le policijsko, temveč tudi higiensko, so pregledovali tudi ves živež, ki je prispel v bife. Ta si je v Ukazu sploh prislužil posebno mesto. Kumanudi je posebej odredil, kdo ga lahko kdaj obiskuje, posebej je poudaril, da mora cenik v bifeju viseti na vidnem mestu (iz varnostnih razlogov?!) in jasno podčrtal, da je uživanje alkohola mogoče le tam, in nikjer drugod v skupščini.

Skupščinski hodniki so bili večino časa prazni. Uslužbenci svojih pisarn niso smeli zapuščati, goste pa je bilo dovoljeno sprejemati le med deseto in dvanajsto uro ter med peto in šesto popoldne. Nekaj služinčadi je v zgradbi skupščine tudi stanovalo. Ti niso smeli imeti nikakršnih zasebnih obiskov, vstopali pa so skozi svoj ločeni vhod. Vsi, ki niso bili poslanci in so se potikali po skupščini, so morali imeti posebno vstopnico. Izdajala jih je varnostna služba; modre za osebje in službene obiskovalce, rdeče za diplomatski zbor, zelene za novinarje in bele za vse ostale. Vstopnice so lahko bile dnevne ali celoletne. Če je obiskovalec izrazil

⁷ AJ 72, f. 127/394.

KDO SO BILI POSLANCI

Dramatis personae ...

Množica beograjskih poslancev se je po angleškem vzoru (bolj nehote) delila na t. i. frontbencherse in backbencherse, na tiste iz sprednjih klopi, ki so bili aktivnejši, in tiste iz zadnjih klopi, ki so bili bolj molčeči in so v glavnem le glasovali. V praksi sicer frontbencheri niso zmeraj sedeli v prvi klopi, včasih so celo vpili z galerij, a so nedvomno bili bolj prepoznavni in tudi medijsko bolj oblegani. Okrog njih se je vrtelo beograjsko parlamentarno kolesje. Zlasti srbski frontbencheri (pa tudi drugi) so bili med ljudstvom znani po svojih vzdevkih, pogosto so tudi nastopali v anekdotah.¹ Politika je bila v prvi Jugoslaviji še zmerom javna dobrina in priljubljena tema kavarniških debat.

Prvi med politiki je bil sprva Nikola Pašić alias Baja, dolgoletni predsednik vlad. Bajе je sčasoma vse teže prenašal kritike na svoj račun in še posebej na račun svoje starosti, in zato so mu tesni sodelavci že svetovali, naj se umakne. Pašić jim je odgovarjal: »Ne mogu! Vek sam proveo u politici. Ovaj, pre će pijanac ostaviti piće, nego pravi političar politiku.« Po neki anekdoti naj bi ga kralj Aleksander nekoč prepričeval, naj vzame v vlado Antona Korošca, prvega slovenskega politika v času prve Jugoslavije. »Zašto ga ne uzmete, vidite da je stalno u Beogradu? Vidite kako samo jede srpske specijalitete. Teško je naći Srbina koji ih tako slatko jede.« Pašić se je branil: »Neću ga, ovaj, zato što je njemu trbuh u Beogradu, a glava u Vatikanu. Kad mu, ovaj, glava naredi, trbuh će nas unerediti onim što je slatko svario.« Korošec sicer ni imel glave v Vatikanu, ampak povsod tam, kjer mu je veleval njegov politični pragmatizem. Mož je bil nedvomno izraziti *policy maker*, ki je zlasti v drugi polovici tridesetih let krojil odločitve na najvišji ravni. V političnotaktičnem smislu je zlahka preigral vse ostale slovenske politike.

¹ Milovan Vitezović: Nikola Pašić u anekdotama. Beograd 2002.

Notranjega ministra Bože Maksimovića se je oprijel vzdevek Kundak (puškino kopito). Številni pričevalci o srečanjih z njegovo policijo so zapisali, da vzdevka ni nosil zaman.

V vzdevkih, anekdotah in pesmih je bilo veliko žaljivega, izmišljenega, a ravno tako (in tudi zato) zelo zgovornega. Predsednika prve jugoslovanske vlade Stojana Protića se je prijel vzdevek Stole ali Stokan, pri čemer je opozicija zadnjo črko izpuščala, minister in poslanec Milenko Vesnić je bil Čobanče, demokrat Ljuba Davidović je bil Mrav, notranji minister Boža Maksimović pa Kundak. Uporabo tega vzdevka je policija prepovedala in v Beogradu se je hitro pojavil epigram: »Šta se ono iza brda valja? Vraća se od puške držalja!« Slovenski politiki – razen Korošca – odmevnejših vzdevkih niso imeli, ravno tako ne hrvaški. Stjepana Radića so kvečjemu kdaj poklicali Stipica.

... in njihovi poslanski klubi

Kljub številnim vplivnim in samosvojim poslancem so bile okostje političnega življenja v prvi Jugoslaviji politične stranke. Teoretično je bil njihov obstoj tedaj dobro utemeljen in premišljen (ne le v Jugoslaviji, tudi v drugih parlamentarnih demokracijah). Stranke so bile zamišljene

kot združbe programsko-politično podobno mislečih državljanov, ki bi se v skladu s svojim smotrom logično potegovale za udeležbo pri državni oblasti in so zato s svojimi stališči tekmovali na volitvah. Če so bile na njih uspešne, so se jim odprla vrata v parlament. Parlament je torej predstavljal – kakor je zapisal v dvajsetih letih 20. stoletja prodoren slovenski politični teoretik (in praktik) Albin Ogris – »akcijski organ«; parlament je bil zamišljen kot »realizator strankarsko-socialnih hotenj in v tem je njegov pomen; brez strankarsko opredeljenih, rectius: volilnih središč bi parlament ne bil delazmožen, bi ne bil socialno sredstvo; parlamentarni sistem pade in stoji z načelom večine–manjšine, z obstojem političnih strank«. ² In ravno zato v parlamentu ni bila »delovna edinica« posameznik – poslanec, marveč stranka oz. konkretnije poslanski klub.

Poslanski klubi so torej bili parlamentarne transmisije strank; njihova »parlamentarna roka«, ³ ki je političnemu prostoru dajala transparentnost. V parlamentarni zgodovini so se sicer lahko oblikovale tudi drugače, ne le po strankarskem ključu, a so vselej zasledovale isti cilj – uveljavitev določene politike oz. socialnega interesa; včasih tudi zasebnega interesa. V dunajskem državnem zboru so tako obstajali poslanski klubi s svojimi načelniki (in so še danes), v beograjski skupščini pa so bile t. i. grupe (ali klubi) s svojimi šefi. SLS je z manjšim zaveznikom oblikovala Jugoslovanski klub, demokratska stranka demokratski klub, samostojna demokratska stranka samostojni demokratski klub (v primeru SDS je klub nastal pred stranko, saj so poslanci, ki so se ločili od demokratov, najprej ustanovili klub in šele nato stranko), radikalna stranka radikalni klub, Radićeva Hrvatska seljačka stranka svoj klub, prav tako kot Jugoslovanska muslimanska organizacija, zemljoradniki in številne druge stranke v dvajsetih letih 20. stoletja. V tridesetih letih je bilo klubov manj, saj je bila politična diferenciacija na videz manjša, manj je bilo strank in drugih političnih združb, manj je ne nazadnje bilo parlamentarizma (volitve so bile javne). Tisti klubi, ki so tedaj obstajali, pa so včasih imeli zelo izvirna imena in idejno-programsko podlago. V nejasni situaciji po volitvah leta 1935, ko poslanci sprva niso dobro vedeli, čigavi so oz. koga naj podpirajo, so ustanovili Klub skupščinske večine. Znotraj njega so nato slovenski poslanci oblikovali še poseben Krožek slovenskih poslancev. Za članstvo v klubu je bilo treba plačevati članarino, navadno 100

² Albin Ogris: *Politične stranke*. Ljubljana 1926 (dalje Ogris, *Politične stranke*), str. 212–213.

³ Gl.: *Fraktionen im Deutschen Bundestag. Spezial Blickpunkt Bundestag*. Berlin 2010, str. 8–9.

din za potrebe delovanja tajništva. V organizacijskem smislu so tako poslanci v prvi Jugoslaviji imeli vse organizacijske in praktične pogoje za resno »politično igro« ...

Radost »politične igre«

Leta 1919 je britanski laburistični politik in kasnejši (sploh prvi laburistični) premier James Ramsay MacDonald napisal knjigo z zvenečim naslovom *Parliament and Revolution*. Med drugim je izšla tudi v New Yorku pri ugledni založbi Scott & Seltzer. V njej se je spustil v analizo tedaj zelo aktualnih vprašanj o stanju in perspektivah parlamentarne demokracije. Ton je bil mestoma nadvse zaskrbljujoč in neposreden. MacDonald se je konkretno vprašal: »In what sense has representative democracy failed? Why has it failed?« Stvarnost je trpka, je ugotavljal nekdanji škotski raznašalec časopisov. Človeku, ki se dan za dnem odziva na žvižg tovarniške piščali, se namreč parlament prepogosto zdi neučinkovita zadeva. Rešitev je zato videl v nujno potrebni izobrazbi in vzgoji delovnega ljudstva. Toda, je opozarjal MacDonald, le vzgoja volivcev ne bo zadoščala; ravno tako bo v prihodnje treba vzgojiti in izobraziti tudi poslance laburistične stranke. Kajti za upravljanje »parlamentarnega stroja« ni potrebno le znanje, marveč tudi »pravi duh«, »spirit«, ki ga izvoljeni nikakor ne pridobijo avtomatsko, z izvolitvijo. Kaj konkretno je imel MacDonald v mislih? Natančno to, kar je videl v poslanskih klopih britanskih konservativcev, znamenitih torijcev. Oni so bili izobraženi za svoj posel, oni so v javno življenje vstopali izurjeni v skupinskem delu. »Treba je zgolj slišati cheer torijcev v poslanski zbornici, in vidimo lahko njihovo moč dominantne stranke. Druži jih enaka enotnost duha kot trop psov v lovu na lisico. Igro imajo radi.« V parlamentu so se počutili kot doma. Prišleki, novi poslanci iz laburističnih vrst, so bili v parlamentu tujci, ljudje brez izkušenj, šibki obotavljivci.⁴

Pogled Ramsayja MacDonalda na stanje duha v westminstrskem parlamentu po prvi svetovni vojni je sicer nedvomno pristranski in politično motiviran, vendar opozarja na pomembno vprašanje, lahko bi dejali, na pomemben problem v zgodovini delovanja parlamentarne demokracije – na osebo poslanca, na njegovo vzgojo, izobrazbo in poreklo. Ravno v istem obdobju, ko se je porajal nov versajski red, ko so razpadali

⁴ James Ramsay MacDonald: *Parliament and Revolution*. New York 1920, zlasti str. 84–92.

imperiji in so se v velikokrat težkih in napornih okoliščinah rojevale nove države, se je podobnemu problemu posvetil tudi Max Weber v okviru niza predavanj *Umsko delo kot poklic*. V svoji poglobljeni in nedvomno nepristranski analizi je poudaril predvsem etične dimenzije in osebne kvalitete politika ter notranja zadovoljstva politične kariere. Izpostavil je tri lastnosti, ki naj bi bile posebej odločilne za politika: strast, čut odgovornosti in sposobnost pragmatičnega presojanja. Le tak politik bo lahko usklajeval »nazorsko etiko« z »etiko odgovornosti« ter »močno in počasi vrtel trde deske«. ⁵

Konceptualni okvir parlamentarca zahodnega tipa je bil z omenjenima in številnimi drugimi pisanimi tedaj načelno in teoretsko postavljen. Poslanci naj bi bili za svoje delo posebej izurjeni, vzgojeni in podučeni; naslonjeni na neko tradicijo naj bi se v parlamentu počutili kot doma, odlikovale naj bi jih nekatere konkretne vrline. Z drugimi besedami: zamišljen tip poslanca oz. politika ni nekdo, ki se rodi (oz. so taki le redki), temveč nekdo, ki se za ta poklic na različne načine izuri. Kakor je ugotavljal že slovenski politični teoretik Albin Ogris v svojem standardnem delu *Politične stranke*, tudi v Angliji in zahodnih demokracijah med poslanci ni bilo veliko rojenih politikov, ki »nalikujejo pesnikom«; »velikih tribunov«, »spretnih kombinatorjev velikih političnih koncepcij«, »srečnih improvizatorjev« in »velikih artistov parlamentarne tehnike«. ⁶

V prvi jugoslovanski državi, ki se je kljub svoji pisani sestavi in parlamentarni dediščini na ustavnopravni ravni ravno tako naslanjala na tedaj žlahtno zahodno obliko parlamentarne demokracije, ⁷ opisana vprašanja niso bila nič lažja. Nasprotno, Ogris je ugotavljal, da je morebitnih »rojenih politikov« v srednji Evropi še neprimerno manj kot na zahodu in spadajo k »srečnim redkostim«. Potreba po vzgoji in pravem izboru politikov v prvi Jugoslaviji tako ni bila majhna, vsaj ne manjša kot na zahodu. Med kvalitetami bodočih politikov so tudi v Jugoslaviji videli politično strast. Pronicljivi srbski pisatelj in politik Dragoljub Jovanović je dejal, da je politika »skupek vseh strasti, njihova sinteza, kakor je

⁵ Max Weber: *Politika kot poklic*. V: *Politika kot poklic*. Ljubljana 1992 (dalje Weber, *Politika kot poklic*), str. 21–66.

⁶ Ogris, *Politične stranke*, str. 167–168.

⁷ To lahko trdimo za dvajseta leta, za čas veljave t. i. vidovdanske ustave, ki je v politično-sistemskem smislu uveljavila liberalno misel parlamentarne demokracije. V tridesetih letih, v času veljave t. i. oktroirane ustave in spremljajoče zakonodaje, ki je uveljavila okrnjeno strankarsko življenje in javne volitve, pa je bila politična podoba države precej popačena in lahko govorimo le o »psevdo-parlamentarizmu«.

opera kombinacija vseh umetnosti«. ⁸ In ne nazadnje, zdi se, da je tudi jugoslovanski politik, če je želel uspeti, moral »uživati v igri«, kakor je nedvomno užival Anton Korošec. »Pop« se je po beograjskem političnem parketu vrtel kot pravi mojster političnega kola. Po drugi strani je bil odvetnik Vladimir Ravnihar s političnimi izkušnjami iz rajnke habsburške monarhije v primerjavi s Koroščem v drugi politični ligi, poleg tega pa naj bi v politiki tudi trpel, oz. kot je sam zapisal v svojih memoarih: »Politisch Lied ein garstig Lied«. ⁹ V igri ni užival.

Poklicna struktura

Konkretnih motivov za vstop v politiko, za poslansko kandidaturo, je gotovo toliko kot poslanskih kandidatov. Od volje do moči, naivnega idealizma, želje služiti do možnosti spodobnega zaslužka ali celo pridobivanja dvomljivih rent. Vsi posamezniki, ki jih mika kandidatura, se tudi samokritično ne izprašajo o potrebnih vrlinah in zadostni izurjenosti. Toda po drugi strani moremo sklepati, da je v strankarskih demokracijah politična stranka tisti faktor, ki v interesu lastnega uspeha razmišlja (vsaj približno) tako kot MacDonald, ki izbira primerne kandidate, ustrezno urjene in izurjene, s spodobno reputacijo. V prvi Jugoslaviji jih je bilo na štirih volitvah v dvajsetih letih vsakič več kot 300 izvoljenih za poslanca, za dobro plačanega profesionalnega politika. V tridesetih letih je bilo troje volitev, a so potekale javno v okolju okrnjenega strankarskega življenja. Toda kljub temu so stranke morale tudi tedaj na liste postaviti konkretne ljudi.

Vprašanje, od kod so poslanci prišli, kaj so počeli prej, zato ni povsem trivialno, temveč lahko odstira pomembne interpretativne dileme o delovanju parlamentarne demokracije. ¹⁰ Visok delež »izobražencev« in »profesionalcev« bi utegnil biti v korelaciji z ugledom in učinkovitostjo parlamenta oz. vsaj z obliko parlamentarne kulture, ki bi bila volivcem všečna. Iz katerih poklicnih (socialnih) sredin so se torej rekrutirali poslanci prve jugoslovanske države?

⁸ Dragan Kalajdžić: Razgovori o nama. Zagreb 1980, str. 85, intervju z Dragoljubom Jovanovićem (dalje Kalajdžić, Razgovori o nama).

⁹ Vladimir Ravnihar: Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimirja Ravniharja. Ljubljana 1997, str. 256.

¹⁰ Analizo poklicne strukture poslancev Narodne skupščine Kraljevine SHS/Jugoslavije sva pripravila Jure Gašparič in Mojca Šorn ter izsledke objavila v Prispevkih za novejšo zgodovino, 2013, št. 2, str. 37–47.

*Poklicna struktura poslancev Narodne skupščine (1920–1935)*¹¹

	1920 ¹²	1923 ¹³	1925 ¹⁴	1927 ¹⁵	1931 ¹⁶	1935 ¹⁷	SKUPAJ
kmetje	10	62	48	37	19	40	216
posestniki	–	18	14	10	21	19	82
trgovci	8	20	21	22	30	35	136
industrialci, bankirji	2	4	–	5	12	12	35
obrtniki	1	3	2	3	3	7	19
inženirji	–	7	1	4	6	11	29
zdravniki, veterinarji, lekarnarji	14	8	4	15	16	27	84
profesorji, učitelji, ravnateljji	15	32	29	19	5	3	103
(visoki) državni funk- cionarji in uradniki	67	54	104	131	64	60	480
odvetniki, sodniki, notarji	29	47	50	42	60	58	286
novinarji, književniki	6	14	8	8	10	11	57
privatni uradniki	3	–	–	–	2	2	7
duhovniki	9	20	10	10	22	18	89
delavci	–	1	–	–	2	3	6
upokojenci	2	9	5	8	28	58	110
rentniki	10	5	–	–	3	1	19
drugi	16	8	1319	9	3	5	60
SKUPAJ	192 ¹⁸	312 ¹⁹	315 ²⁰	323 ²¹	306	370	1818

¹¹ Podatki v preglednici predstavljajo število razdeljenih mandatov, pri čemer je treba upoštevati, da je lahko posamezni poslanec na volitvah osvojil več mandatov, kar še posebej velja za nekdanje ministre in poslance.

¹² AJ 72, f. 12/23, Spisak Narodnih Poslanika Ustavotvorne Skupštine.

¹³ Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18 marta 1923. godine. Beograd 1924 (dalje Statistika 1923), Spisak narodnih poslanika izabranih 18 marta 1923 godine, str. 163–167.

¹⁴ AJ 72, f. 75, Spisak poslaničkih kandidata, izabranih za narodne poslanike 8. februara 1925.

¹⁵ AJ 72, f. 75, Spisak poslaničkih kandidata, izabranih za narodne poslanike na izborima od 11. septembra 1927. g. po izbornim okruzima, sastavljen na osnovi čl. 83 izbornog zakona.

¹⁶ Statistika izbora narodnih poslanika za Prvu Jugoslovensku Narodnu Skupštinu (održanih 8. novembra 1931 god.). Beograd 1935, str. 289–294.

*Razrez kategorije (visoki) državni funkcionarji in uradniki*¹⁸

	1920	1923	1925	1927	1931	1935	SKUPAJ
poslanci	1	9 ²²	24	33	8	9	84
ministri	27	28	48	76	27	21	227
drugi (visoki) državni funkcionarji in uradniki	39	17	32	22	29	30	169
SKUPAJ	67	54	104	131	64	60	480

Poklicna struktura poslancev Narodne skupščine (1920–1935), prikazana v odstotkih

	1920	1923	1925	1927	1931	1935
kmetje	5,21 %	19,87 %	15,24 %	11,45 %	6,21 %	10,81 %
posestniki	–	5,77 %	4,44 %	3,1 %	6,86 %	5,14 %
trgovci	4,17 %	6,41 %	6,67 %	6,81 %	9,80 %	9,46 %
industrialci, bankirji	1,04 %	1,28 %	–	1,54 %	3,92 %	3,24 %
obrniki	0,52 %	0,96 %	0,63 %	0,93 %	0,98 %	1,89 %
inženirji	–	2,24 %	0,32 %	1,24 %	1,96 %	2,97 %
zdravniki, veterinarji, lekarnarji	7,29 %	2,56 %	1,27 %	4,64 %	5,23 %	7,30 %

¹⁷ Statistika izbora narodnih poslanika za Narodno Skupštino Kraljevine Jugoslavije, izvršenih 5. maja 1935. Beograd 1938, Spisak narodnih poslanika izbranih 5. maja 1935, str. 258–261.

¹⁸ Številka narodnih poslancev, izvoljenih leta 1920, ni popolna, saj rokopisni podatki niso ohranjeni v celoti.

¹⁹ Ob primerjanju podatkov iz Statistike 1923 z gradivom, ki ga hrani AJ (AJ 72, f. 75, Spisak narodnih poslanika izbranih 18. marta 1923. godine), in s podatki iz: Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 319, ugotovimo odstopanja. Podatki pri številčno bolj zastopanih skupinah se sicer povsem ujemajo (npr. kmetje, /visoki/ državni funkcionarji in uradniki, odvetniki, novinarji), večje neskladje je zgolj pri kategoriji posestniki (32) in upokojenci.

²⁰ V: Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 321, Zanimanja poslanika izbranih 8. februara 1925. godine, znova najdemo odstopanja v nekaterih poklicnih kategorijah, npr. kmetje (53) in posestniki (25), industrialci (7), novinarji (12), duhovniki (14), upokojenci (11) in drugi (4).

²¹ Ob primerjavi s številkami v: Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 320, Zanimanja poslanika izbranih 11. septembra 1927. godine, spet najdemo odstopanja, predvsem pri poklicnih kategorijah posestniki (20), trgovci (31), profesorji (45), odvetniki (71), največje odstopanje pa je opaziti pri postavki (visoki) državni funkcionarji in uradniki, kjer ima Gligorijević zabeleženih 25 oseb.

²² Zgolj kot ilustracija k seznamom poslancev: v Statistiki 1923 je pri imenu dr. Antona Korošca zapisano, da je profesor bogoslovja; poklici slovenskih poslancev so zaradi natančnejšega prikaza poklicne strukture usklajeni s podatki: Balkovec, Vsi na noge, vsi na plan, str. 176–204, Kandidati na volitvah (dalje Balkovec, Kandidati na volitvah).

	1920	1923	1925	1927	1931	1935
profesorji, učitelji, ravnatelji	7,81 %	10,26 %	9,21 %	5,88 %	1,63 %	0,81 %
(visoki) drž. funkc. in uradniki						
poslanci	0,52 %	–	7,62 %	10,22 %	2,61 %	2,43 %
ministri	14,06 %	8,97 %	15,24 %	23,53 %	8,82 %	5,68 %
(drugi visoki) drž. funkc. in uradniki	20,31 %	5,45 %	10,16 %	6,81 %	9,48 %	8,11 %
skupaj	34,89 %	14,42 %	33,02 %	40,56 %	20,91 %	16,22 %
odvetniki, sodniki, notarji	15,10 %	15,06 %	15,87 %	13,00 %	19,61 %	15,68 %
novinarji, književniki	3,13 %	4,49 %	2,54 %	2,48 %	3,27 %	2,97 %
privatni uradniki	1,56 %	–	–	–	0,65 %	0,54 %
duhovniki	4,69 %	6,41 %	3,17 %	3,1 %	7,19 %	4,86 %
delavci	–	0,32 %	–	–	0,65 %	0,81 %
upokojenci	1,04 %	2,88 %	1,59 %	2,48 %	9,15 %	15,68 %
rentniki	5,21 %	1,60 %	–	–	0,98 %	0,27 %
drugi	8,33 %	2,56 %	–	2,77 %	0,98 %	1,35 %
SKUPAJ	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Paleta skupščinskih poslancev je bila v vseh letih precej široka in je obsegala domala vse socialne tipe. Delež posamezne poklicne kategorije je v posameznih letih opazneje nihal, a pri nobeni kategoriji ni opaziti izrazitejšega trenda. Ob tem velja tudi poudariti, da je opazovano obdobje precej kratko, kakor je pač bila kratkega veka sama država. Med močnejše zastopane kategorije lahko v celotnem obdobju uvrstimo lekarinarje, zdravnike, veterinarje, profesorje, učitelje, ravnatelje, sodnike, odvetnike in notarje; torej izobražence, ki so sestavljali četrtno parlamenta (ali več). Med zadnjimi so posebej izstopali juristi, ki so v povprečju dosegali 15-odstotni delež. Njihova pomembnost je zaznavna tudi drugod, v vseh zahodnih parlamentih, in obenem, kakor pravi Max Weber,

ni »naključna«. Strankarska politika je namreč predvsem izvajanje interesov, učinkovita izpeljava neke stvari za zainteresirane pa je »obrt šolanega advokata«. On zna tudi »slabo« stvar tehnično »dobro« izpeljati.²³

Zagotovo najbolj zastopana kategorija so bili (visoki) državni funkcionarji in uradniki (mednje spadajo zlasti funkcionarji, vezani na mandat), torej politiki, ki so vsaj teoretsko tisti najbolj izurjeni, katerih visok delež je bil najbolj zaželen. V njihovi zastopanosti je sicer zaslediti cezuro po volitvah 1931, ki pa je povsem razumljiva. Z nastopom osebne diktature kralja Aleksandra in njeno vse bolj odločno uveljavitvijo so se politične elite v opaznem deležu zamenjale. Toda dotlej je njihovo število vztrajno raslo, po volitvah leta 1927 so dosegali že skoraj 40 % poslancev. Njihov podrobnejši razrez pokaže, da je med njimi zlasti raslo število nekdanjih poslancev in ministrov. Leta 1927 je tako kar 76 mandatov šlo ministrom »na razpoloženju«. Delež visokih državnih uradnikov je nato v tridesetih letih upadel, a še naprej ostajal najvišji med vsemi kategorijami.

Slika med slovenskimi poslanci nekoliko odstopa od vsedržavnega povprečja, saj so med bolj zastopanimi posestniki, v ostalih deležih in trendih pa je precej skladna. Do leta 1927 je tako raslo število visokih državnih funkcionarjev, leta 1931 sledi cezura in nato ponovna rast. Podoben trend lahko ugotovimo pri reelekcijski stopnji. Število ponovno izvoljenih poslancev je raslo do diktature in na zadnjih volitvah pred njo doseglo izjemno visok odstotek, nato je leta 1931 upadlo in se v letu 1935 spet rahlo dvignilo. Decembrske volitve leta 1938 so v tem pogledu izjemne, saj je število ponovno izvoljenih poslancev glede na predhodno mandatno obdobje znašalo le 3, a med izvoljenimi je bilo kar 12 bivših poslancev in en bivši minister. V tem primeru je seveda šlo za pristaše slovenskega dela JRZ, člane nekdanje SLS, ki so bili nazadnje poslanci pred diktaturo in so se po desetletju zavihteli nazaj na poslanski stolček. Med njimi je bil tudi Janez Brodar, eden od dveh Slovencev, ki sta bila na sedmih volitvah v prvi Jugoslaviji petkrat izvoljena za poslanca. Drugi je bil Ivan Pucelj iz liberalnega tabora. Poslanski staž drugih Slovencev je bil precej krajši, še največ jih je bilo izvoljenih le enkrat. Tudi na tej podlagi lahko sklepamo, da se jih posledično večina v Beogradu ni počutila »doma«, to pa po MacDonaldovem seveda ni bilo najboljše za »igro«.

²³ Weber, Politika kot poklic, str. 36.

*Poklicna struktura slovenskih poslancev Narodne skupščine (1920–1938)*²⁴

	1920	1923	1925	1927	1931	1935	1938	SKUPAJ
kmetje	5	–	–	1	1	–	1	8
posestniki	8	9	7	3	10	7	2	46
trgovci	–	–	–	–	–	1	–	1
industrialci, bankirji	–	–	–	–	1	2	–	3
obrtniki	–	–	–	–	–	–	–	–
inženirji	–	–	–	–	–	1	–	1
zdravniki, veteri- narji, lekarnarji	1	–	–	–	–	2	3	6
profesorji, učitelji, ravnatelji	3	5	5	3	1	2	1	20
(visoki) državni uradniki	9	1	–	1	2	6	12	31
poslanci	–	5	7	13	–	–	–	25
ministri	5	2	2	–	3	1	1	14
odvetniki, sodniki, notarji	1	–	1	–	1	5	6	14
novinarji, književ- niki	1	2	2	4	2	–	–	11
privatni uradniki	2	–	–	–	1	–	–	3
duhovniki	1	1	1	1	1	–	1	6
delavci	–	–	–	–	–	–	–	–
upokojenci rentniki	1	1	1	–	2	1	1	7
–	–	–	–	–	–	–	–	–
drugi	1	–	–	–	–	1	–	2
SKUPAJ	38	26	26	26	25	29	28	198

²⁴ Preglednica je narejena na podlagi podatkov: Balkovec, Kandidati na volitvah. Seznam obsega kandidate, ki so kandidirali na volitvah v letih 1920, 1923, 1925, 1927, 1931, 1935 in 1938. Na sedmih volitvah od 1920 do 1938 je bilo za narodne poslance izvoljenih 126 Slovencev, od tega 87 enkrat, 19 dvakrat, 9 trikrat, 9 štirikrat in 2 petkrat (Janez Brodar, pristaš SLS iz Hrastij pri Kranju, 1920, 1923, 1925, 1927 in 1938, Ivan Pucelj, »kmetijec« iz Velikih Lašč, 1920, 1923, 1925, 1927 in 1931).

Reelekcija slovenskih poslancev Narodne skupščine (1920–1938)

	število ponovno izvoljenih poslancev glede na predhodno mandatno obdobje
1920	
1923	11
1925	16
1927	21
1931	4
1935	7
1938	3

Kaj nam poklicna struktura skupščin prve jugoslovanske države sploh pove o parlamentarizmu tiste dobe? Lahko iz zapisanega izpeljemo kakršenkoli daljnosežnejši sklep? Ali obstaja korelacija med poklicno strukturo in zamišljeno parlamentarno kulturo? Ali visok delež odvetništva in uradništva pomeni učinkovitejši parlament z večjo legitimnostjo, kjer se na podlagi džentelmenskega dogovora ob podpori backbenchersov spopadajo izurjeni in retorično spretni parlamentarni frontbenchersi? Če postavimo analizo poklicne strukture ob bok številnim političnozgodovinskim in kulturnozgodovinskim študijam o prvi Jugoslaviji, se nam začnejo vsi potencialni zaključki izmikati. »Posebna oblika našega kraljevskega SHS-ovskega parlamentiranja« sicer ni bila, kakor je zapisal njen ostrí kritik Miroslav Krleža, »negacija« sleherne parlamentarne oblike, a način njenega dela se je vendarle precej razlikoval od tedaj uveljavljenih vzorcev v Parizu in Londonu. Kljub številnim poslancem, podkovanim z znanjem o delovanju države, je parlament bolj ali manj ustvarjal podobo, ki je bila v eni sami krležijanski povedi videti tako: »Mrzli mesarji v gamašah, brivci s poškrbljenimi ovratniki in sivimi klobuki, oderuške spake, cariniki in cehovske maškare s pentljami in kravatami á la La Vallière, mlekarji v opankah, bozarji, konjski mešetarji in prodajalci srečk, svileni gizdalini, pariški študentje in še gospodje doktorji kraljevskega vseučilišča Franca Jožefa I. (kakor gospod doktor Janko plemeniti B.) in še presvetli in prevzvišeni bani z ministrom policije, popom Koroščem na čelu, vse to je drug drugemu nastavljalo zanke, vse to je gledalo, kako bi drugega pogubilo in prekanilo; vse to se je v domačih hlačah in v

rimskokatoliških sutanah prerivalo okrog strehe svetega Franja in okrog poslanskih prejemkov, kako bi drugo drugega strlo, kako bi drugo drugemu pognalo svinec v grlo, da bi se dokopalo do fakinskega vodstva, da bi zaslužilo in da bi izmaknilo, če že ne dinarja, pa vsaj groš.²⁵ Poklicna struktura pač ni (zmerom) v korelaciji z zamišljeno in zaželeno obliko parlamentarne kulture.

---

²⁵ Kreleža, Deset krvavih let, str. 322–323.

POSLANSKE PLAČE

Čemu imajo poslanci plače?

Zakaj je zlo v politiki

*V politiki tako je,
da ljudstvo v stranki spi,
gospoda pa po svoje
le sebi v prid skrbi.
Vse zlobno se napada
in vzbuja mržnjo, strast,
a ljudstvo v bedi strada,
umira! – Komu v čast? –*

*Tako povsod na svetu,
je v strankah vseh gorje
le delavcu in kmetu;
gospod pa smeje se,
zanj »krize« ni, – »pokore« ...
Nevednež, siromak,
do sreče tak ne more,
še vzame mu jo usak ...*

*Nevednost siromakov,
njih delo in gorje,
to je »zaklad« veljakov,
denar in moč jim je.
Volilcev je armada
in delavcev nebroj,
ki ž njimi stranka vlada
in vodi vsaki boj.*

Franc Beltram: *Zakaj je zlo v politiki* (odlomek). V: *Ljudska pravica*, 22. 2. 1935.

Ko je februarja 1935 pronicljivi tednik Miška Kranjca *Ljudska pravica* objavil pesem Franca Beltrama *Zakaj je zlo v politiki*, je po eni strani sicer res zasledoval svoje delavskopolitične cilje, toda po drugi strani je v »poetičnem« prikazu nagnjenj tedanjih politikov hkrati ujel njihovo javno podobo. Nasmejani gospodje naj ne bi delali za narodov blagor, temveč le zase in za svoje finančne ter oblastniške koristi. Njihovega dela naj ne bi označevala pristna skrb za ljudi in državo, temveč aroganca, odtujenost od volivcev, nenačelnost in koruptivnost.¹

Politični trenutek objave Beltramove pesmi nikakor ni bil naključen. Bil je skrbno izbran in je padel v čas, ko je v Kraljevini Jugoslaviji »kot blisk« počila vest, da je Namestništvo, ki je po smrti kralja Aleksandra leta 1934 izvajalo kraljevo oblast, razpustilo vse bolj nepriljubljeno Narodno skupščino, izvoljeno 8. novembra 1931. Po poročanju časnikov se je novica »kot požar« razširila po vsej prestolnici, državi in tudi tujini. V Beogradu naj bi ljudje drveli iz kavarn in hiš na ulice ter izražali svoje zadovoljstvo. Po poročanju opozicijskega časnika *Slovenec* se je med njimi baje našel tudi marsikateri narodni poslanec, ki je novico sprejel s pozitivne plati. »E, kaj hočeš, štiri leta pa smo le bili ...« so se šalili ... »in zaslužili po 7500 din na mesec...« so drugi odgovarjali.«²

V pisanju *Slovenca* lahko seveda zasledimo ciničen poudarek, ki je prinašal podobno sporočilo kot *Ljudska pravica* – poslanci, izvoljeni na javnih volitvah, kjer je kandidirala le ena vsedržavna lista predsednika vlade, so več kot tri leta zgolj bogатели na račun ubogega ljudstva. O njih je v javnosti vladalo prepričanje, da so »bolj postavljeni kot od naroda izvoljeni« in zato nadvse nepriljubljeni.³ Stališča opozicijskega tiska iz prve polovice tridesetih let je v vsakem primeru treba nujno razumeti v kontekstu tedanjega časa. Politične razmere v državi so se konec leta 1934 prvič po uveljavitvi toge diktature kralja Aleksandra začele občutneje spreminjati, nastopil je čas sicer drobne, a vendar pomembne liberalizacije političnega življenja. Javna očrnitev vladne politične garniture se tako zdi samoumevna, prav tako tudi problematiziranje poslanskih zaslužkov. Toda dejstvo, da so člani parlamenta bili za svoje delo dobro plačani, ni bilo v tistem času niti presenetljivo niti novo. Nasprotno, tako v širšem evropskem kot tudi v slovenskem in nato jugoslovanskem političnem

¹ Prim. *Ljudska pravica*, 22. 2. 1935, Volitve (uvodnik).

² *Slovenec*, 7. 2. 1935, Skupščina razpuščena.

³ Todor Stojkov: *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935*. Beograd 1969, str. 290.

prostoru je imelo že dolgo tradicijo, ki je segala onkraj datuma ustanovitve Kraljevine SHS.

Na Slovenskem so bile poslanske plače ustaljen vir dohodkov izvojenih mož že v času dvojne monarhije. Ko je poslanec dunajskega državnega zbora leta 1918 še zadnjič stopil k parlamentarni blagajni, mu je uradnik izplačal plačo, ki se v bistvu ni spremenila vse od obnove ustavnega življenja v stari Avstriji leta 1861. Poslanec je bil upravičen do 20 kron dnevnice (diete), poleg tega pa so mu še povrnili potne stroške od sedeža glavnega volišča njegovega volilnega okraja do Dunaja v višini 2 kroni za vsako miljo poti. Dieto je prejel za vsak dan, tudi za tisti čas, ko je bil državni zbor odgoden za manj kot osem dni in ko je bil sam na krajšem dopustu.⁴ Tovrstni sistem plačevanja poslanskega dela tedaj ni bil uveljavljen le v stari Avstriji, temveč tudi v nekaterih drugih parlamentih na starem kontinentu. Dnevnicu v najožjem pomenu besede (*Taggeld*) so poleg avstrijskih državnozborskih poslancev tako prejeli še bosanski, hrvaški, srbski, bolgarski, švicarski, nizozemski in danski ter poslanci nekaterih nemških držav. Na Ogrskem, v Franciji, Angliji, Belgiji, Italiji, Grčiji, Turčiji, v drugem domu nizozemskega parlamenta in na Norveškem (prav tako tudi v Združenih državah Amerike, Avstraliji in na Japonskem) pa je bil v veljavi drugačen, t. i. pavšalni sistem. Poslanci so prejeli pavšalne zneske, vezane na daljše časovno obdobje, bodisi mesečno bodisi letno bodisi za posamezno zasedanje. Poleg obeh osrednjih sistemov je bil ponekod v rabi še t. i. mešani sistem, ki je bil kombinacija prvih dveh. Na podlagi slednjega so plačo prejeli ruski, švedski in finski poslanci ter parlamentarci nekaterih nemških držav in nemškega Reichstaga.⁵

V začetku 20. stoletja je tako bilo v glavnem običajno, da so poslanci številnih parlamentov prejeli plačilo, čeprav pot do uveljavitve diet skoraj nikjer ni bila politično neproblematična. Vprašanje, ali naj poslanci prejema dieto ali ne, je na prelomu 19. v 20. stoletje glasno odmevalo v mnogih parlamentarnih dvoranah in nikakor ni spadalo med »lažje politične probleme«. Številni so bili tako pristaši kot nasprotniki tega instituta, pri čemer so se oboji strinjali, da je (ne) uvedba poslanskih diet eden »najodločilnejših ukrepov v ustavnem življenju države«.⁶ Med

⁴ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma, str. 237–239.

⁵ Leonidas Pitamic: Das Recht der Abgeordneten auf Diäten. Wiener Staatswissenschaftliche Studien – Franz Deuticke. Wien-Leipzig 1913, str. 36–38.

⁶ Prav tam, str. 27.

argumenti, ki so klicali proti uvedbi diet, je bila v prvi vrsti bojazen po špekulacijah s poslanskim položajem. Utegnilo bi se namreč zgoditi, da se posamezniki ne bi potegovali za mesto poslanca zaradi iskrenih političnih ambicij, temveč zgolj zaradi prihodkov, povezanih s sedežem v parlamentu. To bi rezultiralo v padcu celotne ravni parlamenta, saj bi se postopoma oblikoval sloj profesionalnih politikov, ki v siceršnjem življenju ne bi opravljal nobenega poklica in bi zato bil ljudstvu odtujen. Po besedah ostrega nasprotnika diet nemškega kanclerja Bismarcka bi to pomenilo, da ne bi imeli več pravega predstavniškega telesa, ampak »neke vrste poklicno predstavniško telo, drugo vrsto uradništva«. Ti »uradniki« bi bili posledično zainteresirani za to, da bi parlamentarna zasedanja trajala kar najbolj dolgo, saj bi le tako lahko svoje diete uživali najdaljši možni čas. (Pre)dolga zasedanja pa so seveda bila nezaželena. Številni razlogi, s katerimi je Bismarck javno nasprotoval dietam, pa so kljub svoji morebitni utemeljenosti pravzaprav bili le neiskrena krinka za pravi motiv nemške vlade, ki je seveda tičal drugje – v zavedanju, da neplačan poslanski mandat precej oslabi učinke splošne in enake volilne pravice.⁷ Posameznikom brez zadostnega premoženja otežuje vstop v parlament, saj ti ne zmorejo bremena brezplačne službe.

Prav ta – prikriti interes nemške vlade – je v zgodbi o uvajanju poslanskih diet naposled odigral nadvse pomembno vlogo. Če so ga na eni strani potihoma zasledovali nasprotniki diet, so ga zagovorniki na glas poudarjali in postavili za svoj ključni argument. Po njihovem mnenju se namreč uveljavljajoči princip splošne in enake volilne pravice ne uresniči zgolj v pravici vsakega državljanu, da si izvoli svojega predstavnika, temveč šele tedaj, ko lahko ta izvoljeni mandat tudi sprejme in se udeležuje zasedanj parlamenta. Slednjega pa seveda ne more, če ni bodisi finančno dovolj preskrbljen bodisi za svojo poslansko funkcijo ustrezno plačan. Nasprotovanje dietam tako ni utesnjevalo poslancev, ampak volivce, saj jim je omejevalo možnost svobodne izbire. Na tako stališče so leta 1906 končno pristali tudi v nemškem parlamentu, ko so še tamkajšnji poslanci začeli prejemati plačilo.⁸ Njihovi avstrijski kolegi so torej bili dolgo časa v bistveno boljšem položaju, diete so prejemali že 45 let prej.⁹

⁷ Prav tam, str. 28–30.

⁸ Prav tam, str. 31–32.

⁹ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma, str. 238. Več o poslanskih plačah v 19. stoletju Janez Cvirn: Zborniki so izvoljeni zato, da delajo za narodov blagor. V: Zbornik. 3. raziskovalni tabor Kamniška Bistrica 18.–20. junij 2001. Kamnik 2002, str. 59–76.

Ureditev poslanskih plač

Po razpadu Avstro-Ogrske in vzpostavitvi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev se je podoben sistem plačevanja poslancev kot v rajnki monarhiji uveljavil tudi v beograjski skupščini. Zakon o volitvah narodnih poslancev za ustavotvorno skupščino kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev iz septembra 1920 je namreč v § 88 določal, da »narodni poslanci, ki ne stanujejo v kraju, kjer zboruje ustavotvorna skupščina, dobivajo iz državne blagajne potne stroške za prihod in vrnitev, kakor jih določi skupščina. Vsi narodni poslanci dobivajo za ves čas svojega delovanja v ustavotvorni skupščini dnevnicu, ki jo določi skupščina.«¹⁰ Možje, ki so novembra 1920 kandidirali na prvih volitvah v novi državi – na volitvah v ustavodajno skupščino – so torej lahko utemeljeno pričakovali, da bodo za svoje delo plačani. Konkretno višino poslanske dnevnicke je tik pred otvoritveno sejo ustavodajne skupščine, ki je bila 12. decembra 1920,¹¹ določil (s strani vlade podani) poslovnik; znašala je 120 din.

Višina diet, ki jo je s poslovníkom predpisala vlada, pa nikakor ni ostala nespremenjena. Že volilni zakon je določal, da si dnevnicu določa skupščina sama. V naslednjih letih je tako večkrat prišlo do sprememb zneska. Do leta 1924 se je v skladu z odločitvijo skupščine višina dnevnicke spremenila dvakrat, prvič se je dvignila na 180, nato pa na zavidljivih 300 din. Člani zakonodajnega in finančnega odbora so vrh tega zneska prejeli še dodatnih 60 din, če so delali v času, ko skupščina ni zasedala.¹²

Pravica do dnevnicke sicer ni bila brezpogojna poslančeva pravica; za to, da je na skupščinski blagajni prejel svoje plačilo, sta morala biti izpolnjena dva pogoja:

- skupščina je morala delati, saj dnevnicca ni tekla ves čas trajanja mandata,
- poslanec je moral sodelovati pri delu skupščine.¹³

Taka ureditev je na videz relativizirala pomen poslanskih dnevnic, toda njena natančnejša interpretacija pokaže, da so jo tedaj pojmovali nad vse široko. Po navedbi prve ustavnopravne avtoritete v stari Jugoslaviji,

¹⁰ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 106/1920, Zakon o volitvah narodnih poslancev za ustavotvorno skupščino kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

¹¹ Slovenec, 14. 12. 1920, Otvoritev konstituante.

¹² Jovanović, Ustavno pravo Kraljevine SHS, str. 184.

¹³ Prav tam.

Slobodana Jovanovića, se je razumelo, da traja skupščinsko delo ves čas sklica, torej tudi, ko je bila skupščina odgodena. Sodelovanje poslanca pri njenem delu pa je pomenilo obvezno prisotnost na skupščinskih sejah.¹⁴ Ob tem še velja poudariti, da so bili do dnevnic upravičeni prav vsi izvoljeni poslanci brez izjeme – tudi ministri, če so istočasno zasedali še poslanski stol. Zgolj z dodelitvijo dnevnic pa se vse materialne ugodnosti poslancev niso izčrpale. Poleg tega so namreč bili ves čas trajanja mandata v skladu z volilnim zakonom upravičeni do brezplačne vožnje na vseh železniških progah in na linijah državno pooblaščenih ladjarjev, tisti poslanci, ki niso stanovali v kraju zasedanja skupščine – torej v Beogradu – pa so dobili povrnjene tudi vse potne stroške, nastale pri prvem potovanju v Beograd na začetku periode in zadnjem potovanju iz Beograda ob koncu periode.¹⁵

Podoben sistem plačevanja poslancev, kot je veljal v beograjski skupščini, se je v drugi polovici dvajsetih let nato uveljavljal tudi na ravni nižjih upravnopolitičnih enot – v t. i. oblasteh. Leta 1927 so namreč bile v državi končno izvoljene in konstituirane ustavno predvidene oblastne skupščine, ki so delovale »po načelih parlamentarnih predstavništev«.¹⁶ Oblastni poslanci so tako kot njihovi beograjski kolegi imeli jasen mandat ter poslovniško zapisane pravice in dolžnosti. Morali so se udeleževati sej, za kar so seveda prejeli ustrezno denarno nadomestilo. Po poslovniku obeh slovenskih oblastnih skupščin, tako ljubljanske kot mariborske, so v času zasedanja prejeli dnevnice po 150 din, poleg tega pa so jim povrnili tudi prevozne stroške za pot na zasedanja v višini potnin oblastnih uradnikov najvišjega razreda. Če je bila skupščina odgodena za več kot pet dni, dnevnic niso prejeli, so pa jim za vnovično pot na kraj zasedanja ponovno povrnili prevozne stroške.¹⁷

Sprejemanje poslovnika v obeh oblastnih skupščinah sicer nikakor ni potekalo usklajeno, temveč v znamenju ostrih strankarskih spopadov.

¹⁴ Poslanec pa je kljub morebitni odsotnosti dnevnic zadržal v dveh primerih: če je bil bolan ali če mu je skupščina odobrila odsotnost z dnevnic. Ta ni smela trajati dlje kot petnajst dni. – Prav tam.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Stiplošek, Slovenski parlamentarizem, str. 345.

¹⁷ Mariborski in ljubljanski poslovnik sta bila vsebinsko zelo podobna. Tudi v obeh členih, ki sta določala pravice in dolžnosti poslancev, ni bilo bistvenih razlik. Mariborski poslovnik je za odtenek širokogrudnejši, saj je določal, da gredo dnevnice članom odsekov tudi tedaj, ko je skupščina odgodena, a odsek dela. – § 14 in § 15 Poslovnika ljubljanske oblastne skupščine, sprejete na seji 28. februarja 1927 (dokument št. 3). V: Stiplošek, Slovenski parlamentarizem, str. 399.

Poslanci so se seveda še kako zavedali njegovega pomena za skupščinsko delo. Opozicija si je tako prizadevala predvsem za uveljavitev proporcionalnega načela pri volitvah izvršnega organa skupščine – oblastnega odbora, saj je zmagovalka oblastnih volitev SLS v obeh skupščinah dominirala z absolutno večino. Toda poudarjanje tega ključnega momenta nikakor ni zameglilo vprašanja pravice do dnevnic. Nasprotno, razprava o tej problematiki se je »zelo razvnela«, pri čemer je opozicija v nasprotju s prakso beograjske skupščine odrekala dnevnic tako poslancem iz Ljubljane kot članom oblastnega odbora, »za katere so bile predvidene posebne nagrade«. S svojimi varčevalnimi predlogi naposled ni prodrla; zavrjeni so bili z omenjeno absolutno večino.¹⁸

* * *

Po uveljavitvi diktature kralja Aleksandra januarja 1929 so v začetku vsi stroški vseh predstavniških teles odpadli; parlamenta ni bilo več, oblastnih skupščin ravno tako ne, torej tudi poslancev ne. Za izvoljene predstavnike ljudstva z ugaslim mandatom niso bila predvidena nikakršna nadomestila. Tako je bilo vse do ponovne vzpostavitve okrnjenega parlamentarizma leta 1931, ko je nastalo Narodno predstavništvo, sestavljeno iz Senata in Narodne skupščine. V obeh domovih je bilo plačevanje poslancev oz. senatorjev povsem enako urejeno in je v glavnem sledilo praksi iz dvajsetih let. Oboji so bili upravičeni do gmotnega nadomestila, ki je temeljilo v volilnih zakonih. § 68 Zakona o volitvah narodnih poslancev za narodno skupščino je tako določal, da dobivajo »narodni poslanci, ki ne stanujejo v kraju, kjer zboruje narodna skupščina, [...] iz državne blagajne potne stroške za prihod in vrnitev, kakor jih določi skupščina. Vsi narodni poslanci dobivajo za ves čas svojega delovanja v narodni skupščini dnevnic, ki jo določi skupščina.«¹⁹ Ureditev, ki jo je določal Zakon o volitvi senatorjev, se od zapisane ni prav nič razlikovala, § 40 je namreč določal, da veljajo za člane »drugega doma« predpisi § 68 poslanskega volilnega zakona.²⁰ Pravico do plačila in tudi njegovo višino sta v skladu s staro prakso natančneje opredeljevala poslovnik enega in drugega telesa. Oba sta na las enako določala, da prejmejo poslanci (senatorji) 200 dinarjev dnevnic, do katere so upravičeni tudi

¹⁸ Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem, str. 144.

¹⁹ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 55/1931, § 68 Zakona o volitvah narodnih poslancev za narodno skupščino.

²⁰ Prav tam, 61/1931, § 40 Zakona o volitvi senatorjev.

v času bolniške odsotnosti in krajših dopustov do 15 dni. Z izjemo na novo določene višine dnevnic je torej obveljal enak sistem kot v dvajsetih letih, prav tako pa je bila enako urejena pravica do povračila potnih stroškov in brezplačnega prevoza.²¹ Poslovnika sta poleg tega še določala, da prejema predsednik skupščine (senata) »doklade, kakršne ima predsednik ministrskega sveta, podpredsednika vsak po 1500 dinarjev, tajniki pa po 1000 dinarjev na mesec«.²² Višina vseh zneskov je seveda bila spremenljiva in prepuščena odločitvi skupščine oz. senata.

Praksa dnevnic in potnin pa tudi v tridesetih letih ni veljala zgolj v predstavnških telesih na državni ravni. Po upravnem preoblikovanju države na banovine so jo že pred obnovo ustavnega življenja – leta 1930 – uporabljali v banskih svetih. Slednji so sicer bili imenovani posvetovalni organi bana s skromnimi pristojnostmi, a so tedaj kljub vsemu predstavljali širši ljudski zastop. V banskem svetu Dravske banovine so se tako druga za drugo odvijale zavzete razprave, zavoljo česar so mu nekateri – kot dr. Marko Natlačén – prisojali celo parlamentarni značaj.²³ Pristojnosti, poslovni red in financiranje banskega sveta je natančneje opredeljeval *Pravilnik o organizaciji in delu banskih svetov*, ki je vseboval tudi določilo o gmotnih nadomestilih. Banski svetniki so tako prejeli dnevnic v višini dnevnic uradnikov prve kategorije in potne stroške.²⁴

Živeti za politiko ali od politike

Poslanske plače so tako v obeh desetletjih prve jugoslovanske države temeljile na stari in ustaljeni ureditvi, ki je sledila argumentom zagovornikov diet. Finančni razlogi najbrž niso nikogar odvrnili od kandidature, saj je vsak poslanec prejemal spodobne dnevnic. Morebitnih negativnih

²¹ Ugodnosti pri potovanju z državnimi železnicami in državnimi ladijskimi linijami so bili deležni tudi družinski člani narodnih poslancev, saj so imeli 50-odstotni popust. – AJ 72, f. 118/371, dopis namestnika predsednika Narodne skupščine ministru za promet.

²² Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 80/1931, §§ 111, 113, 114 Zakona o poslovnem redu v narodni skupščini; 82/1931, §§ 111, 113, 114 Zakona o poslovnem redu v senatu.

²³ Več o značaju banskih svetov Miroslav Stiplovšek: Banski svet Dravske banovine 1930–1935. Prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine. Ljubljana 2006. O pravilniku str. 41–45.

²⁴ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 19/1930, § 21 Pravilnika o organizaciji in delu banskih svetov.

materialnih učinkov poslanske službe za večino politikov ni bilo. Na tem mestu se seveda zastavlja vprašanje, v kolikšni meri pa je plača kot pozitivna spodbuda vplivala na odločitev za vstop v parlament, v kolikšni meri je (so)krojila življenja posameznih politikov. Kakšen je bil njen dejanski pomen za posameznega poslanca?

V iskanju kar najbolj eksaktnih odgovorov na tovrstna vprašanja bi – neupoštevaje resnične zmožnosti zgodovinarja – najbrž bili soočeni s toliko motivi, kolikor je vsakokrat bilo poslanskih sedežev. V spletu številnih okoliščin, ki so opredeljevale odločitev za poslansko kandidaturo, plača gotovo ni imela zmerom enake vloge, čeprav se zdi, da njen obči pomen le ni bil povsem na repu vsega tistega, kar nudi služba poslanca.

Ko je 6. januarja 1929 mariborskemu pristašu SLS Franju Žebotu, od leta 1922 agilnemu poslancu beograjske skupščine,²⁵ nenadoma ugasnil poslanski mandat, je ostal s šestimi otroki v starosti od 7 do 18 let brez vsakega zaslužka. Novo službo je naprej iskal pri *Slovincu*, nato pa se je zanj dogovoril pri Vzajemni zavarovalnici. V pismu upravnemu svetu zavarovalnice je zapisal, da »se lahko za stalno posvetim Vašemu zavodu, ker politika ni posebno vabljiva«.²⁶ Na podoben način je svojo prejšnjo zaposlitev okrcal tudi glavnemu zastopniku zavarovalnice Francu Pograjcu, saj je bil pripravljen obljubiti, da bi ostal »stalno v službi ›Vzajemne« in da bi politiko pustil in bi se raje posvetil temu poslu in familiji«.²⁷ Toda zavezanost »Vzajemni in familiji« očitno ni vzdržala dlje kot šest let, saj je v začetku leta 1935 kandidiral na nadomestnih volitvah v Senat.

Stališče, ki ga je po izgubi »službe« januarja 1929 zapisal Žebot, tako najbrž ni bilo čisto iskreno. Bržkone ga je omenil zaradi razočaranja ob izgubi mandata in hkratnega prizadevanja po novi zaposlitvi. Nujno je potreboval nov vir prihodkov, saj je moral skrbeti za številno družino. Iz tega lahko sklepamo, da je bila poslanska dnevnicca zanj nepogrešljiv del poslanskega mandata. Če pa po drugi strani domnevamo, da je v tistem trenutku, ko je napisal, da »politika ni posebno vabljiva«, mislil povsem iskreno, lahko trdimo, da je bila poslanska dnevnicca temeljni del njegovega mandata in vzrok ukvarjanja s politiko. V vsakem primeru torej nikakor ni bila nepomemben dejavnik v življenju štajerskega politika.

²⁵ O Žebotovi poslanski dobi gl.: Mateja Ratej: Franjo Žebot – poslanec v Narodni skupščini v Beogradu v letih 1922–1929. V: *Studia Historica Slovenica*, 2002, št. 2, str. 355–382.

²⁶ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Franjo Žebot, pismo Upravnemu svetu oziroma ravnateljstvu »Vzajemne zavarovalnice« z dne 23. 1. 1929.

²⁷ PAM, Franjo Žebot, pismo Francu Pograjcu z dne 23. 1. 1929.

Podobno kot za Žebota moremo ugotoviti tudi za nekatere njegove politične nasprotnike iz vrst liberalcev – Alberta Kramerja, Ivana Puclja in Draga Marušiča, ki so se tako kot on februarja 1935 potegovali za vstop v Senat. Čeprav so tedaj kot visoki politiki vladajoče stranke vsi po vrsti imeli visoke funkcije (Kramer in Pucelj sta bila med drugim poslanca, Marušič pa ban Dravske banovine) in čeprav so s svojo kandidaturo še bolj podžigali vse ostrejšo znotrajstrankarsko in medsebojno razprtije, od nje nikakor niso odstopili.²⁸ Med svojimi privrženci so tako vzbudili malodušje, ki ga je bivši senator Vladimir Ravnihar povzel v besedah: »Podgane zapuščajo potaplajajočo se ladjo.«²⁹ V času, ko se je občutno spreminjala politična situacija in ko so poslanski mandati postajali vse bolj negotovi, Ravniharjev komentar najbrž ni nesmiseln. Gospodje so pač hiteli, »da se na drug način rešijo pod streho«.³⁰ In rešilna bilka, ki je ponujala politično in materialno preživetje, je seveda postal Senat Kraljevine Jugoslavije. Dnevnic je bila enaka kot v skupščini, trajala pa je kar šest let.

Medtem ko je v obeh omenjenih primerih, tako pri Žebotu kot pri vodjih liberalcev,³¹ šlo »zgolj« za željo po ohranitvi – sicer nadvse ugodne – eksistence, pa je bilo pri nekaterih njihovih političnih kolegih nemalokrat drugače. Poslanska plača namreč mnogim ni zadostovala in so se zato po svoje potrudili še za kakšen dodaten dinar. Podpredsednik skupščinskega finančnega odbora je tako marca 1937 pisal predsedniku skupščine, da so v času sprejemanja proračuna seje odbora trajale izjemno dolgo. Poslanci so delali dopoldne, popoldne in celo pozno v noč. Po njegovem mnenju bi morali take seje šteti za dvojne in torej tudi pripadajočo dnevnicu obračunati dvojno.³² S še »močnejšimi« argumenti kot podpredsednik finančnega odbora je poleti leta 1932 nastopil predsednik administrativnega odbora. V daljšem dopisu je predsedniku skupščine podal načelno mnenje odbora o višini poslanskih dnevnic. Te naj bi bile prenizke, saj so v tedanjih časih onemogočale opravljanje poslanske službe v Beogradu in hkratno obiskovanje volilnih okrajev ter nujno pomoč prebivalstvu v težkih časih gospodarske krize. Poslanci so delili hrano

²⁸ Gašparič, Pod kraljevo diktaturo, str. 245–247.

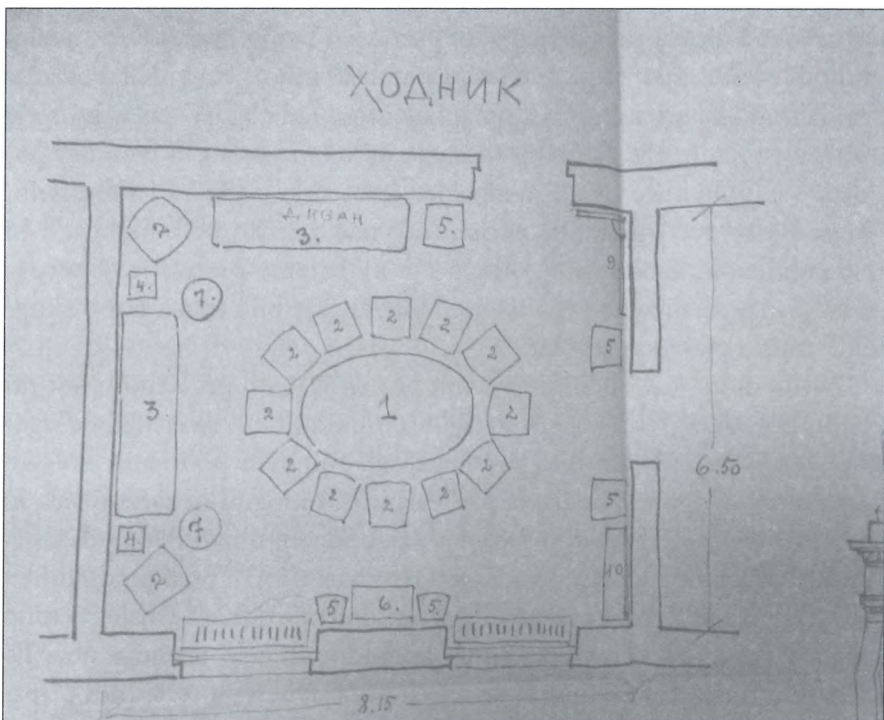
²⁹ Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 233.

³⁰ Prav tam, str. 232.

³¹ Kramer je sicer tudi funkcijo senatorja opravljal s podobno vneto in resnostjo kakor svoje prejšnje službe. –Perovšek, O demokraciji in jugoslovanstvu, str. 237–245.

³² AJ 72, f. 64/255, dopis podpredsednika finančnega odbora predsedniku skupščine Stevanu Čiriću z dne 19. 3. 1937.

lačnemu prebivalstvu, drugih oblik pomoči pa v glavnem tudi niso zavračali. Na tej podlagi je zato odbor predlagal, da naj vsak poslanec prejme na račun nadomestila omenjenih stroškov po 10.500 din.³³ Predsedniku skupščine Kosti Kumanudiju se je znesek najbrž zdel nekoliko previsok, saj je za »posebne izdatke« vsakemu poslancu naposled odobril dodatnih 9000 din.³⁴

Skica sprejemnega salona z veliko okroglo pogovorno mizo
(Arhiv Jugoslavije, fond Narodna skupština)

Črpanje sredstev iz skupščinske blagajne – v glavnem dnevnic – je bil torej eden pomembnejših virov poslanskih prihodkov, vendar za marsikoga ni bil edini. Bolj iznajdljivi poslanci so si za zadovoljevanje svojih finančnih potreb namreč denar tudi izposojali, na vračilo dolga pa so preprosto »pozabili«. Šef računovodstva Narodne skupščine je leta 1932 poročal, da prihajajo v njegov urad sodni sklepi, v katerih sodišča prepovedujejo

³³ AJ 72, f. 73/280, dopis predsednika administrativnega odbora predsedniku skupščine Kosti Kumanudiju z dne 11. 5. 1932.

³⁴ AJ 72, f. 73/280, Odločba in ukaz predsednika skupščine Koste Kumanudija z dne 4. 8. 1932.

izplačevanje nekaterih poslanskih dnevnic.³⁵ Posamezen poslanec je namreč izdal menico na svoje ime, in ko dolga ni vrnil, se je upnik oglasil na sodišču. To je na podlagi menice brez zadržkov odobrilo t. i. »zabranu« in bodisi do poplačila dolga bodisi do nadaljnje sodne odločitve zadržalo del poslancevih dnevnic. Poslanec Živan Lukić je tako bil denimo dolžan 711 din glavnice in 6 % obresti letno. Po sklepu sodišča bi morala skupščinska blagajna zadržati tretjino njegovih dnevnic.³⁶ Toda kljub sodnemu epilogu vsakokratnega dolžniškega spora do ustavitve dela izplačil vseeno ni prihajalo. Zadolženi poslanci so v skupščini ugovarjali, da sodne prepovedi niso zakonite, saj zadevajo izplačilo, ki je prosto davka. Po njihovem mnenju dnevnice torej niso imele značaja plače, ampak so bile zgolj plačilo stroškov posameznega poslanca za njegovo delo zunaj kraja bivanja. Nanje naj ne bi bilo mogoče dati sodne prepovedi.³⁷ Temu stališču je pritrnil tudi skupščinski administrativni odbor, ki je sklenil, »da dnevnice narodnih poslancev kot zajamčene in kot nadomestilo nastalih stroškov za opravljanje poslanske funkcije ne morejo biti predmet prepovedi«. ³⁸ Potem ko je omenjeni sklep odobril še predsednik skupščine in ukazal, da naj skupščinska blagajna vse zahteve po prepovedi izplačevanja dnevnic vrne sodiščem,³⁹ so zadolženi poslanci lahko nekaj časa mirno spali. A ne prav dolgo.

Kljub odločitvi vodstva skupščine so sodišča sklepe o prepovedi pošiljala še naprej. Šef računovodstva je tako moral o tej temi znova poročati predsedniku. V svojem dopisu mu je med drugim posredoval pomembno pripombo sarajevskega sodišča, ki je skupščino opozorilo, da je prišlo do primerov, ko je upnik zaradi neuspele »izterjave« poslanskih dnevnic tožil državni erar. Ta je potem tožbo izgubil in celoten poslančev dolg s sodnimi stroški vred je morala poravnati država.⁴⁰ Stališče skupščine je tako bilo sila neprijetno za državni proračun, zavoljo česar je bil predsednik prisiljen posredovati. Preko ministra pravde je za mnenje zaprosil kasacijsko sodišče. Na kratko in jasno formulirano vprašanje:

³⁵ AJ 72, f. 128/395, dopis šefa računovodstva Narodne skupščine skupščinskemu predsedniku z dne 14. 1. 1932.

³⁶ AJ 72, f. 128/395, sklep o izvršbi za Živana Lukića z dne 25. 12. 1932.

³⁷ AJ 72, f. 128/395, dopis šefa računovodstva Narodne skupščine skupščinskemu predsedniku z dne 14. 1. 1932.

³⁸ AJ 72, f. 128/395, dopis predsednika administrativnega odbora Narodne skupščine skupščinskemu predsedniku z dne 5. 2. 1932.

³⁹ AJ 72, f. 128/395, ukaz predsednika Narodne skupščine z dne 10. 2. 1932.

⁴⁰ AJ 72, f. 128/395, dopis šefa računovodstva Narodne skupščine skupščinskemu predsedniku z dne 10. 3. 1932.

»Ali so dnevnice narodnih poslancev lahko predmet izvršbe (prepovedi)?« je prejel nedvoumen odgovor. Sodišče je menilo, da imajo poslanci poseben status, ki ni enak uradniku. Njihova dnevnicata tudi ni isto kot stalna plača uradnika, saj je namenjena omogočanju opravljanja poslanske funkcije in pokrivanju osebnih stroškov, povezanih s to funkcijo. Vsaka prepoved ali zmanjšanje dnevnic bi potemtakem postavilo pod vprašaj opravljanje same poslanske funkcije. Na tej podlagi je posledično sklenilo, da dnevnicata ne morejo biti predmet izvršbe ali prepovedi.⁴¹ Če torej poslanec ni imel osebnega premoženja, je lahko brez zadržkov (če izvzamemo tiste moralne) izdajal menice.

Poleg naštetih in konkretno izmerljivih prihodkov pa lahko med poslanske prejemke prištejemo tudi drugačne oblike plačila, ki so jih parlamentarci nemalokrat bili deležni. Bogumilu Vošnjaku je denimo leta 1921 ob glasovanju za ustavo uspelo glasove njegove Samostojne kmetijske stranke dobro unovčiti. Za to, da je vseh devet poslancev stranke glasovalo za vladni ustavni predlog, je bil Vošnjak nagrajen z mestom jugoslovanskega poslanika v Pragi.⁴² Podoben posel so tedaj sklenili tudi muslimanski begi. Glas za ustavo je zanje pomenil ugodnejši postopek pri izvajanju agrarne reforme.⁴³

Če lahko glede na doslej zapisano sklepamo, da je bila ureditev poslanskih plač, ki je veljala v prvi Jugoslaviji, v sistemskem smislu povsem spodobna, lahko obenem tudi ugotovimo, da kljub vsemu ni ustrezno reševala gmotnega položaja poslancev. Prizadevanja po dodatnih ugodnostih, izdajanje menic brez možnosti njihove poravnave z naslova poslanskih dnevnic in podobno ustvarjajo vtis, da je bil vsaj del poslancev nezadovoljen s svojim finančnim položajem in višino »nagrade« za skupščinsko delo. Smiselnost in primernost izplačevanja dnevnic sicer tudi zanje ni bila problematična, neprijetne občutke je vzbujala višina plač, saj naj bi bila občutno prenizka.

Ko je bila skupščina sklicana, je poslanec poleg brezplačnega prevoza leta 1934 tako prejel mesečno 7500 din (30 dni po 250 din dnevnicata). V posameznih sklicih je lahko prejel tudi nekaj več, v posameznih pa manj. Višina dnevnicata se je namreč gibala med 120 in 300 din, tako da

⁴¹ AJ 72, f. 128/395, mnenje kasacijskega sodišča z dne 15. 8. 1932.

⁴² V poročilu češkoslovaškega konzulata v Ljubljani iz avgusta 1921 se med razlogi za imenovanje Vošnjaka – poleg »lojalne« držve njegove stranke – omenja tudi »močna podpora vodilnih funkcionarjev češkoslovaške agrarne stranke«. – AMZV PZ, Lublaň, redno politično poročilo za avgust 1921.

⁴³ Slovenska novejša zgodovina, str. 246.

je v povprečju v času prve Jugoslavije prejemal med 3600 in 9000 din na mesec. V istem obdobju se je povprečna mesečna delavska mezda na Slovenskem gibala med 500 in 1000 din, plače nameščencev pa so segale od 900 do 4500 din na mesec. Bistveno več so zaslužili le direktorji največjih podjetij, ki so letno prejemali od 100.000 do 150.000 din.⁴⁴

Poslanski prihodki torej nikakor niso bili majhni, čeprav je marsikateri poslanec očitno sodil drugače. Upošteva se predstavljeno siceršnjo raven plač se tako zdi, kakor da – po Maxu Webru – niso živeli za politiko, temveč od politike. »Kdor živi za politiko,« je dejal Weber na predavanju Münchenskim študentom v revolucionarni zimi 1917/1918, »jo v notranjem smislu napravi za svojo življenjsko preokupacijo, bodisi uživa golo posedovanje oblasti, ki jo izvršuje, bodisi se njegovo notranje ravnovesje in samozavest napajata iz zavesti, da s služenjem nečemu osmišlja svoje življenje. V tem notranjem smislu seveda vsak resen človek, ki živi za neko stvar, živi tudi od nje. Razlikovanje se potemtakem nanaša na neko precej pomembnejšo stran dejanskega stanja – na ekonomsko plat. Od politike kot poklica živi tisti, ki stremi za tem, da iz nje napravi trajen vir dohodka, za politiko pa tisti, ki mu ne gre za to.«⁴⁵ In solidni poslanski prihodki niso bili zgolj zaslužen plačilo drugim, temveč obenem motivacija prvim. Raznih »kričačev in skledoliznikov«,⁴⁶ ki so se po letu 1918 drenjali pri mizi »visoke« politike, pa je bilo – po besedah politika Vladimirja Ravniharja – več kakor resnih političnih delavcev.

⁴⁴ Prav tam, str. 488.

⁴⁵ Weber, Politika kot poklic, str. 27–28.

⁴⁶ Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 147.

POSLANSKA IMUNITETA

Čemu so imeli poslanci imuniteto?

Maja 1923 je minister pravde Kraljevine SHS na Narodno skupščino naslovil zahtevo, da se »Franjo Žebot, narodni poslanec, izda sodišču zaradi dejanja iz § 411 Kazenskega zakonika«. ¹ Če povzamemo omenjeni člen tedaj še zmerom veljavnega avstrijskega Kazenskega zakonika iz leta 1852, je sodišče Žebotu očitalo, da je sodeloval v pretepu in soudeležencu namerno povzročil telesne poškodbe. Njegovo dejanje sicer ni imelo znakov težjega kaznivega dejanja, a ker je »povzročilo vsaj vidne znake in posledice«, ga je bilo treba kaznovati kot prekršek. ² Mariborski poslanec naj bi se torej nedavno stepel, točneje, prav on naj bi udaril gospoda Viljema Bauerja iz Maribora. Slednji je to dokazoval s pričami, Žebot pa spodbijal, a zgolj s težo lastnih besed. ³ Sodišče se je zato na tej podlagi odločilo, da bo začelo kazenski postopek proti državljanu Žebotu. Toda gospod Žebot, državljan mlade Kraljevine SHS, je bil hkrati tudi narodni poslanec iste države, kar pomeni, da je imel ustavno zagotovljeno imuniteto. Sodišče ni moglo prosto začeti postopka proti njemu. Najprej je moralo preko ministra za to dobiti pooblastilo Narodne skupščine. ⁴

Ko je skupščina prejela ministrovo zahtevo, jo je najprej obravnaval njen imunitetni odbor, nato pa so o njegovem predlogu glasovali poslanci. Svojim tovarišem iz skupščinskih klopi je Žebot seveda hitel pojasnjevati, da je vsa opisana zgodba konstrukt. V Mariboru naj bi namreč njega! brez povoda napadel in poškodoval »dotični član Orjune« Bauer, nato pa pobegnil. Poslanec naj bi bil ves krvav in ogorčeno mimoidoče

¹ SBNSKSHS, 38. redovna sednica, 25. 7. 1923, str. 1330.

² Allgemeines Reichs – Gesetz – und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich, 1852/36, Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen, § 411.

³ SBNSKSHS, 38. redovna sednica, 25. 7. 1923, str. 1331.

⁴ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 87/1921, Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, §§ 83, 88.

ljudstvo je baje sámo steklo za napadalcem ter ga »malo doškodilo«. Žebot je skupščinskim tovarišem še navrgel, da je že »delj časa bolesan na obeh ušesih (Mittelorencindung)« in se bo moral v bližnjem času »podvrći operaciji«. Toda kljub njegovim pojasnilom in ugovorom je skupščina glasovala tako, kot je pred tem predlagal imunitetni odbor. Poslancu imunitete ni priznala, postopek pred sodiščem se je lahko začel.⁵

Pretepaški incident Franja Žebota torej ni zadeval le njegove osebe, temveč je trčil tudi ob dejstvo, da je bil Žebot izvoljeni poslanec. Neupošteva je dejstvo, kdo je dejansko povzročil pretep, kdo je bil napadalec, kdo žrtev in kako je odločila skupščina, lahko seveda ugotovimo, da poslanec kazenskoppravno ni bil enak ostalim državljanom. Pretepal se je (domnevno), pa je morala skupščina odločiti, ali ustavno neodvisno sodišče lahko začne postopek o zadevi ali ne. Glede na povedano je nedvomno užival poseben privilegij, konkreten »parlamentarni privilegij«, ki je izviral iz zgodovine angleškega parlamentarizma – imuniteto. Na Otoku je poslanska imuniteta nastaja)la kot rezultat političnega boja med parlamentom in krono, ko se je postopoma uveljavilo prepričanje, da je treba »poslancem zagotoviti svobodo govora in ostale svoboščine in pravice, ki naj jim omogočijo svobodno izražanje oziroma zastopanje političnih stališč«. ⁶ Poslanska imuniteta je torej posledica prizadevanja po odstranitvi vpliva kralja na poslovanje parlamenta in razumljena kot varovalka poslancev pred njim in (kasneje zlasti v kontinentalni Evropi) izvršilno oblastjo. Na idejni ravni je v času razsvetljenstva tudi povsem sovpadala s podobo demokratične ureditve družbe. Po Montesquieuju so bili namreč poslanci pravni zastopniki ljudstva, ki je bilo kot nosilec suverenosti v državi nedotakljivo. Potemtakem so morali biti tudi izvoljeni predstavniki ljudstva – poslanci – »nedotakljivi in pravno neodgovorni pri izvrševanju svoje zakonodajne dejavnosti«. ⁷

Čeprav torej imuniteto lahko označimo kot privilegij poslanca, velja poudariti, da je nastala v javnem interesu izključno zaradi zagotavljanja nemotenega dela parlamenta. Prav javni interes kot čisto »političen razlog« naj bi bil tako pomemben, da se je država (začasno) odrekla pravici do kaznovanja. Osebni interes poslanca pri tem ni igral nobene vloge. Imuniteta je »varovala« parlament, ki je svoje delo pač opravljal preko

⁵ SBNSKSHS, 38. redovna sednica, 25. 7. 1923, str. 1331, 1337.

⁶ Miro Cerar: Imuniteta poslancev (s posebnim ozirom na pravno ureditev v Sloveniji). V: Zbornik znanstvenih razprav 1994. Ljubljana 1994 (dalje Cerar, Imuniteta poslancev), str. 57–58.

⁷ Prav tam, str. 60.

izvoljenih poslancev. Toda v praksi je seveda bilo mogoče, da je institut, ustanovljen v javnem interesu, ščitil konkretni osebni interes poslanca. Mogoče je bilo, da se poslanska imuniteta »tu in tam zlorablja za uresničevanje svojih osebnih zahtev in izpostavljanje svojega napačnega razumevanja poslanske dolžnosti«. ⁸ Tovrstna možnost, ki je vsekakor obstajala in se v več primerih tudi nadvse plastično (včasih celo bizarno) izrazila, je gotovo postavljala pomen imunitete nekoliko pod vprašaj, vendar ga na načelni ravni ni spodkopavala. Zloraba poslanske imunitete zaradi osebnih interesov je bila predvsem anomalija. Veliko »nevarnejši« za institut imunitete so bili drugi zadržki, ki so problematizirali tako njeno etično plat kot načelni smisel. Nekaterim pravnim in političnim teoretikom se je zdela »sumljiva«, saj so pisali, da »ni bolj sumljivega in nevarnega privilegija od privilegija biti nekaznovan za kaznivo dejanje«; za druge je bila »nerazumljiva«: »Jaz ne razumem, zakaj je treba narediti kazenski pregon politikov težji od kazenskega pregona navadnih ljudi. Morda bi bilo obratno bolj razumljivo.« ⁹ Toda vsem pomislekom navkljub se je načelo poslanske imunitete od konca 18. stoletja in skozi 19. stoletje uveljavilo v večini evropskih držav in v Združenih državah Amerike.

Po angleškem zgledu, kjer se je imuniteta na ustavnopravni ravni popolnoma uveljavila z znamenitim dokumentom *Bill of rights* iz leta 1689, ¹⁰ so jo priznali tudi ameriškim poslancem že kmalu po revoluciji, z *Aktom konfederacije* iz leta 1778. ¹¹ V kontinentalni Evropi se je naprej uveljavila v Franciji, takoj po revoluciji leta 1789, ¹² nato pa še drugod. Nemškimi poslancem so jo priznali z ustavo leta 1871, čeprav ji je kancler Bismarck ostro nasprotoval, ¹³ avstrijskim pa po obnovi ustavnega življenja leta 1861. T. i. februarška ustava sicer načela imunitete ni vsebovala, a ker so jo poslanci takoj po sklicu deželnih zborov aprila 1861 in nato državnega zbora energično zahtevali, je vlada brž pripravila osnutek zakona o

⁸ Janko Tahović: *Parlamentarni imuniteti*. V: *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 1953, št. 2, str. 159–160.

⁹ Prav tam, str. 160.

¹⁰ Cerar, *Imuniteta poslancev*, str. 57–59; Maximilian Weigel: *Die Lehre von der parlamentarischen Disziplin in rechtsvergleichender Darstellung*. Leipzig 1909 (dalje Weigel, *Die Lehre von der parlamentarischen Disziplin*), str. 4–9.

¹¹ Cerar, *Imuniteta poslancev*, str. 62–63; Weigel, *Die Lehre von der parlamentarischen Disziplin*, str. 16–18.

¹² Cerar, *Imuniteta poslancev*, str. 59–61; Weigel, *Die Lehre von der parlamentarischen Disziplin*, str. 18–22.

¹³ Cerar, *Imuniteta poslancev*, str. 61–62; Weigel, *Die Lehre von der parlamentarischen Disziplin*, str. 56–59.

poslanski imuniteti. Oba domova parlamenta sta ga (po začetnem nezadovoljstvu in dopolnitvah v poslanski zbornici in žolčnih debatah v gosposki zbornici) naposled sprejela in 3. oktobra 1861 je dobil cesarsko sankcijo. Zakon je veljal tudi za deželnozborske poslance, bil nato leta 1867 vključen v spremenjeni temeljni zakon o državnem zastopu in ohranil svojo veljavo vse do razpada habsburške monarhije.¹⁴

Avstrijskim poslancem se tako ni bilo treba bati, da bi jih kdorkoli preganjal zaradi glasovanj v parlamentu ali zaradi govorov in dejanj, povezanih z izvrševanjem njihovega poslanskega dela. Zanj so odgovarjali zgolj državnemu zboru in torej bili deležni t. i. »poklicne imunitete«. Poleg tega jim je bila zagotovljena tudi »nepoklicna imuniteta« – imuniteta za dejanja, ki niso bila povezana s službo poslanca. Če je namreč poslanec storil kaznivo dejanje, se je lahko postopek proti njemu začel le s privolitvijo državnega zbora, razen v primeru, ko so ga organi pregona zasačili pri samem dejanju. Toda tudi tedaj je moralo sodišče o tem nemudoma obvestiti parlament, njegov imunitetni odbor pa je nato lahko zahteval, da se postopek proti dotičnemu poslancu prekine.¹⁵

Podobno kot v rajni Avstriji je bila poslanska imuniteta urejena tudi v Kraljevini SHS, državi naslednici dvojne monarhije. Ko so slovenski poslanci na Dunaju, Anton Korošec, Lovro Pogačnik, Josip Gostinčar in drugi, Južno železnico zamenjali za Orient ekspres in sedli v nove poslanske klopi v Beogradu, se je zanje nedvomno veliko spremenilo; znašli so se v povsem novem državnem, kulturnem in gospodarskem okviru, njihova vloga in pomen v državi sta se spremenila, a nekaj politično-sistemsko in osebno pomembnih elementov je vseeno ostalo precej podobnih. Sistem poslanskih plač in poslanske imunitete se skorajda ni razlikoval. Ustava Kraljevine SHS, t. i. vidovdanska ustava iz leta 1921, je poslansko imuniteto opredeljevala v §§ 87 in 88. Po prvem »nihče ne sme nikoli klicati poslanca na odgovor zaradi glasu, ki ga je oddal kot član narodne skupščine. Za vse izjave in vse postopanje pri izvrševanju mandata, bodisi v sejah narodne skupščine bodisi v odborih ali v posebnem odposlanstvu ali v posebni dolžnosti po naročilu skupščine, so poslanci odgovorni samo narodni skupščini po določitih poslovnika.«¹⁶

¹⁴ Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma, str. 240.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 87/1921, Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, § 87.

Skica skulpture Tome Rosandića Igrali se konji vrani pred pročeljem skupščine.
(Arhiv Jugoslavije, fond Narodna skupština)

Poslanska imuniteta, ki jo je uveljavil citirani člen, je bila materialna, saj je popolnoma izključila vsakršno odgovornost poslanca (ustavno-pravni teoretiki jo zato imenujejo tudi poslanska neodgovornost). Hkrati je bila poklicna, saj je eksplicitno in konkretno zadevala dejanja, povezana s poslansko službo, in absolutna, kajti poslanca je varovala tudi po prenehanju njegovega mandata.¹⁷ Zaradi oddanega glasu ali izjave ga ni smel »nihče nikoli« klicati na odgovor. Njegova neodgovornost torej ni bila le kazenska, temveč tudi civilna in administrativno-disciplinska. Poslanec, ki je bil obenem državni uradnik (kar je bilo tedaj mogoče) in bi v govoru zmerjal vlado, za to ne bi disciplinsko odgovarjal po zakonu o uradništvu. Poklicna imuniteta poslanca prve Jugoslavije je bila torej nedvomno široka, vendar ozko povezana z njegovim delom. Če je, denimo, poslanec v skupščinskem govoru pozival državljane k upor, za to ni odgovarjal, če pa je iste besede ponovil na svojem strankarskem shodu ali objavil v časopisu, je bil v enakem položaju kot vsak drug državljan. Ob tem še omenimo, da je poslanec odgovarjal tudi za dejanja, storjena v skupščini, če niso bila povezana z njegovim delom.¹⁸ Ni bil tako redek pojav, da je kakšen poslanec med odmorom primazal klofuto tovarišu. Čeprav je to naredil iz političnih razlogov, je zanj odgovarjal.

Ob poklicni imuniteti je bila poslancu zagotovljena tudi nepoklicna, opredeljena v § 88 ustave: »Brez pooblastitve narodne skupščine se njeni člani ne smejo za kazniva dejanja kakršnekoli vrste klicati na odgovor niti jim ne sme nikakor in nikoli kakršnokoli oblastvo odvzeti svobode, dokler traja njih mandat, razen če se zalotijo na samem dejanju hudodelstva ali pregreška. Vendar pa se v tem poslednjem primeru takoj obvesti narodna skupščina, ako je zbrana, in ona da ali odreče pooblastitev, da se pristojni postopek nadaljuje ob času zasedanja. Imunitetna pravica poslancev nastane z dnem izvolitve. Če postane kdo poslanec, preden se je zoper njega zaradi kaznivega dejanja izrekla izvršna rajsodba, obvesti oblastvo, ki vrši poizvedbe in preiskavo, o tem narodno skupščino, ki da ali odreče pooblastitev za nadaljevanje postopka. Član narodne skupščine se sme klicati na odgovor samo za ono dejanje, zaradi katerega je izročen.«¹⁹

¹⁷ Cerar, Imuniteta poslancev, str. 64.

¹⁸ Jovanović, Ustavno pravo Kraljevine SHS, str. 179–180.

¹⁹ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 87/1921, Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, § 88.

Nepoklicna imuniteta torej ni bila materialna, ampak procesna,²⁰ saj je poslanec za vsa dejanja, ki niso zadevala poslanske službe, odgovarjal kot vsak drug državljan, če je le skupščina dala »pooblastitev« za začetek (ali nadaljevanje) postopka. Za »prostočasna« kazniva dejanja tako ni bil neodgovoren, bil pa je nedotakljiv. Pravzaprav je bila nedotakljiva njegova osebna svoboda, kajti nepoklicna imuniteta ga je varovala le pred sprožitvijo kazenskega postopka, v civilnih sporih ali disciplinskih postopkih je bil kajpak enak drugim. Poslančeva osebna svoboda pa seveda spet ni bila nedotakljiva zaradi njegovih morebitnih (in v praksi večkrat prisotnih) osebnih interesov, temveč zaradi že omenjenega javnega interesa; interesa skupščine, »da njenim članom ne bi tendenciozne obtožbe preprečevale opravljanja njihovih dolžnosti«.²¹ In ker je bil poslanec zaradi narave svojega dela v nadpovprečni meri izpostavljen t. i. »tendencioznim obtožbam«, je o »resnosti« ali »tendencioznosti« obtožbe presojala sama skupščina.²²

Natančnejši postopek ugotavljanja »resnosti« je na podzakonski ravni urejal poslovnik, ki je sicer obravnaval tako poklicno kot nepoklicno imuniteto. Toda medtem ko je v členu o poklicni imuniteti zgolj dobesedno povzel § 87 vidovdanske ustave, je nepoklicno podrobneje opredelil.²³ Po poslovniku se je z vprašanji nepoklicne imunitete, torej z njenim priznanjem ali nepriznanjem konkretnemu poslancu, najprej ukvarjalo posebno skupščinsko delovno telo – imunitetni odbor. Odbor je bil stalen, izbran za celotno skupščinsko periodo, s čimer bi naj bilo zagotovljeno njegovo kar najbolj nepristransko delo. Šele potem ko je imunitetni odbor opravil obravnavo posamičnega primera in o svojih ugotovitvah poročal skupščini, je o (ne)priznanju imunitete odločila skupščina.²⁴

Ob tem moremo seveda ugotoviti, da so se poslanci – člani imunitetnega odbora pri svojem delu gibali po sila spolzkem terenu. Potem ko

²⁰ Cerar, *Imuniteta poslancev*, str. 64.

²¹ Jovanović, *Ustavno pravo*, str. 181, 184.

²² Prav tam, str. 180.

²³ Poslovnik ureja imuniteto v §§ 106–109 (Pržič, *Poslovnik sa objašnjenjima*). V sicer burni parlamentarni razpravi o poslovniku ureditev poslanske imunitete ni bila problematična. – SBNSKSHS, 35. do 38. redovna sednica, 27. 2. 1922 do 2. 3. 1922, str. 437–513.

²⁴ Še enkrat velja poudariti, da je bilo soglasje potrebno le za začetek ali nadaljevanje kazenskega postopka. Če bi torej bil poslanec obsojen pred izvolitvijo, ljudje pa bi ga – npr. v znak protesta – kljub vsemu izvolili, skupščina ne bi mogla ustaviti izvršitve kazni. Poslanec se svoji imuniteti prav tako ni mogel odreči, skupščina ga je bila v primeru posega v njegovo imuniteto dolžna zaščititi. – Jovanović, *Ustavno pravo*, str. 182–184.

so od ministra pravde ali notranjih zadev prejeli obrazloženo zahtevo za izročitev poslanca sodni oblasti, niso smeli ugotavljati krivde, saj niso bili sodniki, temveč le »resnost« predloga. Poročevalec imunitetnega odbora Ninko Perić je na seji 30. junija 1921 tako dejal, kako člani odbora »v principu sledijo stališču, da mora vsak državljan odgovarjati za kaznivo dejanje, ki ga stori«. Tudi narodni poslanec. Imunitetni odbor je po Perićevih besedah »želel samo v posameznih primerih kakšne zlorabe s strani oblasti« zaščititi poslanca in je zato obravnaval njegov spis. O krivdi »ni konstatiral«, »naše delo«, je Perić pribil kolegom poslancem, je to, da »kot člani imunitetnega odbora kontroliramo spis in kot pravniki, ki ste jih izbrali za člane imunitetnega odbora, predvsem ugotovimo, če ni kake politične zlorabe s strani oblasti proti dotični osebi«. ²⁵

Naloga imunitetnega odbora je bila torej glede na stališče poslanca Ninka Perića povsem jasna. Upošteva je dejstvo, da ga je izrekel prav poročevalec odbora, stalnega delovnega telesa, ki je bilo povrhu sestavljeno iz pravnikov, bi skorajda mogli domnevati, da Perićeve besede odslikavajo tedanjo in prihodnjo parlamentarno prakso ob vprašanju imunitete: Naj gre imuniteta tistemu, ki je žrtev politične zlorabe! Toda odločne besede Ninka Perića so se le mesec kasneje povsem razblinile, razkadile kot cigaretni dim v skupščinskih pisarnah. Parlamentarna stvarnost je bila docela drugačna in docela podobna tisti iz starega dunajskega parlamenta. Tam je že razvpiti primer poslanca viteza Schönererja pokazal, da »večina v parlamentu imuniteto vedno presoja z zornega kota lastnih političnih interesov«. ²⁶ Tudi jugoslovanska praksa od tega »načela« ni bistveno odstopala, saj so v državi bili prva žrtev večinskega doje-manja imunitete komunistični poslanci.

Poslanska imuniteta v politični praksi

V razdrobljenem političnem mozaiku Kraljevine SHS je bila prav KPJ tisti politični faktor, ki je združeval ostale, saj so ji skoraj vsi nasprotovali in v njej videli političnega nasprotnika, s katerim se ni mogoče pogovarjati. Tudi zato je bil sploh prvi zakon, sprejet v Narodni skupščini, Zakon o zaščiti države pred komunističnim gibanjem. Povod zanj je sicer bil t. i. vidovdanski atentat na ministra Draškovića, o čemer teče beseda

²⁵ Pržić, Poslovník sa objašnjenjima, str. 202–203.

²⁶ Več o primeru viteza Georga v: Cvirni, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma, str. 241–242.

v podpoglavju *Streli letijo na vse strani*. Trdimo lahko, da je bil zakon gladko sprejet, celo z delom glasov iz opozicije, pa čeprav je – kljub konkretnemu povodu – njegova argumentacija temeljila na izmišljenih podatkih in posplošenih ocenah. Celotna stranka je bila razglašena za »teroristično in anarhistično organizacijo«, ki naj bi pripravljala atentat na »vlado, Narodno skupščino in nekatere pomembne osebnosti«. Pri tem naj bi bili – po prepričanju vlade – udeleženi tudi komunistični poslanci. Minister Pribičević je zatrdil, da bi naj omogočili atentatorju vstop v skupščino, ta pa naj bi nato »vrgel bombo in napravil pokol«. ²⁷ Nedvomno huda obdolžitev, očitno dovolj huda, da je sodišče želelo izročitev poslancev »zaradi kazenske preiskave«. Zahtevo sodišča je skladno s poslovnikom obravnaval imunitetni odbor, ki pa je imel na mizi le to, kar je dotlej slišal v skupščini ali prebral v časnikih. V zahtevi je namreč bila samo splošno nakazana povezava med atentatom in stranko, zveza posameznega komunističnega poslanca z atentatom pa bi se naj ugotavljala šele po izročitvi. Po mnenju prvega ustavnopravnega teoretika prve Jugoslavije Slobodana Jovanovića zahteva posledično sploh ni bila obrazložena, kar je – po njegovem – bil tako velik formalni »nedostatek«, da bi že zgolj zato skupščina morala odreči izročitev. ²⁸ Poleg tega pa velja ob tem upoštevati tudi le mesec stare besede poslanca Perića, ki je eksplicitno poudaril, da imunitetni odbor prvenstveno ugotavlja politično ozadje zahtevanega kazenskega pregona. V tej zadevi je gotovo šlo za čisto politični razlog in posledično »šolski primer« pomena imunitete. Ravno zavoljo takih obtožb so jo poslanci imeli. Kljub vsemu pa je imunitetni odbor v svojem poročilu predlagal izročitev, s čimer je poteptal tako lasten interpretativni okvir kot ustavno in poslovniško podlago. Temu je sledila še skupščina, zakaj 2. avgusta 1921 je poročilo v celoti sprejela. Komunistični poslanci so bili ob imuniteto, dva dni kasneje pa še ob poslanski mandat. ²⁹ Postali so politični marginalci in kriminalizirani sovražniki države.

Praksa take presoje imunitete, kot so je bili deležni komunisti, se je kasneje pokazala tudi v primeru karizmatičnega liderja hrvaške opozicije Stjepana Radića in še številnih drugih poslancev avtonomističnega političnega bloka. 25. julija 1923 se je namreč pred skupščino, ki od afere s komunističnimi poslanci pravzaprav ni obravnavala vprašanja

²⁷ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 116.

²⁸ Jovanović, *Ustavno pravo*, str. 182–183.

²⁹ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 116–117.

priznanja imunitete, znašlo obsežno poročilo imunitetnega odbora. V njem je bilo kar trideset zahtev po izročitvi poslancev sodišču, v krepki večini so spadali v vrste avtonomistične opozicije.³⁰ Glavni junak skupščinske razprave je bil tisto dopoldne Stjepan Radić, izvoljeni poslanec, ki se dotlej sicer še ni oglasil v skupščini, ni verificiral mandata in ni sodeloval pri njenem delu, a je mandat vseeno imel, z njim pa tudi imuniteto (od dneva izvolitve). Zadevali so ga štiri zahtevki sodišča, v glavnem oprti na zakon o tisku, na izjave in članke iz časopisa *Slobodni dom*.³¹ V eni od inkriminiranih izjav je na primer dejal, da je »v srbski šoli vedno gospodovala laž in v njej gospoduje še danes. Tam pri Srbih je cerkev politični agitator države, zdaj pa služkinja današnjih oblastnikov. Mi, Hrvati, pa imamo nasprotno človečansko vero, evropsko šolo, evropsko in slovansko književnost. Mi, Hrvati in Srbi, torej nismo etično eno. Pri srbski gospodi ni poštene besede ne v trgovini ne v politiki. Ta gospoda se ne drži niti svojih pisnih obvez.«³² Ostre in napadalne besede, podkrepljene s predvolilnimi izjavami o tem, da so volitve njegov »plebiscit« za državo Hrvaško, ne pa postopek za pošiljanje poslancev v Beograd, seveda niso bile nedolžne in so vsebovale elemente kaznivega dejanja. Zdi se, kot da so tožilstva in sodišča opravljala svoje delo, prav tako pa tudi skupščina. A časovni trenutek imunitetne razprave, količina zahtevkov in sploh vzdušje v skupščini bolj ali manj pritrjujejo tezi, da tistega poletnega dopoldneva ni šlo zgolj za rutinski skupščinski postopek, temveč za politični obračun z avtonomisti. Ko je dan prej predsednik skupščine na dnevni red za naslednji dan uvrstil poročilo imunitetnega odbora, je v krogih radikalne stranke odjeknil gromek aplavz, »kot da se je zgodilo nekaj epohalnega.«³³ Pravzaprav se tudi je ...

Velika večina zahtevkov po izročitvi sodišču nikakor ni bila najnovejšega datuma. Nekateri so bili stari več mesecev, nekateri še starejši. Vsi so bili v skladu s poslovníkom posredovani imunitetnemu odboru, vendar jih ta preprosto ni obravnaval. Postopki proti poslancem se tako nikakor niso mogli začeti. Zakaj? »Jer to vlada nije htela,« so točno ugotovili poslanci Jugoslovanskega kluba in Jugoslovanskega muslimanskega kluba.³⁴

³⁰ SBNSKSHS, 38. redovna sednica, 25. 7. 1923, str. 1329–1331.

³¹ Prav tam, str. 1333–1334.

³² Prav tam, str. 1334.

³³ Prav tam, str. 1332.

³⁴ Prav tam, str. 1332. Poslanci Jugoslovanskega kluba in Jugoslovanskega muslimanskega kluba so svoja stališča o aktualni imunitetni problematiki predstavili v posebni protestni izjavi, ki so jo prebrali v skupščini, in takoj zatem – v znak protesta – zapustili sejo.

Vlada je seveda imela pripravljeno svojo kalkulacijo, preprost politični račun, ki pač ni vključeval drezanja v opozicijo. V nestabilni politični situaciji leta 1922, ko sta bili tako opozicija kot vladna koalicija notranje izrazito razdrobljeni in neenotni, nihče ni določneje vedel, kdo bo njegov prihodnji zaveznik.

Po razpadu koalicije in oblikovanju homogene vlade radikalne stranke z volilnim mandatom pa je bilo maneverskega prostora za »banalne« razprtije okrog imunitete še manj. To jasno dokazuje tok dogodkov po volitvah 18. marca 1923, ko je bilo na političnem parketu vzpostavljeno »vojno stanje«. ³⁵ Tedaj se je nenadoma zgodilo »nekaj epohalnega«. Zasedal je imunitetni odbor, njegovo poročilo je obravnavala skupščina in sklenila (z nekaj izjemami), da se poslancem Federalističnega bloka imuniteta ne prizna. Vsekakor so znova bili v ospredju politični vzroki, in znova niso bili upoštevani.

Primer nesrečnega mariborskega poslanca Žebota z »Mitelorencindungom« je v tem kontekstu tako bolj jasen. Že res, da se je stepel, a v pretep z njim je bil vključen orjunaš, njegov politični nasprotnik, sam pa je bil pristaš SLS, torej Federalističnega bloka. V ozadju njegovega pretepaškega incidenta sicer ne moremo najti morebitne vladne zarote in zlorabe, v ozadju parlamentarne obravnave primera Žebot pa že. Čeprav v samem zahtevku po izročitvi ni bilo sledov o političnih razlogih pregona, so bili ti več kot očitni v skupščinski dvorani. Trdimo lahko, da bi Franju Žebotu v kakem drugem kontekstu in v kaki drugi aktualnopolitični situaciji imuniteto priznali. Ne nazadnje je skupščina na isti seji, 25. julija 1923, priznala imuniteto poslancu Slavku Šečerovu, ki naj bi se ravno tako pretepal. Po spisu je Šečerov, član Demokratske stranke, imel pred svojimi volivci v Velikem Bečkereku govor, ki ga je naenkrat nesramno zmotil medklic nekega kmeta. Poslanca je to razburilo in kmetu je »opalio šamar«. Večina v imunitetnem odboru je nato ocenila, da je poslanec bil pač izzvan in se je odzval v »neki vrsti samoobrambe«. ³⁶

Upoštevaje napisano bi veljalo ugotoviti, da skupščinska praksa, ki se je uveljavila v času vidovdanskega parlamentarizma, z nekaj izjemami v glavnem ni bila naklonjena priznanju imunitete. Temu pritrjujejo tudi številke, kajti v parlamentarni periodi 1923–1924 je skupščina obravnavala 30 zahtev za izročitev poslancev ³⁷ in v 24 primerih odločila, da se

³⁵ Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 150–155.

³⁶ SBNSKSHS, 38. redovna sednica, 25. 7. 1923, str. 1331, 1337.

³⁷ Gre za zahteve, ki so bile obravnavane na »Radićevi« seji 25. 7. 1923.

imuniteta ne prizna,³⁸ v periodu 1925–1927 pa je obravnavala 10 zahtevkov in le pri treh imuniteto priznala.³⁹ Toda po drugi strani nikakor ni moč prezreti dejstva, da samo število zahtevkov, ki jih je skupščina obravnavala, ni bilo visoko. Še več, to število se je tudi bistveno razlikovalo od števila vseh zahtev, ki jih je skupščina prejela. V periodu 1923–1924 je skupščina namreč dobila 165 zahtevkov,⁴⁰ v periodu 1925–1927 pa 182.⁴¹ V prvem primeru je torej sploh odločala o 18 % zahtev, v drugem pa celo o manj kot 6 %. V ostalih primerih so poslanci seveda imeli (vsaj do odločitve skupščine)⁴² avtomatsko priznано imuniteto. Posledično moremo torej ugotoviti nasprotno: Skupščina je bila še kako naklonjena priznanju imunitete, vendar na svojstven način, pogojen s turbulentnimi notranjepolitičnimi razmerami v državi.

Poslanska imuniteta v tridesetih letih 20. stoletja

Po suspenzu ustave in ukinitvi skupščine z diktaturo kralja Aleksandra januarja 1929 je bilo ustavno življenje formalno vnovič vzpostavljeno septembra 1931, ko je monarh oktoiral novo ustavo. Ob vsej vprašljivosti in »nedemokratični« naravi njenih členov vendarle ne gre spregledati, da je uveljavila tudi načelo poslanske imunitete. Toda to načelo je uveljavila nekako tako kot načelo delitve oblasti ali načelo avtonomije novonastalega dvodomnega zakonodajnega in predstavniškega organa Narodnega predstavništva. Od poslanske imunitete je v primerjavi z vidovdansko ureditvijo ostala le blede senca.

Po oktroirani ustavi s 3. septembra 1931 so poslanci in senatorji bili deležni tako poklicne kot nepoklicne imunitete. V okviru poklicne, opredeljene v § 74, niso odgovarjali zaradi glasu, ki so ga oddali kot člani senata ali skupščine, prav tako pa so bili »za vse izjave in vse postopanje

³⁸ Pregled o radu Narodne skupštine Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca za skupštinsku periodu od 16. aprila 1923. g. do 10. novembra 1924. god. Beograd 1928 (dalje Pregled o radu NS 1923/1924), str. 262–280.

³⁹ Pregled o radu Narodne skupštine Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca za skupštinsku periodu od 7. marta 1925. g. do 15. juna 1927. god. Beograd 1928 (dalje Pregled o radu NS 1925/1927), str. CXLII–CLVIII.

⁴⁰ Pregled o radu NS 1923/1924, str. 280.

⁴¹ Pregled o radu NS 1925/1927, str. CLVIII.

⁴² Narodna skupščina je o nekaterih zahtevkih sicer odločala, vendar šele v naslednji periodu. Tako je decembra 1925 obravnavala zahteve za izročitev 25 poslancev, pri čemer so vsi bili posredovani pred marcem 1925. Nekateri so bili celo starejši od dveh let. Tedaj je skupščina enoglasno sklenila, da se vsem poslancem prizna imuniteta. – SBNSKSHS, 10. 12. 1925, str. 25–29.

Notranje stopnišče v palači Narodne skupščine (Foto: Borut Batagelj)

pri izvrševanju mandata, bodisi v sejah senata ali narodne skupščine, bodisi v odborih ali posebnem odposlanstvu ali v posebni dolžnosti po naročilu senata ali skupščine« odgovorni zgolj senatu ali skupščini »po odredbah poslovnika«. Kot nekoč, toda: »Za one izjave in postopanje, ki vsebujejo kaznivo dejanje, so senatorji in narodni poslanci odgovorni tudi pred rednim sodiščem, če da senat ali narodna skupščina dovolitev za to.« Še več: »Vendar so za razžalitve, klevete in zločinstva senatorji in narodni poslanci odgovorni pred rednim sodiščem tudi brez predhodne dovolitve senata ali narodne skupščine.«⁴³ Ureditve je nedvomno relativizirala, če ne že v precejšnji meri poteptala načela imunitete. Profesor beograjske Ekonomsko-komercialne visoke šole Lazo Kostić je pri tem – morda nekoliko hudomušno – ugotavljal, kako v tridesetih letih več ni mogoče govoriti o poslanski neodgovornosti, kakršno je uveljavila vidovdanska ustava in kako sta tedaj novokomponirana izraza »poklicna« in »nepoklicna« imuniteta, s katerima je operiral dunajski profesor Ludwig Adamovich v svojem delu *Österreichisches Staatsrecht*,⁴⁴ nenadoma postala nadvse primerna, »za naše prilike posebej«.⁴⁵

⁴³ Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 53/1931, Ustava kraljevine Jugoslavije, § 74.

⁴⁴ Adamovich je uporabljal izraza die berufliche in die außerberufliche Immunität, ki ju je Kostić prevajal kot pozivni in vanpozivni imunitet.

⁴⁵ Lazo M. Kostić: Pred kojom vlašću odgovaraju narodni poslanici i senatori za dela izvršena pri obavljanju mandata. V: *Pravosuđe*, 1938, št. 1–2, str. 100–101.

Poklicna imuniteta tako od leta 1931 za storjena kazniva dejanja ni bila več absolutna in materialna, obenem pa je bila tudi precej skrčena, saj je poslanci in senatorji za morebitne razžalitve sploh niso bili deležni. Precej nenavadno se zato zdi, da je poslanec za kleveto, izrečeno na seji, odgovarjal pred sodiščem brez predhodnega soglasja skupščine, za iste besede, izrečene na svojem strankarskem shodu, pa ne, saj je bila nepoklicna imuniteta urejena podobno kot v dvajsetih letih. Po § 75 ustave se poslanca in senatorjev brez pooblastitve senata oz. skupščine ni smelo za kazniva dejanja »učinjena izven izvrševanja mandata, klicati na odgovor, niti se jim ne sme odvzemati svoboda, dokler traja njih mandat, razen če se zalotijo na samem dejanju zločinstva ali prestopka. Vendar pa se v tem poslednjem primeru takoj obvesti senat ali narodna skupščina, če sta zbrana, in senat ali narodna skupščina da ali odreče pooblastitev, da se pristojno postopanje nadaljuje ob času zasedanja.«⁴⁶ Podobno je veljalo tudi za nadaljevanje že začetega postopka.⁴⁷ Citirana člena ustave sta bila v drugem desetletju jugoslovanske države tudi edini pravni vir poslanske in senatske imunitete, saj sta v poslovnikih senata in skupščine zgolj dobesedno prepisana.⁴⁸

Če si na tem mestu privoščimo drobno, a dobronamerno stranpot na margine zabavne analitike, lahko v novi imunitetni ureditvi odčitamo iskreno stremljenje kralja Aleksandra po stabilizaciji razmer v državi. Prej neodgovorne poslance neodgovornega parlamenta je naredil za odgovorne, pri čemer pa ni posegal v sveti institut njihovega prostega časa, saj so »izven poklica« še naprej lahko »veseljačili« kot nedotakljivi.

Ozkost poklicne v primerjavi s širino nepoklicne imunitete je nedvomno bila velika in za parlamentarno demokracijo nenavadna novost, ki je gotovo bodla v oči. Poslanec je moral bolj previdno izbirati besede v parlamentu, kakor pa v gostilni, s čimer je bil njegov politični manevrski prostor precej utesnjen. Ob taki, evidentno »nadzorstveni« ureditvi, pa po drugi strani nikakor ne gre spregledati drobnega detajla iz § 74 ustave, detajla, ki pravzaprav pove, da poklicna imuniteta le ni bila zmerom

⁴⁶ Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 53/1931, Ustava kraljevine Jugoslavije, § 75.

⁴⁷ Prim.: Fran Ogrin: Imuniteta senatorjev in narodnih poslancev. V: Slovenski pravnik, 1937, št. 11–12, str. 270–277.

⁴⁸ Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 80/1931, Zakon o poslovnem redu v narodni skupščini, §§108, 110; 82/1931, Zakon o poslovnem redu v senatu, §§108, 110. §§ 107 in 109 sicer še govorita o tem, da se zahteve sodnih oblasti odkazujejo imunitetnemu odboru in da nepoklicna imuniteta ne velja v zasebnopravnih sporih.

in v vseh primerih ožja. Kakšno drugo kaznivo dejanje kot klevetanje je namreč bilo umneje narediti v skupščini, kakor pa doma. Omenjeni člen namreč eksplicitno pravi, da poslanci in senatorji odgovarjajo pred rednimi sodišči. Disciplinska, vojaška in cerkvena sodišča jim ne morejo soditi, prav tako pa tudi ne zloglasno Državno sodišče za zaščito države, saj je bilo eminentno izredno sodišče. Krog mogočih magistratov je tako bil manjši. Detajl iz § 74 je torej brezdvomno pomemben, a vendar zgolj detajl, ki ga je bilo v jugoslovanski politični praksi mogoče brez težav spregledati.

Praktična uporaba nove imunitetne ureditve se je nadvse nazorno in povedno pokazala pomladi leta 1936, ko je v skupščini prišlo do ponovitve incidenta iz leta 1928, vendar z manj tragičnim koncem. Šestega marca 1936 je alkoholiziran in neprespan poslanec Damjan Arnautović iz žepa svojega suknjiča potegnil revolver in streljal proti govorniku, predsedniku vlade in zunanjemu ministru Milanu Stojadinoviću. Dogodek je sicer podrobneje popisan v podpoglavju Iz »periferijske kafane« v parlament. Arnautovića so policisti iz Uprave grada Beograda še isti dan aretirali in nato preko notranjega ministra Antona Korošca na predsednika skupščine naslovili zahtevo, naj skupščina da pooblastilo za nadaljevanje kazenskega postopka. Zahtevek je seveda obravnaval imunitetni odbor in po ekspresni seji, ki je bila že naslednji dan, skupščini enoglasno predlagal, naj imunitete ne prizna.⁴⁹ Postopek je nato lahko stekel naprej, zdelo se je, da je parlament svoje delo v primeru Arnautović opravil. Toda dan kasneje, 8. marca, je v skupščino prispel nov zahtevek za izročitev poslancev sodišču. Tokrat je obsegal imena kar devetih poslancev, ki bi naj bili povezani z nedavnim streljanjem. Našteti poslanci, vsi po vrsti najmračnejši in najostrejši nasprotniki vlade v parlamentu, naj bi svojega kolega Arnautovića nagovarjali k zločinu. Imunitetni odbor je zahtevo ponovno obravnaval že naslednji dan in ponovno sklenil, da se poslancem imuniteta ne prizna. Vendar odločitev več ni bila enoglasna ...⁵⁰

Vse več ostrih nasprotnikov vlade se je znašlo za zapahi, skupaj že deset, lova na atentatorjeve pomagače med člani skupščine pa še zmerom ni bilo konec. 10. marca je sam Arnautović, ki so ga že lahko povsem zakonito zasliševali, v svoji izpovedi v veliko zarotniško zgodbo vključil dva nova poslanska tovariša, Taso Dinića in Srpka Vukanovića. Prvi naj bi nanj »deloval psihološko«, da se je odločil za atentat, drugi pa naj bi

⁴⁹ AJ 72, f. 73/282, poročilo imunitetnega odbora skupščini z dne 7. 3. 1936.

⁵⁰ AJ 72, f. 73/282, poročilo imunitetnega odbora skupščini z dne 9. 3. 1936.

Streha Doma Narodne skupščine (Foto: Borut Batagelj)

bil eden največjih zagovornikov teze, kako da je treba v skupščini napraviti »dumbus«. V svoj poslanski klub je bojda celo prinesel »določeno količino kratkih palic« in dejal: »Za zdaj tako, kasneje, če bo treba, pa so na voljo še druga sredstva.«⁵¹ Upravnik grada Beograda Milan Aćimović je na tej podlagi pisal ministru Korošču, ta je zahtevek posredoval predsedniku skupščine, predsednik Stevan Ćirić pa imunitetnemu odboru. Odbor je še isti dan sklenil tako, kot v dnevih prej. Imunitete ni priznal. Upošteva je dogajanja zadnjih dni pričakovana odločitev, ki pa spet, kot prejšnji dan, ni bila enoglasna.⁵² Le kaj je zmotilo manjšino v odboru?

V prvem primeru, ko je odbor odločal o deveterici svojih tovarišev, je manjšina poudarila, da bi bilo treba zahtevati njihovo izročitev po § 75, ki je opredeljeval nepoklicno imuniteto, in ne po § 74, zadevajočem poklicno. Se zdi nepomembno? Nikakor. Poslanci, o katerih je odbor odločal, so namreč že bili aretirani in odpeljani v Upravo grada Beograda, kjer so jih zadrževali tri dni. Odvzeta jim je bila prostost, kar je seveda bilo mogoče po § 74, ko v primeru zločina za začetek postopka ni bilo potrebno pooblastilo skupščine. Na tej točki se je manjšina pravilno vprašala, ali so v trenutku zločina res izvrševali mandat ali pa so

⁵¹ AJ 72, f. 73/282, akt Uprave grada Beograda Pov. 1366 z dne 10. 3. 1936.

⁵² AJ 72, f. 73/282, poročilo imunitetnega odbora skupščini z dne 10. 3. 1936.

morda izvedli zločin v prostem času. V času streljanja so sicer nekateri bili v skupščini, a niso streljali. To je počel Arnautović, ki pa je v vsakem primeru bil ob imuniteto po § 75. Kako je bilo torej mogoče, da sodelavci pri zločinu, izvedenem zunaj izvrševanja mandata, sodelujejo kot poslanci, vršeči svoje delo? Odgovor je preprost in je sad zadrege, v kateri se je znašel notranji minister Korošec, ko je moral pojasniti zahtevek za izročitev. Aretacije poslancev namreč ni mogel upravičiti drugače kot s § 74, saj bi po § 75 že za samo aretacijo potreboval pooblastilo skupščine. Devet poslancev namreč ni bilo »zatečenih« na kraju zločina. Trdimo torej lahko, da je Korošec za nazaj reševal postopanje svojih policijskih enot, ki so evidentno kršile institut poslanske imunitete. Večina, zvesta vladi, je njegovo razlago gladko sprejela in se na »detajle« ni ozirala. Zakaj bi se ne nazadnje sploh, ko pa je bilo v parlamentu naenkrat devet ostrih nasprotnikov vladnega kabineta manj.⁵³

V drugem primeru, ob obravnavi »psihologa« Dinića in »razgrajača« Vukanovića, ki sta bila ravno tako priprta, pa manjšina v imunitetnem odboru ni problematizirala sklicevanja na § 74, temveč se je le pronicljivo vprašala, ali odvzem prostosti brez pooblastila skupščine že sam po sebi ne izziva mnenja, da je obtožba tendenciozna. Poleg tega je še poudarila, da zahtevek ni bil ustrezno obrazložen – kot leta 1921 ob obravnavi komunističnih poslancev – in dodala, da je zahtevek preko Korošca naslovila Uprava grada Beograda, torej policija, ki za kaj takega ni pristojna. Izročitev poslanca je seveda lahko zahtevalo le sodišče.⁵⁴

Zdi se, da je v tridesetih letih institut poslanske in senatorske imunitete oz. to, kar je od njega ostalo, služil zlasti dodatnemu obvladovanju in discipliniranju še zmerom vročeglavega parlamenta. Temu v prid govori tako ustavna opredelitev imunitete kot njena praktično-politična interpretacija. Njen idejni smisel je v precejšnji meri izpuhtel, zakaj ustreznega varstva poslancem – vsaj v glavnem – ni več nudila; v jugoslovanskem pravno-političnem okviru je seveda obstajal trik, s katerim si je – sicer za ceno poslanske plače – bilo mogoče zagotoviti stalno imuniteto. Tistemu poslancu ali senatorju, ki je bil izvoljen, a ni prišel v Beograd s pooblastilom volilnega odbora, senat (oz. skupščina) posledično ni verificiral mandata. Formalno tako ni bilo dognano, ali je dotični

⁵³ Ob tem je še zlasti zgovorno, da je Korošec po streljanju v skupščini leta 1928, ko je prav tako bil notranji minister, sodelavce atentatorja Puniše Račića privedel šele po dobljenem skupščinskem pooblastilu. – AJ 72, f. 73/282, Ločeno mnenje manjšine odbora z dne 9. 3. 1936.

⁵⁴ AJ 72, f. 73/282, poročilo manjšine odbora z dne 11. 3. 1936.

res poslanec (senator) ali ne. Toda če je dotični storil kaznivo dejanje, se je v praksi skliceval na imuniteto, kar je dokazoval s pooblastilom volilnega odbora. Sodišču tako ni preostalo drugega, kot da je preko ministra podalo skupščini zahtevek za izročitev, saj samo ni bilo pristojno odločati o tem, kdo je zares poslanec. To je lahko storila le sama skupščina (oz. senat). Sodišče je nato čakalo na odgovor skupščine (senata), a ga v praksi ni dočakalo. Narodno predstavništvo je očitno menilo, da izvoljeni poslanci in senatorji, ki niso predložili pooblastil, niso njegovi člani. Tako je nastal »čuden«⁵⁵ položaj, ki je predstavnikom brez verificiranega mandata omogočil stalno imuniteto za ves čas njihove mandatne dobe. Pravniki Gorazd Kušej, ki je omenjeni problem leta 1938 analitično obdelal, je menil, da bi se taki situaciji lahko in morali izogniti, če bi Narodno predstavništvo na konstitutivni seji naenkrat verificiralo vse mandate, ne glede na to, ali kakšen poslanec ali senator ni predložil pooblastila. Vse potrebne podatke je parlament namreč imel na voljo.⁵⁵ Omenjeni trik tako seveda nikakor ne relativizira problematičnosti ureditve in parlamentarne prakse poslanske imunitete v prvi Jugoslaviji, ampak jo zgolj še dopolnjuje. Prej ko slej je bil sad napačne pravne interpretacije in samosvojega tolmačenja poslancev, kdo sploh je njihov skupščinski tovariš.

⁵⁵ Gorazd Kušej: O pravnem položaju narodnih poslancev in senatorjev, ki svojih pooblastil niso predložili narodni skupščini oziroma senatu v verifikacijo. V: Slovenski pravnik, 1938, št. 7–8, str. 188–198.

POSLANCI OB KOZARČKU IN CIGARETI

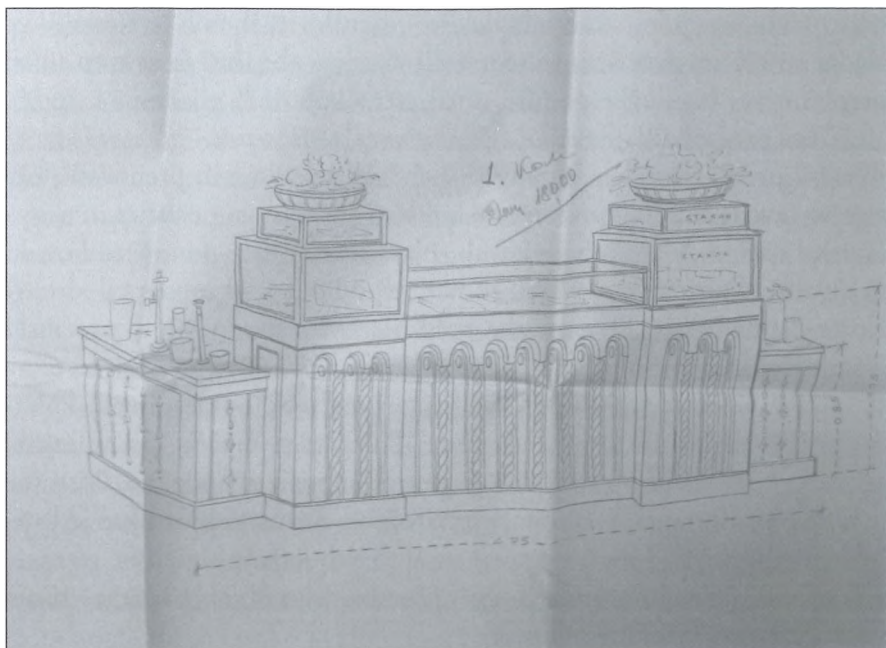
Skupščinski bife

V parlamentu so se med seboj silovito udarjale strasti, kar je tamkajšnji vsakdan na videz približalo tezi srbskega politika Dragoljuba Jovanovića, da »politik mora biti strasten, ampak ne sme imeti drugih strasti in slabosti – razen politike«. ¹ Toda poslanci prve Jugoslavije so imeli precej »drugih strasti« povsem življenjskega značaja. Med najbolj običajne in tedaj gotovo najmanj sporne sta spadala alkohol in tobak, zaščitna znaka javnega življenja.

Polni kozarčki so skupaj z omamnim dimom cigarete ali cigare spremljali delo izvoljenih predstavnikov ljudstva v vseh štirih zgradbah, kjer je domovala Narodna skupščina, v palači Starega dvora, v nekdanji konjeniški kasarni, v »Manježu« in v monumentalni skupščinski zgradbi, dograjeni leta 1936. Uživanje alkohola in tobaka je bilo v vseh poslopijih nadvse liberalno, četudi ni bilo povsem prosto. V Manježu je tako predsednik skupščine Kosta Kumanudi izdal poseben ukaz, s katerim je natančno predpisal »hišni red«. Nekateri razvade poslancev in skupščinskih uslužbencev je z njim prostorsko in časovno utesnil, saj je prepovedal kajenje v dvorani narodne skupščine, kjer so potekala zasedanja, prav tako pa tudi v vseh drugih prostorih z napisom »zabranjeno pušenje«. Poleg tega tudi ni dovolil pljuvanja po tleh in prostega odmetavanja cigaret ter drugih odpadkov. Tem namenom naj bi služili pljuvalniki in »specialne korpe«. ² Poslanec se je med prisotnostjo v dvorani tako moral vzdržati kajenja, na hodniku pa je povrhu vsega moral paziti, kam bo odvrigel ogorek. Še najbolj enostavno je bilo, če je cigareto prižgal v osrednjem družabnem prostoru skupščine – v bifeju. Tam je lahko še spil kakšen kozarček alkoholne pijače in se okrepčal z dobrim in cenovno

¹ Kalajdžić, Razgovori o nama.

² AJ 72, f. 127/392, § 7 Naredbe I. u pogledu reda i bezbednosti Narodne skupštine.

Servirni pult v skupščinskem bifeju je bil bogato obložen.
(Arhiv Jugoslavije, fond Narodna skupština)

ugodnim kosilom. Bife je bil namreč edini prostor, kjer je to bilo možno, saj je bilo raznašanje hrane in alkohola po drugih prostorih skupščine prepovedano. Poslanci so sicer lahko v bifeju uživali vsak dan do osme ure zvečer, v času dolgotrajnih večernih in nočnih sej pa še dlje, saj se je v takih primerih bife zapiral eno uro po koncu seje. Če je komu slučajno zmanjkalo tobачnih izdelkov, jih je lahko kupil v skupščinski prodajalni tobaka, odprti vsak dan od pol osme zjutraj do osme zvečer. V primeru nočnih sej pa je tudi trafikant moral delati dlje in streči poslanecem vse do zaključka seje.³

Oddih (ali naporno politično delo) v bifeju brez časovnih omejitev je bil seveda izključni privilegij poslancev, uslužbenci skupščine so ga namreč lahko obiskovali le zunaj svojega uradnega delovnega časa.⁴ V primeru skupščinske seje so podobno kot osebje bifeja morali delati, vse dokler se slednja ni končala, stenografi pa še dlje.⁵ Med uslužbenci so

³ AJ 72, f. 127/392, §§ 8, 20, 22 Naredbe I. u pogledu reda i bezbednosti Narodne skupštine.

⁴ AJ 72, f. 127/392, § 12 Naredbe I. u pogledu reda i bezbednosti Narodne skupštine.

⁵ AJ 72, f. 118/371, Ukaz o delovnem času za uradnike in uslužbence Narodne skupštine z dne 20. 11. 1932.

najstrožjih omejitev sicer bili deležni vozniki službenih avtomobilov. Kadar so bili na dvorišču, so se morali vljudno obnašati in se niso smeli prepirati, ves čas službe pa niso smeli piti alkoholnih pijač niti kaditi.⁶

Ukaz predsednika skupščine je – *summa summarum* – gotovo še zmerom bil precej liberalen, čeprav je vseboval nekaj ostrih prepovedi. Ob tem se seveda odpira vprašanje, v kolikšni meri so ga poslanci in skupščinsko osebje dejansko upoštevali. Navade vsaj dela posameznikov, ki so delali v skupščinski zgradbi, so namreč odločno odstopale od idealov Koste Kumanudija. Dva meseca pred njegovim ukazom je skupščinski hišnik Čeda Grujić opozarjal, da je že večkrat opazil, kako se skozi okna skupščine meče »razno đubre«, na primer orehove lupine, slivove koščice, gnilo grozdje in seveda vžigalice. Poleg tega mečejo posamezniki odpadke tudi v klet, med drva, s čimer redijo miši in podgane. Pristojne je zato pozval, naj tako ravnanje preprečijo.⁷ Kumanudijev ukaz je torej bil – med drugim – tudi odgovor na skrb vzbujajoče higienske razmere v skupščini in najbrž ni služil zgolj potrebam ustvarjanja lepega vtisa o skupščini med kritično javnostjo.

Udobno življenje poslancev je gotovo postalo še udobnejše jeseni 1936, ko so se preselili v veličastno novogradnjo, imenovano Dom Narodne skupščine. V ustrezno razkošni notranjosti je bilo zadosti prostora za najrazličnejše namene, seveda tudi za bife. Ta se je nahajal na dobro premišljenem mestu, v prvem nadstropju, obdan s prostori poslanskih klubov.⁸ Bifeja sicer niso upravljale skupščinske službe, ampak zasebni gostilničar – zakupnik, ki je v konkurenci drugih gostilničarjev na javni licitaciji ponudil najboljšo ceno in obenem izpolnjeval posebne pogoje.⁹ Poleg nekaterih splošnih pogojev je – med drugim – moral hrano in pijačo zaračunavati po ceniku, ki ga je predpisal predsednik skupščine. Tako nastavljene cene gotovo niso bile vrtoglavo visoke, prav tako pa tudi ne smešno nizke, saj skladno z razpisnimi pogoji niso smele biti nižje od povprečnih beograjskih cen. Domnevamo lahko, da so poslanci najbrž mogli kje drugje jesti in piti ceneje, vendar se spet lahko vprašamo, ali tudi bolje. Za povprečno mestno ceno je moral namreč zakupnik zagotavljati prvovrstno hrano in pijačo. Cenovno ugodno pitje in

⁶ AJ 72, f. 127/392, § 4 Naredbe I. u pogledu reda i bezbednosti Narodne skupštine.

⁷ AJ 72, f. 118/371, dopis hišnika Grujića z dne 28. 9. 1932.

⁸ Poleg tega so bili prostori bifeja še v pritličju, kjer je bila velika jedilnica in kuhinja. V zgornje nadstropje so jedačo in pijačo dostavljali s posebnim dvigalom. – AJ 72, f. 123/382, Načrt stavbe z razporeditvijo prostorov; f. 126/391, Pogoji za zakup bifeja.

⁹ AJ 72, f. 126/391, sklep predsednika skupščine Stevana Čirića.

prehranjevanje v prijetnem ambientu je tako bilo zajamčeno in bi v takih razmerah lahko gotovo potekalo nemoteno dolgo. Očitno je obstajala nevarnost, da bi se kdaj precej zavleklo in sprevrglo v neprimerno pijančevanje. Toda previdni predsednik skupščine je take primere skrbno predvidel in zato v razpisnih pogojih jasno zapisal, da je v prostorih bifeja prepovedano »pijančenje, lumpovanje i kocka«. Če bi do tega kljub vsemu prišlo, bi sledila kazen, ki bi jo seveda plačal tisti, ki je gostom prekomerno stregel – zakupnik. Prva kazen je znašala 1000 din, druga 2500 din, v primeru tretje ponovitve prekrška je sledila odpoved pogodbe v roku 15 dni.¹⁰

Čeprav se zdi, da bi nekatera določila predsednikovih pogojev in normirana cenovna politika mogla v precejšnji meri omejiti interes potencialnih zakupnikov skupščinskega bifeja, pa je bila v stvarnosti situacija povsem drugačna. Kljub dejstvu, da visoki standardi in povprečne cene pač niso v sozvočju, je bilo povpraševanj in prošenj za zakup precej, nekaj je bilo oddanih celo pred objavo razpisa. Ponudniki so v glavnem poudarjali, da so visoko kvalificirani za svoj posel, kot reference so navajali svoje tedanje ali nekdanje kavarne in gostilne, obljubljali so, da bodo stregli le najboljše z najboljšim osebjem, nekaj pa jih tudi ni pozabilo omeniti, da so nekdanji »ratnici« iz prve svetovne vojne.¹¹ Očitno je bil ugled dela v skupščini ob dovolj številni klienteli s solidnimi prihodki zadosten razlog za živo zanimanje beograjskih gostilničarjev. Kot prvi zakupnik novega bifeja je bil izbran »restorater« Sreten Jovanović.¹²

V Domu Narodne skupščine je v skladu z ustaljeno prakso seveda bila tudi prodajalna tobaka in časopisov. Vodil jo je »prodavac duvana« Antonije Đorđević, ki pa se je pri svojem delu srečeval s številnimi preglavicami. Njegova »trafika« namreč ni bila ograjena, zaradi česar ga je številna mimoidoča parlamentarna publika »iz redova radnog i nezaposlenog sveta« pogosto okradla. Poleg tega se je na njegovih artiklih nabiral prah, sam pa je bil vrhu vsega izpostavljen velikemu prepihu in mrazu. S takimi razmerami je, razumljivo, bil nezadovoljen. Novembra 1937 je o njih potarnal predsedniku skupščine in ga na temelju njegove »dobrote« prosil, če mu lahko prostor ogradi.¹³ Razumevajoči predsednik ga je

¹⁰ AJ 72, f. 126/391, Pogoji za zakup bifeja z dne 24. 9. 1936.

¹¹ AJ 72, f. 126/391, pisma kavarnarjev in gostilničarjev predsedniku skupščine.

¹² AJ 72, f. 126/391, dopis predsednika administrativnega odbora predsedniku skupščine z dne 21. 12. 1936.

¹³ AJ 72, f. 123/382, dopis prodajalca tobaka Antonija Đorđevića predsedniku skupščine z dne 15. 11. 1937.

uslišal in vodji tehničnega odseka Vladislavu Čehu naložil, naj stvar uredi. Čeh je nato zrisal lično trafiko, ki se je lepo vključevala v arhitekturo stavbe, in jo postavil daleč od prepaha – zraven »klozeta br. 93«. ¹⁴

Ob obisku tujih parlamentarcev ...

Dobra hrana, pijača in tobačni izdelki pa niso zaznamovali zgolj vsakdana poslancev prve Jugoslavije. Z drobnimi užitki je Narodna skupščina velikodušno postregla tudi svojim gostom – parlamentarcem iz drugih držav, ki so se mudili v Jugoslaviji. Spomladi 1937 so se poslanci in skupščinski uslužbenci tako zavzeto ukvarjali s pripravo obiska češkoslovaške in romunske parlamentarne delegacije v okviru zasedanja parlamentarne Male antante. Oblikovali so poseben častni odbor, parlamentarni odbor in odbor za sprejem s posebnim izvršnim organom, ožjim odborom za sprejem. Ta je – ob pomoči treh odsekov – skrbel za številne naloge, med katerimi je k najbolj zahtevnim spadala rezervacija beograjskih hotelov. Dobrih sob s kopalnicami naj bi namreč bilo zelo malo, hoteli pa naj tudi na sploh ne bi bili »solidni«. Odsek za hotele je zato moral natančno predpisati sestavo hotelskega zajtrka in to nato »kontrolirati«. Drugi odsek je skrbel za kulturno-publicistične zadeve, tretji odsek pa je bil zadolžen zgolj za eno stvar, a očitno toliko bolj pomembno – za cigarete. Pri državnem monopolu je moral naročiti zadostno količino tobačnih izdelkov in jih po možnosti dobiti bodisi brezplačno – kot reklamo za tobak – bodisi za polovično ceno. Cigarete so nato bile vsak trenutek na voljo visokim gostom, ob slovesu pa so v spomin na Jugoslavijo prejeli še vsak po »dve šteke« za domov. ¹⁵ Kakor je pokazal nadaljnji razvoj političnih prilik v Evropi, je misel na Jugoslavijo pravzaprav izpuhtela kot dim podarjene cigarete.

Uradni del obiska zavezniških poslancev je trajal dva dni, 6. in 7. maja 1937. ¹⁶ V tem času so bili nastanjeni v treh hotelih, v »Srpskem kralju«, v »Palasu« in v »Ekscelziorju«. ¹⁷ Nekaj hotelskih sob je premoglo kopalnico, vse pa nikakor ne. Najboljši apartmaji so skupščino stali 300

¹⁴ AJ 72, f. 123/382, dopis in skica Vladislava Čeha splošnemu oddelku Narodne skupščine.

¹⁵ AJ 72, f. 117/386, pripravljeno gradivo za organizacijo obiska parlamentarcev Male antante.

¹⁶ Jutro, 7. 5. 1937, Zasedanje parlamentarne Male antante; 8. 5. 1937, Zborovanje parlamentarcev Male antante v Beogradu.

¹⁷ AJ 72, f. 117/386, stroškovnik sprejema tujih parlamentarcev.

din, najcenejše sobe brez kopalnice pa 60 din. V hotelu so gostom postregli s »kompletnim bečkim doručkom«, torej s kavo, kakavom ali čajem, dvema kosoma pekovskih izdelkov, maslom, džemom, medom ali marmelado in z jajci.¹⁸ Po zajtrku je sledil naporen program. Prvi dan so obiskali dvor, Mladenovac, Oplenac in Avalo, zvečer pa so se zbrali na svečanem sprejemu v Narodni skupščini.¹⁹ Ob osmih je bila na sporedu večerja, ob enajstih zvečer pa še hladen bife. Za celotno kulinarično plat sprejema je tedaj poskrbel hotel Srpski kralj. Za večerjo, ki je stala 80 din na osebo, so poslancem pripravili bogat meni s predjedjo, brancinom, filejem mignon na žaru in številnimi spremljajočimi jedmi, pozni hladni bife, ki je stal le malo manj – 60 din na osebo – pa je bil prav tako sestavljen iz prvovrstnih jedi.²⁰ Omenjene cene so obsegale le hrano, pijačo je ponudnik zaračunal posebej po svojem ceniku. Kozarček vermuta ali dvojne rakije je stal 5 din, steklenica malega piva 3 din, steklenica vina 20 din, če je šlo za Smederevko ali Prokupac, in zavidljivih 65 din, če so si poslanci privoščili jeruzalemski burgundec. Najdražji je bil šampanjec Bouvier, ki je stal 150 din. Edine brezalkoholne pijače tisti večer so bile turška kava, bukovička mineralna voda in sodavica.²¹

Za visok protokolarni obisk nedvomno ustrezno razkošje je seveda imelo svojo ceno. Skupen strošek obiska češkoslovaških in romunskih parlamentarcev je tako znašal čez 330.000 din. V razrezu stroškov zavzema nedvomno prvo mesto račun hotela Srpski kralj, ki znaša 71.730,50 din.²² Hotel je ne nazadnje nudil tako prenočišča kot večerjo, bife in pijačo. Če upoštevamo, da je strošek prenočišč za tri dni znašal čez 14.000 din,²³ strošek večerje s strežbo za 150 ljudi 13.200 din in strošek hladnega bifeja za 250 ljudi 15.000 din,²⁴ lahko ugotovimo, da so

¹⁸ AJ 72, f. 117/386, ponudba hotela Palace z dne 20. 4. 1937, ponudba hotela Srpski kralj z dne 22. 4. 1937, spisek hotela Excelsior z dne 29. 4. 1937.

¹⁹ Jutro, 7. 5. 1937, Zasedanje parlamentarne Male antante.

²⁰ AJ 72, f. 117/386, ponudba hotela Srpski kralj skupščini z dne 22. 4. 1937 (večerja); meni za hladni bife z dne 6. 5. 1937; dopis skupščine direkciji hotela Srpski kralj z dne 27. 4. 1937.

²¹ AJ 72, f. 117/386, dopis hotela Srpski kralj skupščini s cenami pijače z dne 24. 4. 1937.

²² AJ 72, f. 117/386, stroškovnik sprejema tujih parlamentarcev.

²³ V hotelu je prenočevalo 34 poslancev, in sicer v dveh dvoposteljnih apartmajih (a 300 din), petih dvoposteljnih sobah s kopalnico (a 190 din), petih dvoposteljnih sobah brez kopalnice (a 135 din), petih enoposteljnih sobah s kopalnico (a 130 din) in petih enoposteljnih sobah brez kopalnice (a 75 din). Zajtrk je stal 16 din po osebi, občinska taksa 10 din, dodatek za strežbo pa je znašal 15 %. – AJ 72, f. 117/386, ponudba hotela Srpski kralj skupščini z dne 22. 4. 1937; spisek rezerviranih sob z dne 29. 4. 1937.

²⁴ AJ 72, f. 117/386, dopis skupščine direkciji hotela Srpski kralj z dne 27. 4. 1937; ponudba hotela Srpski kralj skupščini z dne 22. 4. 1937 (večerja); meni za hladni bife z dne 6. 5. 1937.

parlamentarci popili za skoraj 30.000 din (v glavnem alkoholnih) pijač. Ob domnevi, da je bilo ob zaključku večera v skupščini vsaj 300 ljudi (vključujoč vse goste, uslužbence in znance), je torej povprečno vsak popil za skoraj 100 din alkohola. To pomeni: bodisi 5 litrov smederevke bodisi 30 steklenic malega piva bodisi liter in pol jeruzalemčana. Tisti, ki niso pili alkohola, so statistično popili 30 litrov sodavice ali 15 litrov mineralne vode (domnevamo lahko, da je nekaj alkoholnih pijač in jedi kot ponavadi »izginilo« v žepih strežnega osebja in skupščinskih slug). Druge postavke skupnega stroškovnika obiska so precej nižje, med višje se uvrščajo le še izdatki za knjige in tisk, avtomobile, za gostinske in hotelske storitve drugih ponudnikov ter za cigarete. Strošek nakupa teh je znašal 14.000 din, več kot slavnostna večerja za 150 ljudi v skupščini.²⁵

Politiki so radi »polumpali«

Veseljachenju (včasih tudi prekomernemu) in zabavi so se prepuščali poslanci in politiki iz vseh delov države, vseh strank, rangov in prepričanj. O številnih so krožile najrazličnejše zgodbe. Dolgoletni poslanec in minister Milan Srškić, ki mu je kralj Aleksander v tridesetih letih zaupal vodenje vlade, je bil med beograjsko čaršijo odkrito osovražen ženskar. V času diktature naj bi precej obogatel, zapravljjal in »lumpal«. »Radje bi bili primili da je (kralj Aleksander, op. J. G.) postavio mjesto njega margarca ali da je iz Srbije,« je ob njegovem prevzemu ministrskega sveta dejal hrvaški politik Juraj Šutej.²⁶ Januarja 1934 ga je na mestu šefa vlade zamenjal prekaljeni jugoslovanski borec Nikola Uzunović, ki je bil nedvomno uglednejši, čeprav tudi njega niso obšle najrazličnejše govornice. Ljudi so najbolj vznemirjale Uzunovićeve poslovne operacije z nepremičninami. V hišah in kmetijskih zemljiščih je imel precejšnje premoženje, ki ga je v njegovem imenu upravljal finančnik Andra Petrović. Ker je bil Petrović za svoje delo tudi ustrezno nagrajen, je po prestolnici krožila šala, da naj tisti, ki želi udobno življenje, moli naslednjo molitev: »Postavi me, Bože, za Andru Petrovića!« Uzunović je bil poleg tega znan še po tem, da je imel med pogovorom neprestano v ustih cigareto, a je ni prižgal. Po besedah Milana Stojadinovića je tako »imao ukus duvana,

²⁵ AJ 72, f. 117/386, stroškovnik sprejema tujih parlamentarcev.

²⁶ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno, lične bilješke 1932 (I–VIII), beležka o pogovoru s Šutejem dne 18. 7. 1932.

a da za to svoje zadovoljstvo nije trošio ni pare ni zdravlje, kao što to pravi pušači rade«. ²⁷

Med tiste visoke politike, ki so radi »polumpali«, je spadal tudi Anton Korošec, gotovo najmočnejša slovenska politična osebnost v času prve Jugoslavije. Njegov sodelavec in občudovalec Ivan Ahčin je o njem zapisal, da je »cenil dobro kapljo in si jo po potrebi tudi privoščil«. Korošec je večino dvajsetih in tridesetih let preživel v Beogradu, kjer je opravljal najrazličnejše funkcije, najdlje poslanske in ministrske. Po Ahčinovem zapisu je ob večerih imel navado obiskati več lokalov. V vsakem je nekoliko posedel, pokramljal in krenil naprej. Na svojih večernih turnejah pa baje ni nikdar omagal prezgodaj, saj je »vedno jenjal piti, preden mu je vino zlezlo v lase«. ²⁸ Korošec je na tak način – ob vinskih kramljanjih – kot pravi »ljudski politik« vzpostavljaj stik z ljudmi, marsikdaj pa tudi sklepal resne politične dogovore. V času konfinacije na Hvaru, v začetku oktobra 1934, se je prav ob številnih čašah belega vina z bodočim šefom vlade in prvakom vsedržavne stranke JRZ Stojadinovićem uspešno pogovarjal o oblikovanju novega kabineta, v katerega bi popeljal svojo stranko. ²⁹

Dogovor iz tiste hvarske noči je bil realiziran junija 1935, ko se je nekdanja SLS ponovno povzpela na oblast. Dotedanja oblastna garnitura, v katero so bili vključeni slovenski liberalci, je padla in slovenski liberalizem je odtlej postal »zgolj drugoten dejavnik v slovenski politiki«. V taki zanj izrazito neugodni situaciji je seveda moral vneto iskati nove načine lastne uveljavitve in utemeljitve. Vrh slovenske, hrvaške, dalmatinske in hercegovske liberalne politike jih je v prvi fazi opredelil v t. i. Pohorski deklaraciji, unitaristično-centralističnem dokumentu, sestavljenem konec avgusta leta 1935. Poslanci, senatorji in nekdanji ministri so se tedaj zbrali v prijetnem okolju počitniške hiše mariborskega župana Franja Lipolda, v blagodejnem hladu pohorskih gozdov. Potek in »potek« sestanka je – v sicer spet namenoma tendencioznem slogu – plastično zaobjel Miroslav Krleža: »Primer iz te sodobne politične komedije: gospodje Kramer, Ploj, Zec, Banjanin, Giunio, Prekoršek (iz Celja), Lipold iz Maribora, liberalni gospodje politiki so se sestali v Lipoldovi županski vili na Pohorju v vlogi »zaskrbljenih rodoljubov« in so, polni mariborskega

²⁷ Stojadinović, Ni rat ni pakt, str. 272.

²⁸ Bojan Godeša, Ervin Dolenc: Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina. Ljubljana 1999, str. 71, 73.

²⁹ Stojadinović, Ni rat ni pakt, str. 277–278.

rizlinga in dobre pečenke, v prijateljskem pogovoru za bogato obloženo mizo spet soglasno sklenili tisto, kar že sedemnajst let soglasno sklepajo po vinogradih po večerji pri črni kavi in likerjih, da v tej državi ni svobode brez kabineta, v katerem ne uživajo oni na ministrskih foteljih!»³⁰

Kako je Kraljevino Jugoslavijo pokončal alkohol

Uživanje alkoholnih substanc seveda ni bil izključni privilegij poslancev in visokih politikov, temveč splošna praksa na Slovenskem in v drugih delih države.³¹ Na območju Ljubljanske oblasti so v letu 1927 zgolj po uradnih statistikah popili skoraj pet litrov absolutnega alkohola na osebo. Po mnenju uglednega zdravnika in socialno angažiranega misleca Antona Breclja je bilo to mogoče tudi zaradi proste žganjekuhe.³² Junija 1921 je namreč nova uredba o državni trošarini na žganje določila, da je kuhanje žganja iz lastnih proizvodov za osebno potrebo davka prosto.³³ Politiki in ljudstvo so torej bili na neki način izenačeni. Medtem ko je prvim pijačo plačevala država, so si jo drugi lahko pripravili sami, in to prav po zaslugi predpisa, ki so ga sprejeli politiki. Inicijativo za prosto žganjekuho je dala Samostojna kmetijska stranka in jo nato seveda razglasila za »veliko pridobitev kmetu«.

V času sprejetja uredbe, v letu 1921, si vodstvo stranke najbrž ni niti v sanjah predstavljalo vseh razsežnosti akta, še zlasti pa ne tega, kaj mu utegnejo politični nasprotniki pripisati mnogo let kasneje. Slovenska katoliška politika, ki je bila ostro naperjena proti alkoholizmu, je problem žganjekuhe več kot trideset let po sprejetju uredbe, ko so njeni pristaši že deset let tičali v emigraciji, prignala do absurda. Po njenem mnenju je bila odločitev za prosto žganjekuho ena najbolj usodnih v novejši

³⁰ Krleža, *Deset krvavih let*, str. 377.

³¹ Gl. Andrej Studen: *Pijane zverine. O moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje 2009; *Zgodovina za vse*, 1994, št. 1.

³² Anton Breclj: *Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva. V: Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana 1928, str. 460–461.

³³ Skladno z uredbo je bilo mogoče kuhati žganje iz lastnih proizvodov za osebno rabo, torej le za člane rodbine ali zadruga s služabništvom, ki so stari nad 12 let. Če je družina štela do štiri člane, je smela – odvisno od surovine – dvakrat letno v štiridesetlitrskem kotlu kuhati od 72 do 216 ur, če pa je imela nad dvanajst članov, pa od 252 do 756 ur. – *Uradni list deželne vlade za Slovenijo*, 1921/72, *Uredba o državni trošarini na žganje*; 1921/83, *Izprememba člena 116. trošarinskega pravilnika*; *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo* 1921/133, *Pravilnik za izvrševanje določil o državni trošarini iz začasnega zakona o državni trošarini, taksah in pristojbinah*.

zgodovini naroda, »vzrok naše narodne nesreče«. Ostro in radikalno, a hkrati inovativno stališče je leta 1955 v emigrantskem listu *Domoljub*, »uradnem« vestniku SLS, natančno razložil anonimni pisec. Kakor pravi, se je kmalu po sprejetju proste žganjekuhe »razpaslo pijančevanje in po mnogih hišah so pili žganje vse nedelje in kmalu še ponedeljke. Ko domače sadje kmalu ni več zadoščalo, so začeli kupovati dalmatinske fige in rozine ter so iz njih kuhali žganje ter ga ilegalno prodajali, zraven pa pijančevali. Kmetiska mladina se je kvarila tako zelo, da so nekateri fantje postali pravi pijanci in ves zaslužek poganjali po grlu. Nič boljše ni bilo z žensko mladino, ki je moralno propadala.«

Posledice takih razmer so se nato v vsej svoji širini pokazale med okupacijo. »Po takih hišah, kjer so prej pijančevali, so kmalu imeli partizanske sestanke in fantje so začeli odhajati v gozd, dekleta so pa prevzela službo terenok. Že prej je ta mladina postrani gledala domačega župnika, ki je svaril pred pijančevanjem in plesom, pa tudi poštene kmetijske može in fante, češ, bo že prišel čas, da jim bodo pokazali, ker da bogatijo na račun revežev, čeprav so bili ti »reveži« svoje revščine sami krivi, ker so vse zapili. Vse te barabske tipe po deželi je z lahkoto dobila komunistična propaganda in jih spretno porabila za svoje namene. Ti pokvarjeni fantje in dekleta so se pa tudi hitro znašli, ko je prišla okupacija. Slovenija je bila presekana na dvoje in naša občina je z majhno izjemo vsa padla pod Nemčijo. Po njenem ozemlju je tekla 15 km dolga meja med Nemčijo in Italijo. Naravnost raj za tihotapljenje! Začeli so s tihotapljenjem nemškega sladkorja na italijansko zasedeno ozemlje v zameno za italijanske cigarete. Nemci so imeli cigarete na karte in slabe kakovosti. Za 1 kg sladkorja, ki je stal na nemški strani 75 Pf., je dobil 100 italijanskih cigaret, ki jih je prodal za 60 do 80 RM. Zaslužek je bil bajen. Toda ne brez žrtev. V občini je bila nemška obmejna četa, ki je začela tihotapce energično loviti in občutno zapirati. Vsak je romal v zapor za 6 mesecev ali še več, prej pa ga je ponavadi gestapo še pošteno pretepla. Tihotapci so začeli bežati v gozd, če so le začutili, da jih imajo Nemci na sumu. Tako se je začelo. Iz gozda so se pod vodstvom komunističnih terencev začeli manjši napadi na nemške patrole. Nemci so začeli osumljence huje zapirati in celo streljati, kar je pognalo še več tihotapcev in tudi nedolžnih fantov v gozd. Tam pa je bilo treba imeti živež. Zato so sprva prosili pri kmetih, kmalu pa začeli s silo jemati ter poštene kmetijske fante odvajati s silo v gozd. Komur izmed njih niso zaupali ali če so ugotovili, da ga ne bodo mogli pridobiti za partizansko

stvar, za ropanje in moritev, so ga likvidirali kot izdajalca ali nemčurja. Izdajalec je bil vsak, ki se jim ni uklonil in ga niso mogli pridobiti.« Po živi interpretaciji pisca, preprostega, a modrega kmeta, je položaj sčasoma postajal neznosen in »kmetski fantje so pričeli misliti na odpor, ki ni bil mogoč brez orožja. Šli so iskat orožja tja, kjer so ga upali dobiti – pri okupatorju, ki jih sam ni hotel ščititi. [...] Prepad med onimi v gozdovih in vaškimi stražarji se je stalno večal in sovrašтво je rastlo iz dneva v dan.«³⁴

Opisana razlaga dogajanja na Slovenskem med drugo svetovno vojno je gotovo nadvse inovativna in v precejšnji meri odstopa od mnogih drugih pojasnjevanj, ki so se širila med emigracijo. Ključni vzrok za zlom meščanskih strank namreč kritično pripiše prav eni od meščanskih strank – SKS, ki pa je res spadala v liberalni tabor, torej v tabor nasprotnikov SLS. Glede na navedeno pričevanje se lahko vprašamo, zakaj ni SLS, tedaj ko je bila na oblasti, odločnejše ukrepala in preprečila potencialnega črne-ga scenarija. Številne protialkoholne kampanje in gesla, ki jih je širila, očitno niso bili zadostni. Za učinkovit nastop proti komunistom bi poslanci in ministri v Beogradu morali storiti več, a niso. Ob debatah v skupščinskem bifeju so s pogledi, uprtimi v kozarce, spregledali, da jih bo prav opojna tekočina, ki so jo ravno srkali, nekoč spodnesla z oblasti. Na podlagi emigrantskega zapisa lahko torej sklepamo: SLS je v emigraciji spoznala, da je za svojo usodo po letu 1945 odgovorna sama, saj je storila na videz neznatno, vendar odločilno politično napako – tolerirala je prosto žganjekuho.

³⁴ Domoljub (Vestnik Slovenske ljudske stranke), junij 1955, Začetek in razvoj naše narodne nesreče.

NARODNA SKUPŠČINA V PRIPRAVAH NA VOJNO

Gradnja zaklonišča

Sredi leta 1939 je postajalo vse bolj jasno, da bodo čez Evropo znova galopirali jezdec apokalipse.¹ Obetala se je vojna, spopad novih razsežnosti in novih strategij. Oktroirana ustava iz leta 1931 pa tudi poslovnik Narodne skupščine nista vsebovala posebnih določb o delu parlamenta med vojno. § 60 Ustave je zgolj določal, da se skupščina sestaja v Beogradu, če pa je v primeru vojne prestolnica premeščena, se sestane v kraju, ki se določi s kraljevim ukazom. Skupščina naj bi torej v vsakem primeru funkcionirala naprej in sprejemala usodne odločitve o usodnih trenutkih. Skladno s tem so tako sredi leta 1939 tudi v parlamentu začeli s pripravami na vojno. Dilem o tem, kakšna naj bi prihodnja vojna bila, tedaj ni več bilo, vsi so pričakovali prevlado novih orožij in predvsem dominacijo letalstva. Naloga je bila jasna. Predsednik Narodne skupščine je ustanovil poseben Odsek za zaščito pred zračnimi napadi.

Prva naloga odseka je bila zagotovitev zaklonišča. Ker so razmere postajale vse bolj negotove, člani odseka niso odlašali. Že junija so pripravili prve skice, nato pa celoten projekt t. i. stalnega podzemnega zaklonišča, ki naj bi bilo v Beogradu, ob Domu Narodne skupščine. Projekt je vseboval številne podrobne načrte. Ker zaradi finančnih in statično-tehničnih razlogov zaklonišča ni bilo mogoče predvideti v sami zgradbi, so bili izdelani načrti za stalno podzemno zaklonišče zunaj nje – v smeri proti Takovski ulici. Ta lokacija je bila izbrana za najprimernejšo, saj je bil dostop do zaklonišča direktno iz stavbe: po dveh stopniščih v neposredni bližini dvorane za plenum in kabineta Predsednika vlade

¹ Skupščinske priprave na vojno sva J. Gašparič in M. Šorn temeljito obdelala v razpravi, objavljeni v *Prispevkih za novejšo zgodovino*, 2012, št. 2. Studija v glavnem temelji na arhivskem gradivu iz fonda Narodne skupščine v Arhivu Jugoslavije, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi.

in skupščine. Načrt je predvideval gradnjo zaklonišča na globini 10 metrov, pri čemer je bil zaradi podatkov o uničevalnih učinkih bomb na globini 4 metrov med zakloniščem in zemeljsko površino predviden močan sklop armiranega betona. Vse vertikalne in horizontalne konstrukcije zaklonišča naj bi bile betonske, notranji zidovi pa bi bili ome-tani z materialom, ki ne prepušča vlage in vode. V načrtu sta bili predvideni zaklonišči A in B. Zaklonišče A bi moralo biti dokončano čim prej, zaklonišče B pa bi bilo narejeno glede na finančne in logistične zmožnosti. Zaklonišče A naj bi sprejelo od 260 do 390 oseb. Če zaradi finančne situacije ne bi bilo mogoče narediti celotnega zaklonišča A, je projekt predvidel parcialno izvedbo: zaklonišče B s kapaciteto od 140 do 200 oseb naj bi uredili na levi strani prostora, predvidenega za zaklonišče A, na kateri je bil v ta namen razširjen hodnik in temu dodan še en izhod. Za zaklonišče A je bilo predvidenih 5 vhodov/izhodov, v to število sta bila všteta tudi dva neposredna izhoda iz same zgradbe, vezana na obstoječa stopnišča. Za primer parcialne izvedbe zaklonišča so bili predvideni 3 vhodi/izhodi, v to število je bilo vključeno obstoječe stopnišče iz same zgradbe. Skladno s predpisi naj bi bilo zaklonišče varno tako pred samim uničevalnim učinkom bomb kot tudi pred strupenimi plini. Da bi bilo res tako, so predvideli ustrezne inštalacije, od ventilacije, naprav za kisik, naprav za izločanje atmosferskih in terenskih vod, bidonov za pitno vodo, rezervne električne centrale, rezervoarja za zbiranje podzemne vode, pribora za prvo pomoč, telefonske in megafonske centrale do zalog konzervirane hrane in osnovnega gradbenega materiala, pohištva (stolov, klopi), stranišč in pisoarjev, vse skupaj pa bi varovala posebna vrata, ki bi prostor hermetično tesnila.

Približen predračun za izdelavo zaklonišča A je znašal od 2.000.000 do 2.300.000 dinarjev, za delno izdelavo zaklonišča A – zaklonišče B – pa od 1.200.000 do 1.400.000 dinarjev. Okvirni predračun je pokazal, da je vsota pod dovoljeno mejo stroškov, odobrenih za izdelavo zaklonišča (3 % od vrednosti zgradbe), seveda pa ni zajela nabave zaščitnih mask (500) in oblek (40–50) za poslance, uradnike in druge uslužbence, ki bi ostali na delovnem mestu.

Po podpisu sporazuma Cvetković – Maček 26. avgusta 1939, ki je pomenil temeljito revizijo veljavne oktroirane ustave, je bila z uporabo prerogativa krone po § 116 ustave skupščina razpuščena, toda to ni zmotilo nadaljnjih priprav na vojno. Septembra 1939 so se skupščinski delegati udeležili sestanka pri Inšpekciji kopenske obrambe, kjer sta bila

zgradbi in najbolj zaščiten del zgradbe z močnimi zidovi; prepričani so bili, da bi tovrsten poseg terjal zgolj »minimalne izdatke«, kar je potrdil tudi okvirni predračun.² A s to odločitvijo skupščina seveda ni rešila ničesar, treba je bilo pristopiti k realizaciji celovite rešitve, ki pa je ni bilo na vidiku. Odgovora Inšpekcije kopenske obrambe še ni bilo. Naslednje dejanje se je odvrtelo več kot štiri mesece kasneje ...

V začetku leta 1940, 7. februarja, je bila končno sestavljena Komisija za izdelavo zaklonišča v Narodni skupščini, ki naj bi proučila skupščinske načrte. Člani so se strinjali, da je najprej treba odgovoriti na vprašanje, ali bo v primeru vojne Skupščina ostala in delala v svoji zgradbi v Beogradu ali bo evakuirana na lokacijo zunaj mesta. Na podlagi izkušenj je bilo prisotnim na sestanku jasno, da so točke, kot je Narodna skupščina, strateško zelo pomembne in da so v vojnem času lahko bombardirane večkrat v enem dnevu. Sklep se je ponujal sam od sebe – v primeru vojne bi bilo vsakršno delo v Skupščini onemogočeno, saj bi poslanci večino dneva tekali iz dvorane v klet oziroma bi dan lahko preživel v zaklonišču, torej bi bilo sprejemanje posameznih pomembnih in usodnih sklepov povsem onemogočeno. V nadaljnji razpravi so člani komisije poudarili, da bi imela tovrstna kletna zaklonišča kljub relativno velikemu finančnemu vložku karakter hišnih prostorov – primerna bi bila zgolj za osnovno zaščito in nikakor ne bi ustrezala za plenarna zasedanja. Zaradi predvidevanj, da bi bila za absolutno varno zaklonišče potrebna prevelika sredstva, se je komisija naposled odločila za evakuacijo Narodne skupščine. To je bilo marca 1940, osem mesecev po tem, ko so bili načrti in elaborat za izdelavo zaklonišča poslani v odobritev.³ 12. aprila 1940 je bil nato dokončno sprejet sklep o evakuaciji Narodne skupščine v Vrnjačko Banjo.

Evakuacija skupščine v Vrnjačko Banjo

Poleg podrobnosti glede kraja nastanitve in tamkajšnje infrastrukture je bil izdelan tudi »spisek najpotrebnejših oseb za evakuacijo Narodne skupščine«, ki bi bile na novo lokacijo preseljene skupaj s poslanci. Na t. i.

² Glede na okvirni predračun bi morala Skupščina za izdelavo začasnega zaklonišča odšteti 26.400 dinarjev.

³ »Zamuda« je morda bila tudi posledica dejstva, da je bila skupščina razpuščena, a je 18. 2. 1940 Namestništvo izdalo Uredbo o volitvah narodnih poslancev za Narodno skupščino, na podlagi česar je bilo mogoče sklepati o možnih skorajšnjih novih volitvah in sklicu nove skupščine. Do volitev nato sicer ni prišlo.

administrativnem seznamu je bilo 45 oseb, dve iz kabineta predsednika skupščine, šest iz splošnega oddelka (načelnik, šef personala, uslužbenci), šest iz računovodstva in blagajne (šef, blagajnik, uslužbenci), štiri iz tehniškega odseka (šef, strojnik, električar, mehanik), šest iz stenografskega biroja (šef, pomočniki in stenografi), šest daktilografov, tri iz ekonomata (ekonom in uslužbenci), sedem iz vrst osebja in pet uslužbencev odbornikov.

V sklopu priprav na evakuacijo Narodne skupščine je bila izdelana tudi specifikacija gradiva posebne vrednosti, določenega za preselitev na novo lokacijo. Za selitev je Skupščina spomladi 1940 naročila najprej 100 zabojev, jeseni istega leta pa še 100. Želela je, da so zaboji izdelani iz suhega, prvovrstnega lesa z okrepljenim spodnjim delom, dvakrat prebarvani v maskirni – olivni barvi, s tekočimi številkami na vidnem mestu v beli barvi, stranice naj bi bile opremljene s čvrstimi držali iz vrvi.

Splošni oddelek je moral za evakuacijo pripraviti material, ki ga je dobila Skupščina za plenum, a na zasedanju še ni bil predstavljen, in material, ki je bil na plenumu že predstavljen, a zaradi razpustitve Skupščine ni bil poslan odborom. Poleg tega so bili za evakuacijo predvideni vsi akti, zakonski predlogi, predlogi uredb, konvencij itd., ki so bili predstavljeni plenumu in poslani odborom, a se o njih na zasedanju ni podrobneje razpravljalo. Iz arhiva Splošnega oddelka je bilo za evakuacijo treba pripraviti delovodne protokole zadnjega sklica, razne registre od leta 1931, pečate in potrebno število novih obrazcev delovodnega protokola in registra ter najnujnejši pisarniški material. Iz arhiva je bilo treba dalje izločiti vse pomembnejše odločitve administrativnega in finančnega odbora ter zadnji originalni proračun z vsem prilogami. Iz Kadrovskega odseka so za evakuacijo pripravili osebne dosjeje aktivnih in upokojenih uradnikov in uslužbencev Narodne skupščine, vse plačilne izpiske in druge dokumente o finančnih izkazih ter malo blagajno. Ekonomat je bil zadolžen za pripravo rezervnega pisarniškega materiala in pisalnega pribora. Tehniški odsek je pripravil orodje, nekoliko rezervnih telefonskih aparatov in telefonsko garnituro z dvojnim aparatom, baterije idr. Stenografski biro je za evakuacijo pripravil registre s pomožnimi indeksi, komplet stenografskih beležk od Ustavodajne skupščine dalje, razmnoževalne stroje z rezervnimi zalogami barve, pisalne stroje z rezervnimi trakovi, večje količine papirja in drugo pisarniškega materiala. Administrativni in finančni odbor

evakuacijo pripravil delovodne protokole in registre ter zapisnike zadnjega zasedanja ter vse odločitve teh dveh odborov. Verifikacijski odbor je za selitev pripravil delovodne protokole in registre z zapisniki zadnjega zasedanja, tabelarne preglede obračunov zadnjih volitev Glavnega volilnega odbora in odloke ter zapisnike zadnjega Državnega odbora in zadnjega glavnega volilnega odbora s sumarnimi obračuni po srezih in okrožjih s številom glasov kandidatov z vseh list ter podatki o njihovih namestnikih.

Zaradi boljše preglednosti in lažje organizacije so odgovorni naročili, da je zaboje treba oštevilčiti in za vsakega posebej v treh kopijah zapisati spisak stvari, ki so v njem; en spisak bi pritrdili na notranji del pokrova, druga dva pa bi predali načelniku Splošnega oddelka Narodne skupščine. Ukazano je bilo, da je iz spisikov treba narediti kratek sumarni pregled vseh dokumentov s številko evakuacijskega zaboja, v katerem se dotične stvari nahajajo. Po en primerek sumarnega spiska s posameznimi spiski naj bi spravili v kuverte, v katerih bi bil tudi podatek, v kateri sobi je posamezni zaboj za selitev oziroma v kateri sobi so prazni zaboji s spiski stvari, potrebnih za selitev. Zapečateno kuverto s temi podatki bi bilo treba za primer nevarnosti in potrebe predati vsakem dežurnem uslužbencu.

Skupščinski Odsek za zaščito pred zračnimi napadi je 17. februarja 1941, mesec in pol pred vojno, predsedstvu ministrskega sveta poslal poročilo, v katerem je sporočil, da je Komisija iz predstavnikov Senata in Skupščine s skupščinskim inženirjem arhitektom obiskala Vrnjačko Banjo ter si ogledala nadomestno zgradbo – hotel Ko-op – ter okolico. Komisija je ugotovila, da stavba z dvoranami in ostalimi prostori lahko zadovolji potrebe Senata in Skupščine tako v smislu zasedanja kot tudi v smislu namestitve in delovanja samega administrativnega aparata, da pa v zgradbi ni dovolj kletnih prostorov, ki bi lahko rabili kot zaklonišča za Senat in Skupščino. Pod hotelom se je sicer raztezala velika površina, vendar kletni prostori zaradi podzemne vode za zaklonišča niso bili ustrezni. Ker se je za nadomestno zgradbo dvigal hrib Aleksandrovo, se je porajala ideja, da bi zaklonišče lahko izdelali v sami vzpetini, vendar banski inženir skladno z banskimi predpisi zaradi vodnih virov, lociranih na tem področju, ni dovolil posegov z eksplozijo. Dodal je, da bi bil tak projekt tudi zelo drag in v krajšem roku težko izvedljiv. Primernejša rešitev se je zdela gradnja armiranobetonskega zaklonišča za 500 oseb (Senat, Skupščino, uslužbence, varnostnike in

osebje) pod dvoriščem hotela, ki je obsegalo okrog 700 m². Po oceni inženirja bi projekt stal okrog 1.000.000 dinarjev. Za izpeljavo poslov bi bilo treba oblikovati režijski odbor, ki bi bil sestavljen iz enega predstavnika Senata, dveh predstavnikov Skupščine, od katerih bi bil eden inženir, enega predstavnika Ministrstva za gradbeništvo in banskega šefa Tehniškega oddelka. Tako sestavljen odbor bi moral skrbeti tudi za opremo zaklonišča in nadomestne stavbe ter nemoteno delo Senata in Skupščine.

Ker se je izkazalo, da Narodna skupščina na pragu vojne ne razpola-ga s finančnimi sredstvi za gradnjo zaklonišča in da je kredit, predviden za ta projekt, brisan iz osnutka proračuna, se je skupščinski Odsek za zaščito pred zračnimi napadi konec februarja 1941 obrnil na Ministrstvo vojske in mornarice. Odgovor je pripravil Štab teritorialne zračne obrambe: »[P]redstavniki Predsedništva Kraljevske vlade na sestankih Središnjeg odbora nije tražio kredit za navedene svrhe niti je ovo uradeno pisnim predlogom, te stoga kredit za Senat i NS nije mogao biti dodeljen. Mišljenja sam, da se potreban kredit za ovu svrhu naknadno traži preko ove Komande, koja će sve potrebno preduzeti po istaknutom pitanju.« Pred izvedbo se je tako spet zapletlo, denarja za projekt ni bilo in realizacije še ni bilo na obzorju ...

(Ne)resnost priprav na totalno vojno?

Februarja 1941, v času najhujšega nemškega pritiska na Jugoslavijo, v dneh, ko sta se zunanji minister Cincar Marković in ministrski predsednik Cvetković sestala z Ribbentropom in Hitlerjem; ko se je pripravljalo tajno srečanje med Hitlerjem in knezom namestnikom Pavlom; ko so nekateri politični krogi državo že odpisali,⁴ jugoslovanska skupščina še zmerom ni bila zares pripravljena na morebitno vojno. Načrtovanja so nedvomno bila dolgotrajna, pristop kompleksen in natančen, a resne vneme po realizaciji ni zaznati. Načrti, ki so podrobno razdelali sistem evakuacije z opremo in posebnimi zaboji vred, so bili višek in skrajni domet skupščinskih priprav na vojno. Do realizacije načrtov ni nikdar prišlo, zanje niti ni bilo denarja. Razloge za to lahko po eni strani iščemo v samem pomenu in vlogi skupščine, ki je bila v

⁴ Bojan Godeša: Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije. Ljubljana, 2011.

svoji avtonomiji omejena. Parlament ni bil eden ključnih političnih faktorjev v »parlamentarni monarhiji«. Po drugi strani pa je bila skupščina na predvečer vojne celo razpuščena in sploh ni odločala o državni vojnonevtralnostni politiki. »Namesto« nje je za zaprtimi vrati sklepal ustavno neobstoječ »kronski svet«. Poleg tega, da je bila »pogrešljiv« faktor, je torej dejansko niti ni bilo. In le čemu bi skrbeli za nekaj, česar ni in je v napetih časih celo bolje, da ne obstaja? Skupščinske priprave na vojno so tako v vsej širokopoteznosti in papirnati dovršenosti bile zares samo »papirnate« – zadnji pokazatelj pomena parlamenta v tridesetih letih 20. stoletja.

EPILOG: KRIZA PARLAMENTARIZMA

Simboličen položaj parlamenta, kakor se je leta 1921 pokazal ob Pašičevem vkrcanju v vprego, je bil trenuten in res samo simboličen. Že kmalu so tako ljudje kot del politike začeli ugotavljati, da parlament ne opravlja svoje načrtovane vloge, da ni ustrezen, da je sam po sebi veliko razočaranje. Kakor že mnogokrat v preteklosti, v tedanjosti in tudi dolga desetletja kasneje ... Večina strank in ljudstva si je želela *politične demokracije*, nato pa z njeno izvedbo v obliki *parlamentarne demokracije* ni bila zadovoljna. Miroslav Krleža je v zase značilnem slikovitem pretiravanju beograjsko skupščino celo imenoval »neinteligentna in popolnoma primitivna negacija sleherne, tudi najskromnejše parlamentarne oblike«. ¹ V njej so se tolkla politična stališča, kovale zahrbtne taktike, v njej so prihajali do izraza različni politični stili in značaji najrazličnejših posameznikov, izvoljenih med Jesenicami in Gevgelijo.

Kriza, v kateri sta se znašla parlament kot institucija in parlamentarizem kot politični sistem, pa ni bila značilna le za čas med obema vojnama in za prvo Jugoslavijo, temveč je bila širši evropski in časovni pojav. Pravzaprav ji še danes ni videti konca. Mnogi vplivni pravniki, teoretiki in politiki so v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja razmišljali o pomanjkljivostih parlamenta, iskali vzroke za krizo in predlagali izboljšave. Carl Schmitt, ugledni nemški pravni in politični filozof, ki je kasneje postal vodilni pravnik tretjega rajha, je velik del problema videl pri političnih strankah, ² pariški profesor in poslanec Joseph Barthélémy ³ je vzroke za nezaupanje pri ljudeh iskal v samoljubnih stremljenjih poslancev, majhnih sporih, intrigah, v brezplodni agitaciji, pomanjkljivi metodi, v nezmožnosti doseganja rezultatov po poti parlamentarne demokracije.

¹ Krleža, Deset krvavih let, str. 323.

² Carl Schmitt: Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus. Berlin 2010.

³ Joseph Barthélémy: Das parlamentarische Regime muss sich umbilden. V: Demokratie und Parlamentarismus. Ihre Schwierigkeiten und deren Lösung – Eine Rundfrage der »Prager Presse«. Prag 1926 (dalje Demokratie und Parlamentarismus), str. 18–28.

»Politični vrh« na železniški postaji. Z leve stojijo: Anton Korošec, za njim v ozadju ban Dravske banovine Marko Natlačen, na desni zadaj voditelj Jugoslovanske muslimanske organizacije Mehmed Spaho, pred njim s klobukom v roki predsednik vlade Dragiša Cvetković.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Češkoslovaški zunanji minister in kasnejši postmasarykovski prezident Eduard Beneš⁴ je ugotavljal, da se narodi v Srednji Evropi šele vzgajajo za demokracijo, ženski profesor G. L. Duprat⁵ pa je drzno trdil, da se poslanci vtikajo v vse zadeve, a v glavnem z »univerzalno nekompetentnostjo«, v duhu lokalnih tiranov, ki so zainteresirani le za uspeh lastnih

⁴ Eduard Beneš: Hic Rhodus, hic salta!. V: Demokratie und Parlamentarismus, str. 29–31.

⁵ G. L. Duprat: Arbeit zum Heil der Demokratie. V: Demokratie und Parlamentarismus, str. 50–58.

intrig. Parlamenti so bili po njegovo zaprti krogi, kjer zasebni interesi izgrajujejo nestabilne in škandalozne koalicije.

Po vsej Evropi je tedaj mrgolelo različnih anket, tematskih številkl uglednih časopisov in razprav o negotovi prihodnosti »najboljše izmed slabih političnih ureditev«. Toda večina kritikov je kljub vsemu zagovarjala idejo parlamentarizma, problematična se jim je zdela le »tehnika«, izvedba. Lajtmotiv razprav je bil, da parlamenti v aktualni podobi ne opravljajo več učinkovito svoje vloge. Potrebne naj bi bile *izboljšave parlamentarne demokracije*. Temu toku so se pridružili tudi parlamentarni teoretiki in praktiki v prvi Jugoslaviji. Prodorni sociolog in minister iz vrst SLS Andrej Gosar,⁶ demokrat Milan Grol,⁷ prvi mož stranke JMO Mehmed Spaho,⁸ pa Dragoljub Jovanović,⁹ eden najbolj pronicljivih piscev, sicer politik in pogost politični zapornik v prvi in drugi Jugoslaviji ter številni drugi so z nič manjšo prodornostjo in intelektualno zavzetostjo kakor njihovi tuji kolegi secirali probleme, predlagali izboljšave ... Med njimi se je znašel celo Anton Korošec, voditelj SLS in najvplivnejši slovenski politik v državi, mož, ki je le redko dal od sebe kakšen pisni izdelek, čeprav je bil v civilnem življenju nekoč časopisni urednik. Koroščevo razmišljanje je še posebno zanimivo, saj ni bilo plod teoretskega razmisleka, marveč povsem praktične izkušnje z najvišjih političnih ravni. »Parola se glasi: za narod,« je zapisal, »dela pa se: za lastni žep, za svojo ambicijo, za osebno ali vsaj strankarsko korist. Idealizem politike je propadel, politični programi so postali velika laž.«¹⁰ (Nenavadno za šefa prve slovenske stranke?!) Ljudje naj bi zato postajali vse bolj apatični. Parlament se povrhu sploh ni več ukvarjal z legislativo. »Glavna naloga poslancev ni več zakonodaja in kontrola uprave, ampak intervencija in pisanje neštetih pisem v odgovor na zahtevane intervencije.

⁶ Peter Vodopivec: O Gosarjevi kritiki parlamentarne demokracije. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2009, št. 1, str. 243–253.

⁷ Milan Grol: Naš parlamentarizam (njegove vrline i njegove mane). V: Nova Evropa, št. 1, 11. 1. 1926, str. 12–19.

⁸ Mehmed Spaho: Kriza parlamentarizma. V: Srpski književni glasnik, XIX, september–december 1926, str. 53–56. Dostopno na: Digitalna Narodna biblioteka Srbije, www.digitalna.nb.rs, 22. 9. 2014.

⁹ Dragoljub Jovanović: Kriza parlamentarizma. V: Srpski književni glasnik, XIX, september–december 1926, str. 214–217. Dostopno na: Digitalna Narodna biblioteka Srbije, www.digitalna.nb.rs, 22. 9. 2014.

¹⁰ Anton Korošec: Kriza parlamentarizma. V: Srpski književni glasnik, XIX, september–december 1926, str. 363–368. Dostopno na: Digitalna Narodna biblioteka Srbije, www.digitalna.nb.rs, 22. 9. 2014.

Žalna slovesnost za dr. Antonom Koroščem, osrednjim in najvplivnejšim slovenskim politikom v prvi Jugoslaviji. Njegovo truplo leži na mrtvaškem odru v Senatu (december 1940, Beograd).
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Vesten poslanec izgubi danes ves dan v intervencijah po raznih ministrstvih, za korespondenco pa potrebuje – brez pretiravanja – posebnega sekretarja.« Ergo: parlamentarizem je v krizi zaradi nesposobnosti evolucije *politične in ekonomske demokracije*, njihove prilagoditve socialnim prilikam in zaradi *krize etike*.

Bistvo politike je po Korošču postala magična beseda *intervencija*, in to še najbolj ilustrira vse probleme jugoslovanskega parlamenta med obema svetovnjima vojnoma.¹¹ Po vpogledu v njegovo javno in zakulisno delovanje ter po analizi njegovih kritikov¹² je mogoče trditi, da Narodna skupščina ni predstavljala okolja, kjer bi se na podlagi treznega soočenja zahtev, želja, pričakovanj učinkovito in transparentno reševali problemi. Tega ni želel nihče, ne kralj ne vlada ne stranke na oblasti. Parlament je

¹¹ Mape poslancev, ohranjene v skupščinskem arhivu, temu pritrjujejo. V njih je shranjena nepregledna množica najrazličnejših prošenj za posredovanja (za priznanje let službe, premestitve, namestitve, ugoditve, soglasja, napredovanja ...). Prosilci niso pozabili napisati, da so privrženci posameznega poslanca. – AJ 72, f. 68, 69.

¹² Gl. Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 269–333.

bil zato šibek in večino časa ni bil zares sposoben za delo; bil je polje konflikta, ne polje soočenja in reševanja konflikta.

Ugledna srbska zgodovinarica in političarka Latinka Perović je, razmišljajoč o protislovni »zlato dobi« srbskega parlamentarizma v času pred prvo svetovno vojno, zapisala, da »praksa kompromitira formo«, kadar neka normativna ureditev pade na nepripravljena tla.¹³ Podobno ugotovitev lahko zapišemo za čas prve Jugoslavije. Ustavna ureditev (norma), vsaj v prvem desetletju, je bila vzorna, a je parlamentarno formo kompromitirala parlamentarna praksa. Poslanci so javno največkrat le *nastopali* in sproščali strasti, kakor nastopači, njihovo resnično delo so bile drobne *intervencije*. Način, na kakršnega je parlament deloval, je pripeljal do njegovega konca v dvajsetih letih in jalove podobe v tridesetih letih 20. stoletja.

---

¹³ Latinka Perović, Počeci parlamentarizma u Srbiji: ograničenja i dometi, predgovor h knjigi: Olga Popović - Obradović, Parlamentarizam u Srbiji od 1903. do 1914. godine, Beograd 2008, str. 7–16.

SEZNAM VIROV IN LITERATURE

Arhivski in tiskani viri

- Allgemeines Reichs – Gesetz – und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich, 1852/36, Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen. Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei.
- Archiv Ministerstva zahraničnych věcí, Politické zprávy (AMZV PZ).
- Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Arhiv dr. Ante Trumbića.
- Arhiv Jugoslavije (AJ), Narodna skupština (72).
- Godeša, Bojan, in Dolenc, Ervin: Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina. Ljubljana: Nova revija, 1999.
- Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Franjo Žebot.
- Poslovník Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd: Državna štamparija, 1922.
- Pregled o radu Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca za skupštinsku periodu od 16. aprila 1923. g. do 10. novembra 1924. god. Beograd: 1928.
- Pregled o radu Narodne skupštine Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca za skupštinsku periodu od 7. marta 1925. g. do 15. juna 1927. god. Beograd: 1928.
- Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine.
- Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18 marta 1923. godine. Beograd: Narodna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1924.
- Statistika izbora narodnih poslanika za Narodno Skupštino Kraljevine Jugoslavije, izvršenih 5. maja 1935. Beograd: 1938.
- Statistika izbora narodnih poslanika za Prvu Jugoslovensku Narodnu Skupštinu (održanih 8. novembra 1931 god.). Beograd: [Zemun. »Jugoslavija«], 1935.
- Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije (SBNSKJ).
- Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SBNSKSHS).
- Uradni list deželne vlade za Slovenijo.

Časopisi

Domoljub (Vestnik Slovenske ljudske stranke)

Jutro

Ljudska pravica

Neue Freie Presse

Nova Evropa

Politika

Slovenec

Slovenski beograjski tednik

Slovenski gospodar

Slovenski narod

Time

Literatura

Axboe Nielsen, Christian: *One State, One Nation, One King. The Dictatorship of King Aleksander and His Yugoslav Project, 1929–1935*. New York: Columbia University, 2002.

Balkovec, Bojan: »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša«. *Vo-lilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi*. Ljubljana: Zveza zgo-dovinskih društev Slovenije, 2011.

Barthélémy, Joseph: *Das parlamentarische Regime muss sich umbilden. De-mokratie und Parlamentarismus. Ihre Schwierigkeiten und deren Lös-ung – Eine Rundfrage der »Prager Presse«*. Prag: Orbis Verl., 1926.

Beneš, Eduard: *Hic Rhodus, hic salta!*. *Das parlamentarische Regime muss sich umbilden. Demokratie und Parlamentarismus. Ihre Schwierigkeiten und deren Lösung – Eine Rundfrage der »Prager Presse«*. Prag: Orbis Verl., 1926.

Berend, Iván Tibor: *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 2001.

Bösch, Frank: *Wie entstehen Skandale? Historische Perspektiven*. *Gegenwor-te*, 29, Frühjahr 2013, str. 12–19.

Brecelj, Anton: *Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva. Slovenci v de-setletju 1918–1928*. *Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politič-ne zgodovine*. Ljubljana: Leonova družba, 1928.

Cerar, Miro: *Imuniteta poslancev (s posebnim ozirom na pravno ureditev v Sloveniji)*. *Zbornik znanstvenih razprav 1994*. Ljubljana: Pravna fakulte-ta, 1994, str. 57–79.

- Cvirn, Janez: Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji. Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2006.
- Cvirn, Janez: Zborniki so izvoljeni zato, da delajo za narodov blagor. Zbornik. 3. raziskovalni tabor Kamniška Bistrica 18.–20. junij 2001. Kamnik: ŠCRM, 2002, str. 59–76.
- Duprat, G. L.: Arbeit zum Heil der Demokratie. Demokratie und Parlamentarismus. Ihre Schwierigkeiten und deren Lösung – Eine Rundfrage der »Prager Presse«. Prag: Orbis Verl., 1926.
- Engels, Jens Ivo: Politische Korruption in der Moderne. Debatten und Praktiken in Großbritannien und Deutschland im 19. Jahrhundert. Historische Zeitschrift, 282 (2006): Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, str. 312–350.
- Engelsfeld, Neda: Poslovník ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1921. godine. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu = Recueil des travaux de la Faculté de droit de l'Université de Zagreb = Collected papers of the University of Zagreb Law School, 1994, št. 4, str. 377–416.
- Engelsfeld, Neda: Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Privremeno narodno predstavništvo. Zagreb: Globus: Pravni fakultet Sveučilišta, Centar za stručno usavršavanje u suradnju s udruženim radom, 1989.
- Foreign Relations 1922, 2. Dostopno na: University of Wisconsin Digital Collections, <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=turn&id=FRUS.FRUS1922v02&entity=FRUS.FRUS1922v02.p1128&isize=text>.
- Fraktionen im Deutschen Bundestag. Spezial Blickpunkt Bundestag. Berlin: Bundestag, 2010.
- Gašparič, Jure, in Šorn, Mojca: Narodna skupščina Kraljevine Jugoslavije na pragu druge svetovne vojne: priprava na zračni napad in evakuacijo. Prispevki za novejšo zgodovino, 52, 2012, št. 2, str. 127–137.
- Gašparič, Jure, in Šorn, Mojca: Poklicna struktura poslancev Narodne skupščine Kraljevine SHS. Prispevki za novejšo zgodovino, 53, 2013, št. 2, str. 37–47.
- Gašparič, Jure: Cenzura v času diktature kralja Aleksandra. Cenzurirano. Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes. Ljubljana: Nova revija, 2010, str. 89–98.
- Gašparič, Jure: Državni zbor 1992–2012. O slovenskem parlamentarizmu. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.

- Gašparič, Jure: SLS pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Gligorijević, Branislav: Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929). Beograd: Institut za savremenu istoriju: Narodna knjiga, 1979.
- Godeša, Bojan: Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.
- Grabar, Nika, Širok, Kaja, Vovk, Martina: Parlament. Tri zgodbe. Arhitektura, umetnost, spomin. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2012.
- Grol, Milan: Naš parlamentarizam (njegove vrline i njegove mane). Nova Evropa, XIII, št. 1, 11. 1. 1926, str. 12–19.
- Hohnjec, Josip: O ustavi naše države. Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Hombach, Bodo: Zur definition des Skandals. Skandal-Politik! Politik-Skandal! Wie politische Skandale entstehen, wie sie ablaufen und was sie bewirken. Bonn: Tectum Verlag, 2013, str. 11–17.
- Hribar, Angelika: Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije; Celje: Društvo Mohorjeva družba, 2008.
- Istorijat i kulturna baština Narodne skupštine. Beograd: Narodna skupština Republike Srbije, s. a.
- Jovanović, Dragoljub: Kriza parlamentarizma. Srpski književni glasnik, XIX, september–december 1926, str. 214–217. Dostopno na: Digitalna Narodna biblioteka Srbije, www.digitalna.nb.rs.
- Jovanović, Slobodan: Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd: [G. Kon], 1924.
- Kalajdžić, Dragan: Razgovori o nama. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1980.
- Kaser, Karl: Handbuch der Regierungen Südosteuropas (1833–1980), II. Graz: Institut für Geschichte der Universität Graz, 1982.
- Kljakić, Slobodan: Svi naši vidovdani (atentati na Aleksandra i Pašića). Dostopno na: Politika online, <http://www.politika.rs/>.
- Korošec, Anton: Kriza parlamentarizma. Srpski književni glasnik, XIX, september–december 1926, str. 363–368. Dostopno na: Digitalna Narodna biblioteka Srbije, www.digitalna.nb.rs.
- Korupcija i razvoj moderne srpske države. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Centar za bezbednosne studije, 2006.
- Kostić, Lazo M.: Pred kojom vlašću odgovaraju narodni poslanici i senatori za dela izvršena pri obavljanju mandata. Pravosuđe, 7, 1938, št. 1–2.

- Kováč, Dušan: Demokracija, politická kultura a dedičstvo totalit v historickom procese. Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Historik Ivan Kamenec 70-ročný. Bratislava: Historický Ústav SAV, 2008.
- Krleža, Miroslav: Banket u Blitvi I. i II. Zagreb: Novi Liber, 2013.
- Krleža, Miroslav: Banket u Blitvi III. Zagreb: Novi Liber, 2013.
- Krleža, Miroslav: Deset krvavih let in drugi politični eseji. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Kulundžić, Zvonimir: Politika in korupcija v kraljevi Jugoslaviji. Ljubljana: Borec, 1973.
- Kušej, Gorazd: O pravnem položaju narodnih poslancev in senatorjev, ki svojih pooblastil niso predložili narodni skupščini oziroma senatu v verifikaciji. Slovenski pravnik, 52, 1938, št. 7–8, str. 188–198.
- MacDonald, James Ramsay: Parliament and Revolution. New York: Scott & Seltzer, 1920.
- Mergel, Thomas: Parlamentarische Kultur in der Weimarer Republik. Politische Kommunikation, symbolische Politik und Öffentlichkeit im Reichstag. Düsseldorf: Droste, 2003.
- Miličević, Vladeta: Ubistvo kralja u Marselju. Pozadina jednog zločina. Beograd: »Filip Vušnjić«, 2000.
- Mitrinović, Čedomil, in Brašić, Miloš N.: Jugoslovenske narodne skupštine i sabori. Beograd: Narodna Skupština Kraljevine Jugoslavije, 1937.
- Morscher, Siegbert: Die parlamentarische Interpellation. Berlin: Duncker & Humblot, 1973.
- Ogrin, Fran: Imuniteta senatorjev in narodnih poslancev. Slovenski pravnik, 51, 1937, št. 11–12, str. 270–277.
- Ogris, Albin: Politične stranke. Ljubljana: samozal., 1926.
- Perović, Latinka: Počeci parlamentarizma u Srbiji: ograničenja i dometi, predgovor h knjigi: Olga Popović - Obradović, Parlamentarizam u Srbiji od 1903. do 1914. godine. Beograd: Logistika, 2008.
- Perovšek, Jurij: »V zaželjeni deželi«. Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.
- Perovšek, Jurij: Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998.
- Perovšek, Jurij: Unitaristični in centralistični značaj Vidovdanske ustave. Prispevki za novejšo zgodovino, 33, 1993, št. 1–2, str. 17–26.
- Perovšek, Jurij: O demokraciji in jugoslovanstvu. Slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013.

- Pitamic, Leonidas: *Das Recht der Abgeordneten auf Diäten*. Wiener Staatswissenschaftliche Studien – Franz Deuticke. Wien-Leipzig: F. Deuticke, 1913.
- Prochnik, George: *The Impossible Exile. Stefan Zweig at the End of the World*. New York: Other Press, 2013.
- Pržić, Ilija A.: *Poslovnik Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca sa objašnjenjima iz parlamentarne prakse i zakonskim odredbama*. Beograd: Državna štamparija, 1924.
- Rahten, Andrej: *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1918–1929*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2002.
- Ratej, Mateja: Anton Korošec in Kun-režim – Slovenska ljudska stranka v vladi Nikole Uzunovića leta 1927. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 77, 2006, št. 2–3, str. 66–82.
- Ratej, Mateja: Avtonomistična ideja v Slovenski ljudski stranki v letih 1923–1929 in vprašanje dekoncentracije upravne oblasti v času vlade Antona Korošca. *Zgodovinski časopis*, 60, 2006, št. 3–4, str. 375–395.
- Ratej, Mateja: Franjo Žebot – poslanec v Narodni skupščini v Beogradu v letih 1922–1929. *Studia Historica Slovenica*, 1, 2002, št. 2, str. 355–382.
- Ravnihar, Vladimir: *Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimirja Ravniharja*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997.
- Ribar, Ivan: *Politički zapisi*. Beograd: Prosveta, 1948.
- Ribar, Ivan: *Politički zapisi II*. Beograd: Prosveta, 1949.
- Ribar, Ivan: *Politički zapisi III*. Beograd: Prosveta, 1951.
- Romanelli, Mauro: Understanding the organisational change within parliamentary administrations. 7th Critical management Studies Conference 2011 – Naples, July 11–13. Dostopno na: The Seventh International Critical Management Studies Conference: http://www.organizzazione.unina.it/cms7/proceedings/proceedings_stream_18/Romanelli.pdf.
- Sampson, Steven: The anti-corruption industry: from movement to institution. *Global Crime*, 2010, št. 2, str. 261–278.
- Schmitt, Carl: *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*. Berlin: Duncker & Humbolt, 2010.
- Seton-Watson, Robert William: *Pozadina jugoslovenske diktature (Aleksandar, Pašić, Radić, Pribićević)*. Novi Sad: S. Čirić, 1967.
- Seton-Watson, Robert William: The Yugoslav Dictatorship. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1931–1939)*, 11, št. 1 (jan. 1932), str. 22–39. Dostopno na: JSTOR, www.jstor.org/stable/3016103.

- Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Spaho, Mehmed: Kriza parlamentarizma. Srpski književni glasnik, XIX, september–december 1926, str. 53–56. Dostopno na: Digitalna Narodna biblioteka Srbije, www.digitalna.nb.rs.
- Stiplovšek, Miroslav: Banski svet Dravske banovine 1930–1935. Prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Stiplovšek, Miroslav: Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Stojadinović, Milan M.: Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata. Rijeka: Otokar Keršovani, 1970.
- Stojkov, Todor: Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935. Beograd: Prosveta, 1969.
- Stojkov, Todor: Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937). Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1985.
- Studen, Andrej: Pijane zverine. O moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva. Celje: Zgodovinsko društvo, 2009.
- Škerbec, Matija: Šenčurski dogodki. Kranj: Tiskovno društvo, 1937.
- Šorn, Mojca: »Rasputin vidovdanske ustave«. Razvpite afere Radimirja Pašića kot primer korupcije in (neuspešnega) boja proti njej v prvi Jugoslaviji. Zgodovina za vse, 20, 2013, št. 2, str. 16–27.
- Šuvaković, Uroš: Korupcija i političke stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. NBP. Žurnal za kriminalistiku i pravo, 2011, št. 1, str. 57–68.
- Tahović, Janko: Parlamentarni imuniteti. Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 1, 1953, št. 2.
- Twain, Mark: *Stirring Times in Austria. The Man That Corrupted Hadleyburgh and Other Stories*. London: Chatto & Windus, 1925.
- Vitezović, Milovan: Nikola Pašić u anegdotama. Beograd: Službeni glasnik, 2002.
- Vodopivec, Peter: O Gosarjevi kritiki parlamentarne demokracije. Prispevki za novejšo zgodovino, 49, 2009, št. 1, str. 243–253.
- Vodopivec, Peter: Trideseta leta. Slovenska trideseta leta. Ljubljana: Slovenska matica, 1997, str. 7–17.

- Vörös, László: Úvod. Korupcia ako historický fenomén. *Forum Historiae*, 5, 2011/2. Dostopno na: http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/voros.pdf.
- Weber, Max: *Politika kot poklic. Politika kot poklic*. Ljubljana: Krt, 1992, str. 21–66.
- Weigel, Maximilian: *Die Lehre von der parlamentarischen Disziplin in recht-svergleichender Darstellung*. Leipzig: C. L. Hirschfeld, 1909.
- Wilson, Woodrow: *Congressional Government. A study in American politics*. Boston-New York: The Riverside Press Cambridge, 1885. Dostopno na: The Project Gutenberg eBook of Congressional Government, by Woodrow Wilson, <http://www.gutenberg.org/files/35861/35861-h/35861-h.htm>.
- Wintr, Jan: *Česká parlamentní kultura*. Praha: Auditorium, 2010.
- Zečević, Momčilo: *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*. Maribor: Obzorja, 1977.
- Žebot, Franjo: Kako se je izvršil napad na Pašiča. *Slovenski gospodar*, 5. 7. 1923.

ABSTRACT
BEHIND THE SCENES OF THE YUGOSLAV
PARLIAMENT 1919–1941

**From the pleasant opening of the first parliamentary session
to the crisis of parliamentarism**

The date was carefully chosen. On Friday, 14 January 1921, the »first rays of the spring sun« shone upon the young Yugoslav capital of Belgrade despite the winter. It was more important, though, that the citizens celebrated the Orthodox New Year, so the streets were bustling with activity in any case. On that winter Friday flags hung from the buildings since early morning. A line of soldiers, consisting of military academy students and four artillery squads, stood in front of the old King's Court and in the streets, and behind them masses of curious and well-disposed people gathered. Many of them wanted to see the events themselves, and a lot of them wanted to »be there«, to take part in the political event that transcended the everyday concept of the political. As it happened, 14 January was not the date of any political-party manifestations, but rather a supposedly truly important day for the state and its citizens. In the recently renewed cavalry barracks Regent Alexander Karađorđević solemnly opened a session of the Constituent Assembly of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes – the first elected state Parliament.

The plan for the solemn opening session had been drawn up in all the minute details and coordinated for the last time two days earlier. Regardless of otherwise profound conceptual disputes, by half past ten in the morning all the Members of Parliament were gathered in the hall, and the diplomatic lodges were occupied by uniformed representatives of foreign embassies. At precisely 10:30 President Dr. Ivan Ribar, eminent Croatian politician, opened the session and asked the Members of Assembly to wait for the Regent's arrival. At 10:45 Alexander, wearing a ceremonial general's uniform, embarked on a four-horse carriage together with the President of the Government Nikola Pašić and headed

towards the Parliament. The Regent's suite and two squadrons of the King's Guard followed the carriage through the line of soldiers. The King's band awaited Alexander in front of the Constituent Assembly building and played all three »national anthems«: *Bože pravde*, *Lijepa naša domovina* and *Naprej, zastava slave*, after which the Regent was admitted in front of the building by the presidency headed by Ribar. The President said, »Your royal highness! It is our great honour that today you are opening the Constituent Assembly in the name of your eminent father, his highness King Peter.« The Regent greeted everyone politely and entered the building, followed by the whole Council of Ministers and the leadership of the Parliament. The Members of Parliament in the hall stood up quickly and cheered; the cannons boomed from the fort; and the bells in the churches of Belgrade started to toll. The scenery was truly remarkable. Then the Regent began his speech, reading it to the enthusiastic public in less than fifteen minutes with a »strong voice«, frequently interrupted by loud clapping and cheering. Alexander's speech was enthralling, statesmanlike. »Welcome, our brothers from all around our large and kind homeland, I wish you a fortunate performance of your grand historical duties,« he called out to the Members of Parliament, »for my trust in our nation is boundless.«

At the end – a quarter past eleven – deafening cheering took place again and everyone was filled with zeal. Slowly, Alexander left, shaking Ribar's hand once again as he said farewell. He embarked on his carriage again, followed by Pašić. Precisely in the moment when the old Prime Minister sat down, an »interesting incident« – an amusing protocol faux pas – happened: Pašić noticed that his top hat was gone. The President of the Parliament Ribar immediately solved the quandary by handing him his own hat. Alexander noticed the situation, but he only smiled and said: »Here is Pašić under Ribar's hat!« One of the present Members of Parliament added: »It's a symbolic expression of the current political situation! President of the Government is under the Assembly President.« In the young state, the Parliament came to the political forefront.

* * *

However, the symbolic position of the Parliament as demonstrated during Pašić's embarkation on the carriage in 1921 was momentary and truly only symbolical. Soon the people as well as some politicians started discovering that the Parliament failed to carry out its envisioned task,

that it was not suitable, and that it in itself was a truly profound disappointment. Just like many times in the past, at that time as well as throughout the long subsequent decades most of the parties and the people wanted political democracy, and then they were dissatisfied with its realisation in the form of parliamentary democracy. The writer Miroslav Krleža, in his characteristic picturesque exaggeration, even called the Belgrade Assembly an »unintelligent and completely primitive negation of any, even most modest, parliamentary manifestation«. In this Assembly the political standpoints clashed, insidious tactics were forged, and various political styles and characters of various individuals elected between Jesenice and Gevgelija became evident.

However, the crisis of the Parliament as an institution and parliamentarism as a political system was not only characteristic of the inter-war period and the First Yugoslavia: it was a wider European and temporal phenomenon. In fact we have still not seen the end of it. Many influential lawyers, theoreticians and politicians in the 1920s and 1930s deliberated on the shortcomings of the parliament, seeking the reasons for the crisis and proposing improvements. Carl Schmitt, a renowned German legal and political philosopher, later the leading lawyer of the Third Reich, saw political parties as responsible for a significant part of the problem, while Professor and Member of Parliament Joseph Barthélémy from Paris saw the reasons for the mistrust among people in the self-serving inclinations of the MPs, petty disputes, intrigues, unproductive agitation, deficient methods, and incapacity for achieving results in line with the parliamentary democracy. The Czechoslovak Minister of Foreign Affairs, later post-Masaryk President Eduard Beneš, established that the nations in Central Europe were only being educated in democracy, while Professor G. L. Duprat from Geneva boldly claimed that the MPs were getting involved in everything, but mostly with a »universal incompetence«, in the spirit of local despots interested only in furthering their own agendas. According to Duprat, parliaments were closed circles where personal interests resulted in unstable and scandalous coalitions.

At that time various surveys, topical issues of respectable newspapers and discussions about the uncertain future of the »worst form of government except all the others that have been tried« abounded. The majority of critics nevertheless argued for the idea of parliamentarism. What they saw as problematic was the »technique«, the way it was carried out. The leitmotif of these discussions was that the parliaments in

their contemporaneous form did not carry out their role efficiently any longer. Parliamentary democracy improvements were allegedly needed. This opinion was also joined by the parliamentary theoreticians and practitioners in the First Yugoslavia. The insightful sociologist and minister Dr. Andrej Gosar, Members of Parliament Milan Grol and Mehmed Spaho, and Dragoljub Jovanović, one of the shrewdest writers, otherwise a politician and frequent political prisoner in the First and Second Yugoslavia, as well as many others, just as clever and intellectually dedicated as their foreign colleagues, analysed the problems and kept proposing various improvements ... Even Anton Korošec, the most influential Slovenian politician in the country, a man who only rarely produced a written text even though he had once been a newspaper editor in his civilian life, ended up among them. Korošec's way of thinking was especially interesting, as it was not the result of theoretical deliberations, but rather resulted from completely practical experience gained at the highest political levels. »The motto is ›for the nation‹,« Korošec wrote, »but in practice it is about one's own pockets, one's own ambitions, for personal or at least party interests. The political idealism has failed, and political programmes have become a big lie.« (Peculiar for the head of the most important Slovenian political party?!) Thus people supposedly got increasingly apathetic. To make matters worse, the Parliament was no longer involved in legislation. »The focus on legislation and supervision of administration is no longer the main task of the MPs. Instead they are dealing with interventions and writing countless letters in response to the demanded interventions. A conscientious MP loses all day intervening around the various ministries, and he needs – without exaggeration – a special secretary to handle all the correspondence.« As a result parliamentary system was in a crisis due to the inability to evolve the political and economic democracy and adapt it to the social circumstances, as well as due to the ethical crisis.

According to Korošec the essence of politics was summed up by the word intervention, which is the best illustration of all the problems of the Yugoslav Parliament in the interwar period. After looking at its public and behind-the-scene operations and analysing its critics we can claim that the National Assembly did not represent an environment where problems would be solved efficiently and transparently, especially on the basis of a sober confrontation of demands, wishes, expectations, etc. Nobody wanted that – not the King nor the government or the

ruling parties. Therefore the Parliament was weak and incapable of achieving any results most of the time. It was a place of conflict, not a place where conflicts would be faced and solved.

A renowned Serbian historian and politician Latinka Perović, thinking about the contradictory »golden age« of Serbian parliamentarism in the time before World War I, wrote that »practice compromised the form« when a certain normative regime was established in an area that was unprepared for it. We can state something similar for the time of the First Yugoslavia. The constitutional arrangement (the norm) was exemplary, at least in the first decade. However, the parliamentary form was compromised by the parliamentary practice. The MPs most often only performed publicly, unleashing their passions like entertainers, while their true work consisted of minor interventions. The manner in which the Parliament functioned resulted in its end in the 1920s and a futile situation in the 1930s.

Writing about parliamentarism

Parliament is not only the central representative and legislative body in the states with the parliamentary democracy system, but also and especially an exceedingly political institution. Besides carrying out the functions intended for the parliament by the authors of the constitution, the parliament is also a meeting point of political concepts, agreements and disagreements, a mirror to everything that people understand under the concept of politics. Thus it is not unusual that parliaments of all types are frequently subjects of analyses and various research projects, which have lately become increasingly interdisciplinary and complex. If in the past the researchers of parliaments mostly focused on the classic political analyses and historical interpretations, now they are looking towards new and different approaches more and more often. Apart from solid and tedious facts the anthropological aspects of the functioning of parliaments, linguistic analyses of political speech, analyses of oral resources and extensive quantitative conceptual analyses of parliamentary discourse have come to the forefront.¹ The researchers no longer see parliaments

¹ The parliamentary researchers are connected into a network called the European Information and Research Network on Parliamentary History. The information about the current research trends as well as theoretical works and practical studies of parliamentarism can be accessed through the euparl.net website.

as legislators – more and more often they see theatre, at the same time educating and entertaining while closely observed by the public. After all, since the 19th century the newspaper reports about the events in the parliaments have been detailed, vivid and clear, and the interest of the people significant. In 1897, during the most rampant obstruction in the Vienna Parliament, the interest in seeing its sessions live from the parliamentary galleries was so great that the otherwise free tickets were now sold expensively on the black market. The parliament undoubtedly had – and still does – a wider social function as well.

To write about the history of the parliament is primarily to write about politics, while writing about the history of politics means writing about the history of power. However, the history of power is no longer merely the history of raised arms during voting: more and more often it involves conflicts between different practices, manners and mentalities. Precisely that is the focus of this book: its purpose is not to provide a detailed presentation of the Members of Parliament and their parties, but to illustrate their actions and ways of work, emphasising the issues that divided them. It is not so important who did something and what they did, but rather how it was done, in what kind of an environment, and in what circumstances ...

The book will familiarise the readers with the different layers of the Yugoslav Parliament, described in thirteen short chapters containing even shorter sub-chapters. First it describes the structure, then the constitutional and political framework, which can also be skipped, and finally it focuses on the hall where the discussions were held and where the MPs often insulted each other, caused scandals and created ruckus. At one occasion they even dragged a naked beaten man into the hall. Two times shots were fired in there, and even more often the bullets zoomed outside. Political violence abounded. After this gory part, the book focuses on one of the main problems of the state: corruption and the purchase of votes. Then it presents the work and everyday life of those who stood in the background of the whole parliamentary machinery: officials, stenographers, janitors, Assembly police ... Four chapters are dedicated to the MPs, describing who they were, where they came from, how much they earned and why they enjoyed immunity, as well as focusing on their »social chronicles« – relaxation with a cigarette and a drink. Finally, the text takes the readers underground, to the planned parliamentary shelter in the time when the war already raged in Europe.

The book is based on several sources: a lot of information came from the National Assembly archive collection kept in the Archives of Yugoslavia in Belgrade as well as from the contemporaneous newspapers. It also includes many quotes and notes from the stenographic records – verbatim transcriptions of the Assembly sessions, as I am convinced that the best way for a parliament to speak about itself is through the mouths of its MPs. Furthermore, I have also used the memoirs of more visible politicians, relevant literature, materials from the Ministry of Foreign Affairs archive in Prague, Official Gazettes ...

IMENSKO KAZALO

A

- Abrahamowicz, Dawid 15
Aćimović, Milan 173
Adamovich, Ludwig 170
Ahčin, Ivan 183
Aliagić, Alija 95
Arnautović, Damjan 91, 92, 94, 95,
172, 174
Axboe Nielsen, Christian 32, 35, 37,
42, 45

B

- Bach, Alexander 42
Badeni, Kazimir 83
Bakić, Ljuba 49
Balkovec, Bojan 46, 108, 138, 141,
202
Banjanin, Jovan 183
Baričević, Janko 73, 110
Barić, Stjepan 64
Barthélémy, Joseph 195, 202, 211
Barthou, Louis 98
Bartol, Vladimir 116
Barutanski, Kristijan 45, 46, 104
Basariček, Đuro 39, 85, 88
Batagelj, Borut 2, 25, 170, 173
Bauer, Viljem 158
Bedjanič, Andrej 82, 83
Beltram, Franc 144, 145
Beneš, Eduard 112, 196, 202, 211
Benin, Stevan 102, 103
Berend, Iván Tibor 45, 202

- Biber, Dušan 91
Bismarck, Otto von 147, 160
Bojović, Dragan 88
Bösch, Frank 68, 202
Božović, Gojko 84
Brašić, Miloš 30–32, 34, 41, 205
Brecelj, Anton 184, 202
Brodar, Janez 140, 141

C

- Cerar, Miro 159, 160, 163, 164,
202
Cincar Marković, Aleksandar 193
Cobden, Richard 60
Cvetković, Dragiša 47, 193, 196
Cvirn, Janez 11, 13, 51, 61, 83, 146,
147, 161, 165, 203

Č

- Čabrinović, Nedeljko 14
Čeh, Vladislav 93, 118, 180
Čepič, Zdenko 11

Ć

- Ćirić, Stevan 26, 73, 74, 92, 153,
173, 178
Ćorović, Vlado 30

D

- Davidović, Ljuba 37, 38, 68, 69,
132
Derocco, Aleksandar 26

Dimitrijević, Stojadin 94
 Dinić, Tasa 73, 91, 172, 174
 Dolenc, Ervin 183, 201
 Dolinar, Lojze 26
 Dragović, Miloš 72
 Dragović, skupščinski uradnik 121
 Drašković, Milorad 95, 96, 165
 Drljević, Sekula 82
 Duprat, Guillaume L. 196, 203
 Dušan, car 24, 25

D

Dordević, Antonije 179
 Đorđević, Svetozar 49, 50
 Đurišić, Marko 36

E

Engels, Jens Ivo 106, 107, 203
 Engelsfeld, Neda 29, 53, 55

F

Ferjančič, Ksenija 120
 Franc Jožef 43

G

Gabrič, Aleš 11
 Gašić, Jovan 73
 Gašparič, Jure 15, 42, 44, 45, 47,
 100, 136, 153, 187, 203, 204
 Giunio, Rudolf 183
 Gligorijević, Branislav 33, 36, 37,
 40, 55, 67, 78, 82, 83, 138,
 166, 168, 198, 204
 Göbbels, Joseph 63
 Godeša, Bojan 183, 193, 201,
 204
 Goethe, Johann Wolfgang von 45
 Gorše, France 26, 27
 Gosar, Andrej 197, 212
 Gostinčar, Josip 161
 Grabar, Nika 27, 204
 Grabež, Trifko 14

Grandža, Ivan 85
 Grol, Milan 197, 204, 212

H

Hadžić, Stevan 37
 Hasanbegović, Avdo 125
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 45
 Heidenheimer, Arnold 106
 Hitler, Adolf 15, 24, 109, 193
 Hodža, Milan 109
 Hohnjec, Josip 53, 204
 Hombach, Bodo 68, 204
 Hrasnica, Halid 82
 Hribar, Angelika 114, 204
 Hribar, Dragica 114, 115, 117, 120
 Hribar, Dragotin 114
 Hribar, Ksenija 114
 Hribar, Rado 114

I

Ilkić, Jovan 19
 Ilkić, Pavle 19

J

Jančar, Drago 114
 Jankovič, Fran 30
 Jankovič, Đura 63
 Jankovič, Stevan 63
 Jeftanović, Gligorije 30
 Jeraj, Valentina 120
 Jergović, Miljenko 14
 Jevremović, Dragoljub 109
 Jojić, Risto 68
 Jovanović, Dragoljub 135, 136,
 176, 197, 204, 212
 Jovanović, Dragutin Lune 80, 81,
 88, 89
 Jovanović, Ljuba 63, 78
 Jovanović, Mihajlo 116
 Jovanović, Slobodan 56, 58, 59,
 126, 130, 148, 149, 163, 164,
 166, 204
 Jovanović, Sreten 179

K

- Kabalin, Nikola 73
 Kaiserfeld, Moritz von 53
 Kalajdžić, Dragan 136, 176, 204
 Kamenec, Ivan 75, 205
 Karađorđe 24, 25
 Karađorđević, Aleksander 9, 14, 29, 64, 96, 209
 Karađorđević, Pavle 47, 72
 Karađorđević, Peter 14, 19
 Karolji, Bokor 30
 Kaser, Karl 35, 204
 Kašanin, Milan 26
 Kljakić, Slobodan 96, 204
 Kocelj, knez 24, 25, 27
 Kojić, Dragutin 70
 Korošec, Anton 2, 31, 32, 37–41, 47, 53, 72, 79, 82, 88, 91, 92, 110–112, 114, 115, 131, 132, 136, 138, 142, 161, 172–174, 183, 196–198, 201, 204, 206, 212
 Kos, Tine 26, 27
 Kostić, Ćedo 55
 Kostić, Lazo M. 170, 204
 Kováč, Dušan 75, 205
 Kovačević, Karlo 71
 Kovačić, Sašo 83
 Kožul, Marko 122
 Körbel Josef 110, 112
 Kralj, Tone 26, 27
 Kramer, Albert 70, 71, 153, 183
 Krasnov, Nikola 19, 22, 26
 Krleža, Miroslav 45, 46, 104, 105, 142, 143, 183, 184, 195, 205, 211
 Krsmanovići, trgovska družina 29
 Kulundžić, Zvonimir 108, 205
 Kumanudi, Kosta 24, 71, 76, 128, 129, 154, 176, 178
 Kušej, Gorazd 175, 205

L

- Lazić, Voja 78
 Lipold, Franjo 183
 Listratova, Jelena 121–123
 Lukić, Živan 155
 Lupis-Masnov, notranji minister Blitve 105

M

- MacDonald, James Ramsay 134, 136, 140, 205
 Maček, Vladko 47, 188
 Magovčević, Jovan 77
 Maksimović, Boža 68, 132
 Mann, Thomas 128
 Marić, Ljubomir 109, 112
 Marija, kraljica 100
 Marković, Lazar 53, 109
 Marković, Ljubomir 121
 Marušič, Drago 153
 Masaryk, Tomáš Garrigue 75, 211
 Mayer, Fran 114
 Melik, Vasilij 11
 Mencinger, Stanko 116, 117, 119
 Menegele Rodić, Mate 24
 Mergel, Thomas 11, 205
 Mesner, Dana 121, 123
 Mihajlov, Vanče 99
 Mihalđić, Stevan 66
 Miladinović, Žarko 64, 77
 Milašinović, Dušan 80
 Miletić, Nikodije 50
 Miličević, Vladeta 98, 99, 205
 Miloš, knez 96
 Milovanović, Dragiša 73, 94
 Milovanović, Milka 30
 Milutinović, Života 125
 Mitrinović, Čedomil 30–32, 34, 41, 205
 Mladenović, Milan 102, 103
 Morscher, Siegbert 60, 205
 Moskovljević, Miloš 77
 Mulalić, Mustafa 73

Mussolini, Benito 99
 Mužikovski, ministrski predsednik
     Blitve 105

N

Natlačén, Marko 151, 196
 Nedić, Milan 63
 Nemec, Krešimir 104
 Nenadović, Jovan 73
 Nielsen, Nils 104, 105
 Nikić, Nikola 109
 Nikolić, Tešman 80
 Njogoš, Petar Petrović 89, 90

O

Ogrin, Fran 171
 Ogris, Albin 133, 135, 205

P

Paljević, Radomir 49
 Parežanin, Radko 80
 Pašić, Nikola 9, 11, 26, 28, 31,
     34–38, 41, 96, 97, 108, 131,
     195, 204, 206–210
 Pašić, Rade 108
 Pavelić, Ante 98, 99
 Pavlič, Alojzij 23, 24, 70, 71
 Pavlović, Dragoljub 30
 Pećanac, Kosta 89
 Pengov, Slavko 27
 Perčec, Gustav 98
 Perić, Ninko 55, 81, 165, 166
 Pernar, Ivan 80, 85
 Peron, Juan 90
 Perović, Latinka 199, 205, 213
 Perovšek, Jurij 2, 11, 29, 32, 35, 72,
     108, 153, 205, 206
 Perušek, Rajko 90
 Petrović, Andra 182
 Petrović, Milan 112
 Pitamic, Leonidas 146, 206
 Ploj, Miroslav 183
 Pogačnik, Lovro 161

Pograjc, Franc 152
 Popović - Obradović, Olga 199,
     205
 Popović, Kosta 71
 Popović, Toma 80, 84, 88
 Prekoršek, Ivan 183
 Pribičević, Svetozar 31, 36–39, 41,
     67, 78, 80, 84, 85, 115, 166,
     206
 Princip, Gavriilo 14
 Prochnik, George 16, 206
 Protić, Stevan 89
 Protić, Stojan 62, 132
 Prunk, Janko 11
 Pržić, Ilija A. 50, 55, 57–59, 62, 65,
     164, 165, 206
 Pucelj, Ivan 82, 83, 140, 141, 153
 Pustoslemšek, Rasto 71

R

Račić, Puniša 39, 83–85, 88–90,
     174
 Radić, Pavle 39, 82, 85, 88
 Radić, Stjepan 26, 31, 32, 36–39,
     41, 67, 78, 80, 82, 84, 85, 88,
     89, 98, 132, 133, 166–168, 206
 Radović, Čedomir 77
 Rafajlović, Žika 68
 Rahten, Andrej 30, 206
 Rajić, Milutin 96
 Rašović, Miloš 109, 110, 112, 113
 Ratej, Mateja 37, 38, 152, 206
 Ravnihar, Vladimir 136, 153, 157,
     206
 Repe, Božo 11
 Režek, Josip 120
 Ribar, Ivan 9–11, 14, 16–19, 30,
     32, 34, 50, 63, 64, 66, 71, 82,
     85, 94, 96, 206, 209, 210
 Ribar, Ivo Lola 9
 Ribbentrop, Joachim von 193
 Richelieu, Armand Jean du Plessis
     15

- Ristić, Jovan 69
 Romanelli, Mauro 118, 206
 Rosandić, Toma 26, 162
- S**
- Sampson, Steven 113, 206
 Savić, Vlada 102, 103
 Savinšek, Slavko 116
 Schmitt, Carl 195, 206, 211
 Schönerer, Georg Heinrich Ritter von 165
 Seton-Watson, Robert William 41, 42, 206
 Simić, Ljubisav 49
 Slapernik, Rajko 26, 27
 Smodej, Franc 83
 Sokić, Miloje 92
 Sokolović, komisar topčiderske policije 69
 Sokolović, Uroš 122, 123
 Spaho, Mehmed 72, 196, 197, 207, 212
 Sperber, Manes 47
 Sremčević, Živan 112
 Srškić, Milan 182
 Stanković, Aleksandar 121–124
 Stejić, Spasoje - Bačo 96
 Stele, France 26
 Stiplovšek, Miroslav 2, 11, 35, 149–151, 207
 Stojadinović, Dragiša 73, 91, 94
 Stojadinović, Milan 47, 63, 67, 68, 72, 73, 90–95, 108, 172, 182, 183, 207
 Stojadinović, Miloslav 72
 Stojkov, Todor 63, 73, 81, 92, 94, 145, 207
 Studen, Andrej 184, 207
 Sušnik, Anton 32
- Š**
- Šećerov, Slavko 168
 Šenoa, Branko 26
- Šević, Sima 66
 Šimrak, Janko 76
 Širok, Kaja 27, 204
 Škerbec, Matija 100, 101, 207
 Šorn, Mojca 13, 108, 136, 187, 203, 207
 Šubašić, Ivan 48
 Šumi, Evgenija 114
 Šutej, Juraj 182
 Šuvaković, Uroš 107, 108, 207
- T**
- Tahović, Janko 160, 207
 Teokarević, Svetislav 108, 109
 Tito, Josip Broz 48
 Tomislav, kralj 24, 25
 Trbić, Vasilije 73, 91, 94
 Trifković, Marko 68
 Trumbić, Ante 182, 201
 Turčinović, Blažo 94, 95
 Twain, Mark 15, 207
- U**
- Urbanc, Valentin 120
 Urek, Ivan 71
 Uzunović, Nikola 38, 70, 182, 206
- V**
- Varšek, Rafaela 121–123
 Vasić, Jovan 30
 Vesenjaj, Ivan 49
 Vesnić, Milenko 132
 Vidaković, Mihajlo 66
 Vitezović, Milovan 131, 207
 Vodopivec, Peter 47, 197, 207
 Vokáč, Lev 42
 Vošnjak, Bogumil 156
 Vovk, Martina 27, 204
 Vörös, László 107, 208
 Vrečar, Angela 120
 Vujičić, Milorad 85
 Vukanović, Srpkó 73, 172, 174

Vukičević, Velja 39, 82

Vuletić, Savo 77

W

Weber, Max 135, 139, 140, 157,
208

Weigel, Maximilian 75, 160, 208

Wilson, Woodrow 57, 58, 208

Wintr, Jan 51, 60, 208

Wolf, Karl Hermann 83

Z

Zec, Nikola 183

Zečević, Momčilo 32, 208

Zweig, Stefan 16, 206

Ž

Žebot, Franjo 96, 97, 152, 158,
168, 201, 206, 208

Živković, Petar 40, 73, 94

Žujević, Aleksa 49

K

20553

328(497.1)"1919/1941"

020150635

COBISS •

Knjiga pelje bralca skozi različne plasti ju... prej skozi stavbo, nato skozi ustavni in p... dvorane, kjer so se poslanci pogosto zmerj... kravale. Nekoč so v dvorano celo zvelikli golega pretepenega človeka. V razpravni dvorani so dvakrat odjeknili strelji, še večkrat so krogle frčale zunaj nje. Političnega nasilja je bilo veliko. Po krvavem delu se knjiga loti enega osrednjih problemov države – korupcije in kupovanja glasov, nato pa predstavi delo in vsakdan tistih, ki so stali v ozadju celotnega parlamentarnega pogona – uradnikov, stenografov, čistilk, skupščinskih policistov ... Pomemben del knjige je posvečen poslancem; od tega, kdo so bili poslanci, od kod so prihajali, koliko so zaslužili in čemu so imeli imuniteto, do njihove »družabne kronike«, sproščanja ob cigareti in kozarčku.

9 789612 419004
ISBN 978-961-241-900-4

13,90 €

Zgodovinar Jure Gašparič, rojen leta 1977 v Mariboru, je višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino, kjer se raziskovalno osredotoča na slovensko in jugoslovansko politično zgodovino ter na zgodovino srednjeevropskega prostora v 19. in 20. stoletju. Posebej se posveča zgodovini parlamentarizma, med drugim je član vodstva mednarodne mreže *European Information and Research Network on Parliamentary History*. Rezultate svojega dela redno predstavlja v tujem in domačem znanstvenem tisku, sodeluje na znanstvenih simpozijih, pripravlja monografije in občasno predava na fakultetah. O obdobju Kraljevine Jugoslavije je leta 2007 pri založbi Modrijan izšla njegova knjiga *SLS pod kraljevo diktaturo – Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*.